

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
EĞİTİM PROGRAMLARI VE ÖĞRETİM PROGRAMI**

**ERDEMLİ İNSAN ALGISI ÖLÇEĞİ:
GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI**

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe Nur YİĞİTCE

Danışman

Doç. Dr. Şener ŞENTÜRK

SAMSUN
2023

TEZ KABUL VE ONAYI

Ayşe Nur YİĞİTCE tarafından, Doç. Dr. Şener ŞENTÜRK danışmanlığında hazırlanan “ERDEMLİ İNSAN ALGISI ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 21.7.2023 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	Sonuç
Başkan	Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül ALTUN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Anabilim Dalı Ana Bilim Dalı	☐ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Volkan DURAN İğdır Üniversitesi Psikoloji Bölümü	☐ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Şener ŞENTÜRK Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimler Ana Bilim Dalı	☐ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Ahmet TABAK
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet ☒ (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır ☐

... / ... / 20...

Ayşe Nur YİĞİTCE

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı : ERDEMLİ İNSAN ALGISI ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 26.03.2023 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 10

Tek kaynak oranı : % 3 çıkmıştır.

... / ... / 2023

Doç. Dr. Şener ŞENTÜRK

ÖZET

ERDEMLİ İNSAN ALGISI ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Ayşe Nur YİĞİTCE

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Eğitim Programları ve Öğretim Programı

Yüksek Lisans, Ağustos/2023

Danışman: Unvanı Doç. Dr. Şener ŞENTÜRK

Bu çalışmada bireylerin erdemli insan algılarını ölçebilmek amacıyla “Erdemli İnsan Algısı Ölçeği” geliştirmek amaçlanmıştır. Araştırma nicel tarama modeli kullanılarak tasarlanmıştır. Çalışmada ölçek geliştirme süreçleri takip edilmiştir. Araştırma kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle belirlenen katılımcılar aracılığıyla 3 aşamada toplanmıştır. Bu aşamaların birincisinde 50 madde olan taslak form kullanılarak AFA yapılmış, analiz neticesinde ikinci taslak formun hazırlanmasına karar verilmiştir. İlk aşama için 314 katılımcıdan veri toplanmıştır, ikinci aşama için 238 ve son aşama için 330 katılımcıdan toplanan veriler ile ölçeğin geçerlik, güvenilirlik ve madde analizleri gerçekleştirilmiştir. İkinci çalışma grubu üzerinde AFA gerçekleştirilmiş, analiz neticesinde 32 madde olan ikinci taslak form 21 maddeye indirilmiştir. Son çalışma grubuyla DFA gerçekleştirilmiş 21 madde olan taslak form üzerinde yakınsak, ıraksak ve nomolojik geçerlikler hesaplanmıştır. Sonuç olarak ölçeğin nihai hali 21 madde ve 5 faktör olarak doğrulanmıştır.

Yapılan faktör analizleri neticesinde ilk aşama için ölçeğin toplam varyansın %57.17’sini, ikinci aşama için %54.50’sini açıkladığı tespit edilmiştir. DFA sonucunda uyum indeksleri χ^2/sd değeri 2.13, RMSEA değeri .059, CFI değeri .90, GFI değeri .90 ve NFI değeri .83 olarak hesaplanmıştır; yakınsak geçerlik analizinde faktör yüklerinin genel olarak .50’nin üzerinde veya yakın bir değer aldıkları tespit edilmiş, faktörlere ilişkin AVE değerlerinin ise CR değerlerinden küçük olduğu tespit edilmiştir. ıraksak geçerlik analizinde faktörler arası korelasyonun .90’dan küçük olduğu ve AVE karakökü değerlerinin korelasyon katsayılarından büyük olduğu tespit edilmiştir. Korelasyon değerlerinin pozitif ve anlamlı olması ise nomolojik geçerliğin sağlandığını göstermiştir. Path diyagramıyla ölçeğin beşli faktör yapısı doğrulanmıştır. Güvenilirlik analizleri neticesinde iç tutarlılık alpha katsayısı birinci aşama için .74, ikinci aşama için .80 ve son aşama için .83 olarak tespit edilmiştir. Alınan katsayılar neticesinde ölçeğin güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak, ölçeğin geçerlik, güvenilirlik ve madde analizlerine ilişkin bulgular ölçeğin erdemli insan algılarını belirlemek üzere geçerli, güvenilir ve kullanılabılır nitelikte olduğunu ortaya çıkartmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Erdem, Etik, Ölçek Geliştirme, Geçerlik, Güvenirlik

ABSTRACT

PERCEPTION OF VIRTUOUS PERSON SCALE: VALIDITY RELIABILITY AND STUDY

Ayşe Nur YİĞİTCE

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of Educational Sciences

Curriculum and Instruction Master's Programme

Master, August/2023

Supervisor: Prof. Dr. Şener ŞENTÜRK

In this study, it was aimed to develop a "Virtuous Human Perception Scale" to measure individuals' perceptions of virtuous people. The research was designed using quantitative survey model. Scale development processes were followed in the study. The research was collected in 3 stages through the participants determined by the convenience sampling method. In the first of these stages, EFA was conducted using a draft form with 50 items, and as a result of the analysis, it was decided to prepare the second draft form. Data were collected from 314 participants for the first stage, 238 participants for the second stage and 330 participants for the last stage, and the validity, reliability and item analyses of the scale were carried out. EFA was conducted on the second study group, and as a result of the analysis, the 32-item second draft form was reduced to 21 items. CFA was conducted with the last study group and convergent, divergent and nomological validities were calculated on the 21-item draft form. As a result, the final version of the scale was confirmed as 21 items and 5 factors. As a result of the factor analyses, it was determined that the scale explained 57.17% of the total variance for the first stage and 54.50% for the second stage. As a result of CFA, the fit indices were calculated as χ^2/sd value 2.13, RMSEA value .059, CFI value .90, GFI value .90 and NFI value .83; in the convergent validity analysis, it was determined that the factor loadings were generally above or close to .50, and the AVE values for the factors were smaller than the CR values. In the divergent validity analysis, it was determined that the correlation between the factors was less than .90 and the AVE square root values were greater than the correlation coefficients. The fact that the correlation values were positive and significant indicated that nomological validity was achieved. The five-factor structure of the scale was confirmed with the path diagram. As a result of the reliability analysis, the internal consistency alpha coefficient was found to be .74 for the first stage, .80 for the second stage and .83 for the last stage. As a result of the coefficients obtained, it was concluded that the scale was reliable. As a result, the findings regarding the validity, reliability and item analysis of the scale reveal that the scale is valid, reliable and usable to determine the perceptions of virtuous people.

Keywords: Virtue, Ethics, Scale Development, Validity, Reliability

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

“Erdemli İnsan Algısı Ölçeği: Geçerlik Güvenirlik Çalışması” adlı tez çalışmamda ve ders dönemi boyunca her anlamda desteğini üzerimde hissettiğim, eşsiz bilgisi sayesinde ben ve benim gibi birçok öğrencinin ufkunu açan çok kıymetli hocam Sayın Doç. Dr. ŞENER ŞENTÜRK’e yardımları için teşekkür ederim. Ders dönemi boyunca bilimsel araştırmanın nasıl yapılması gerektiğini bize sabırla öğreten Sayın Prof. Dr. İsmail Gelen’e, ders döneminde kattığı bilgilerin yanı sıra bilimsel araştırma projelerine adım atmamı sağlayan Sayın Prof. Dr. Bayram Özer’e ve tez savunma sürecim boyunca tezimi daha iyi hale getirmemi sağlayan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül Altun’a teşekkürlerimi iletiyorum. Bu süreçte kaybetmeme rağmen varlığını hep yanımda hissettiğim canım babam MUSTAFA SELÇUK’a, her konuda olduğu gibi burada da bana sonsuz güvenen ve yardımcı olan sevgili eşim Samet’e, annem Şükran, kardeşlerim Aleyna ve Kürşat’a, beni seçtiği için canım kedim Gece’ye ve her daim yanımda olan arkadaşlarıma çok teşekkür ederim. Hepinize minnettarım.

Ayşe Nur YİĞİTCE

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI.....	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	ix
TABLolar DİZİNİ	x
1.GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Problem Durumu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	3
1.3. Araştırmanın Önemi	4
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	6
1.5. Araştırmanın Varsayımları.....	6
2. KURAMSAL ÇERÇEVE	7
2.1. Etik.....	7
2.1.1. Erdem Etiği	11
2.1.1.1. Antik Yunan Felsefesinde Erdem Kavramı	15
Aristoteles'in Erdem Anlayışı.....	23
Entelektüel (Zihinsel) Erdemler	27
Karakter (Ahlak) Erdemleri	28
2.1.2. İslam Felsefesinde Erdem Kavramı.....	31
2.1.2.1. İbni Miskeveyh'in Erdem Anlayışı	34
Hikmet.....	37
İffet.....	39
Cömertlik.....	40
Cesaret (Yiğitlik)	41
Adalet	42
2.2. İlgili Araştırmalar	44
3. YÖNTEM	47
3.1. Araştırmanın Modeli.....	47
3.2. Araştırmanın Çalışma Grubu	47
3.3. Yapının tanımlanması kapsamın belirlenmesi	48
3.3.1. Kapsam Geçerliği.....	48
3.4. Veri Toplama Araçlarının Geliştirilme Süreci ve Verilerin Analizi	49
3.4.1. Taslak formun oluşturulması	49
3.4.2. Verilerin analizi	49
3.5. Madde Havuzunun Oluşturulması.....	50
3.6. Ölçek Formunun Hazırlanması	51
3.7. Verilerin Toplanması ve Analizi	51
3.8. Madde Analizleri	52
3.9. Yapı Geçerliği	52
3.9.1. Faktör Analizi	53
3.9.2. Faktör Analizi İçin Veri Setinin Uygunluğu	54
3.9.3. Açımlayıcı Faktör Analizi	55
3.9.4. Doğrulayıcı Faktör Analizi	57

3.10. Yakınsak, Iraksak ve Nomolojik Geçerliğin Test Edilmesi.....	58
3.11. Güvenilirlik Analizi	59
3.12. Ölçekten Elde Edilen Puanların Yorumlanması.....	59
4. BULGULAR.....	60
4.1. Erdemli İnsan Algısı Ölçeği'nin Nicel Veri Analizine İlişkin Bulgular	60
4.1.1. Kapsam Geçerliğine İlişkin Bulgular	63
4.1.2. Verilerin Analizine İlişkin Bulgular.....	63
4.1.3. Madde Analizine İlişkin Bulgular	64
4.1.3.1. Madde Toplam Korelasyonuna İlişkin Bulgular.....	64
4.1.4. Yapı Geçerliğine İlişkin Bulgular	66
4.1.4.1. Açımlayıcı Faktör Analizi Çalışmasına İlişkin Bulgular	67
Birinci Aşama İçin Açımlayıcı Faktör Analizi Çalışmasına İlişkin Bulgular	67
İkinci Aşama İçin Açımlayıcı Faktör Analizi Çalışmasına İlişkin Bulgular	71
4.1.4.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Çalışmasına İlişkin Bulgular	77
4.1.5. Yakınsak, Iraksak, Nomolojik Geçerliğe İlişkin Bulgular.....	80
4.1.6. Erdemli İnsan Algısı Ölçeği'nin Puanlamasına İlişkin Bulgular	81
4.1.7. Güvenirlik Analizine İlişkin Bulgular	83
5. TARTIŞMA SONUÇ VE ÖNERİLER.....	86
5.1 Tartışma	86
5.2. Sonuç	86
5.3. Öneriler	87
KAYNAKÇA.....	88
EKLER.....	92
EK1 Birinci Aşama Taslak Formu	92
EK2 İkinci Aşama Taslak Formu.....	94
EK3 Erdemli İnsan Algısı Ölçeği Nihai Hali	96
EK4 Etik Kurul Kararı.....	97
EK5 Ölçek Maddelerine İlişkin C.Alpha if Item Deleted Değerleri.....	98
EK6 Ölçek Maddelerine İlişkin Madde-toplam Korelasyon Değerleri.....	99
ÖZ GEÇMİŞ	100

SİMGELER VE KISALTMALAR

AFA	: Açımlayıcı Faktör Analizi
BTS	: Verilerin Faktör Çıkarmaya Uygunluğunu Belirleme Testi
CFI	: Karşılaştırmalı Uyum İndeksi S
DFA	: Doğrulayıcı Faktör Analizi
GFI	: İyilik Uyum İndeksi
KMO	: Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği Testi
NFI	: Normlaştırılmış Uyum İndeksi
RMSEA	: Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü
SD	: Serbestlik Derecesi
SPSS	: Sosyal Bilimler İçin İstatistik Programı
$\bar{x}$	: Aritmetik Ortalama
N:	: Örneklemde yer alan birim sayısı
p :	: Hata yapma olasılığı
sh :	: Standart Hata
ss :	: Standart Sapma
t :	: t testi
TDK:	: Türk Dil Kurumu
α :	: Cronbach alfa değeri
χ^2	: Ki-kare

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 4.1. Erdemli İnsan Algısı Ölçeği Yamaç Eğim Grafiği.....	74
Şekil 4.2. Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Path Diyagramı	79

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 3. 1. Katılımcılara Ait Veriler	47
Tablo 3. 2. Ölçeğe İlişkin Uygulama Basamaklar	51
Tablo 4. 1. Ölçek Yapısına İlişkin Bulgular	60
Tablo 4. 2. Erdemler ve Alt Erdemlere İlişkin Bulgular	61
Tablo 4. 3. Ölçeğin Birinci Aşama İçin Alt Faktörlerine İlişkin Madde Toplam Korelasyon Değerleri	64
Tablo 4. 4. Ölçeğin İkinci Aşama İçin Alt Faktörlerine İlişkin Madde Toplam Korelasyon Değerleri	65
Tablo 4. 5. Ölçeğin Alt Faktörlerine İlişkin Öz Değer ve Varyans Sonuçları	68
Tablo 4. 6. Ölçek Maddelerine İlişkin Faktör Yük Değerleri	69
Tablo 4. 7. Ölçeğin Alt Faktörleri Arasındaki Korelasyon Katsayıları	70
Tablo 4. 8. Ölçeğin Alt Faktörlerine Eklenen Yeni Maddeler	70
Tablo 4. 9. Erdemli İnsan Algısı Ölçeği'nde Yer Alan Maddelerin Betimsel İstatistikleri	71
Tablo 4. 10. Ölçeğin Alt Faktörlerine İlişkin Öz Değer ve Varyans Sonuçları	73
Tablo 4.11. Ölçeğin Alt Faktörlerine İlişkin Anti-İmaj Korelasyon ve Ortak Varyans Sonuçları	75
Tablo 4. 12. Ölçek Maddelerine İlişkin Faktör Yük Değerleri	75
Tablo 4. 13. Ölçeğin Alt Faktörleri Arasındaki Korelasyon Katsayıları	77
Tablo 4. 14. Uyum İndeksleri, Uyum Kriterleri ve Araştırma Analiz Değerleri	78
Tablo 4. 15. DFA Sonucunda Elde Edilen Yakınsak Geçerlik Bulguları	80
Tablo 4. 16. DFA Sonucundan Elde Edilen İraksak Geçerlik Bulguları	81
Tablo 4. 17. Ölçek Maddelerinin Ortalama, Standart Sapma, Standart Hata Değerleri ve Madde Seçeneklerinin İşaretlenme Yüzdeleri	82
Tablo 4. 18. Birinci Aşama İçin Ölçme Aracının AFA İçin Güvenirlilik Katsayısı Ve AFA Yapılan Her Bir Alt Boyuta İlişkin Güvenirlilik Katsayıları	83
Tablo 4. 19. İkinci Aşama İçin Ölçme Aracının AFA ve DFA İçin Güvenirlilik Katsayıları ve AFA Yapılan Her Bir Alt Boyuta İlişkin Güvenirlilik Katsayıları	84

1.GİRİŞ

Bu bölümde, araştırmanın problem durumuna, amacına, önemine, sınırlılıklarına ve araştırmanın varsayımlarına yer verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Problem Durumu

Bilgi ve varoluş ihtiyacı, insanlık tarihinde temel ihtiyaçlardan bir tanesi olmuştur. Bu evrensel ihtiyaç, insanların hayatlarını anlamlandırmak ve yerlerini bulmak için mücadele ettikleri önemli bir kavramdır. Nitekim bu ihtiyaçlar karşımıza hayatları boyunca kavramların ne olduğunu, nereden geldiğini bulmayı hedefleyen filozofların çıkmasına, felsefe disiplininin hayatımıza girmesine neden olmuştur. M.Ö 6. Yüzyılda başladığı düşünülen felsefenin temel yapı taşları olarak da Konfüçyüs, Buda ve Thales gibi filozoflar kabul edilmiştir (Cevizci, 2009). Felsefe kısaca bilme arzusunun bilinçli halidir denilebilir. Filozofların felsefe yaparken kesin, net sonuçlardan kaçındıkları ve sonuç değil yola önem vermeleri bu açıklamayı kanıtlar niteliktedir. Tanım olarak, Antik Yunan’da philosophia olarak adlandırılan felsefenin anlamı, bilgelik sevgisidir. Türkçe’ye Arapça falsafa kelimesinden geçen felsefe, hikmet arayışı olarak da adlandırılmış, bilgelige sahip olma değil, onu elde etme arzusu olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan hareketle kendi içinde varlık, sanat, siyaset, ahlak, etik gibi alanlara ayrılmıştır. Bu alanlardan biri olan etik, Antik Yunan döneminde yaşamış olan Sofistlerden itibaren filozofların önem verdiği bir alan haline gelmiştir (İşler, 2017). Bunun sebebi varoluşundan itibaren iyi-kötü arayışında birçok tartışmanın ortasında kalan insanın, hayatını anlamlandırmak için bilgi arayışına yön vermeye çalışmasıdır. Bu çabalar, Sokrates’ten itibaren etik sayesinde sistematize edilmeye başlanmış, bilgelik, yiğitlik ve ölçülü olma gibi belirli maddeler ışığında toplanmıştır.

Etik felsefesini ilgilendiren, iyi-kötü seçimlerinde iyiye yönlendiren bu maddeler ise “erdem” olarak karşımıza çıkmaktadır. Sachs’e (2011) göre iyiye yönelme, iyiyi seçme “erdem”dir. Aynı zamanda erdem, istenilen ve arzu edilen şey anlamlarına da gelmektedir. Erdem anlam olarak İslâmiyet’te ise “fazilet” kelimesine karşılık gelmektedir. Faziletin üstünlük, ayrıcalık, Tanrı vergisi gibi karşılıkları da bulunmaktadır (TDK, 2023). Erdem etiğini Nikomakhos’a Etik kitabı sayesinde sistemli hale getiren ve kendinden sonraki filozoflar için temel yapı taşı olan Aristoteles ise erdemi iyilik kavramı ile ilişkilendirmiştir. Aristoteles’e göre herkesin

amacı “en iyi”ye ulaşmaktır. En iyi ise aranan şeydir. Nikomakhos’a Etik kitabında bu aranan iyinin de “mutluluk” olduğunu yazmıştır. Mutluluğu “ruhun erdeme uygun etkinliği” olarak tanımlayan Aristoteles, neyin mutluluk olacağının keskin çizgilerle belirlenemeyeceğini, insanı mutlu eden şeyin kişiden kişiye değişebileceğini savunmuştur. Bu nedenle erdem anlayışında keskin çizgiler değil genel bir çerçeve yapı hakimdir (Aristoteles, 1997). İslâm filozoflarına bakıldığı zaman ise erdemli insanın Aristoteles’in altın orta noktasında olmasını savundukları görülmektedir. Ahlâk felsefesi anlayışlarında mutluluk, iyilikle ilişkilendirilmiştir. Hem dünya hem de ahiret mutluluğuna ulaşmak isteyen insanın bu yolda yaptığı erdemli davranışlar, ancak bir bütün oldukları zaman erdem kavramı insanda süreklilik kazanıp, nihai amaca yani sonsuz mutluluğa ulaştıracaktır. Farabî, İbnî Sina, Miskeveyh ve Tusî gibi birçok filozof, insanın mutluluğa ulaşmasının temelini bilgi ve hikmete dayandırmıştır (Özturan, 2020). Ancak sadece bilerek erdemli insan olunamaz, bunu davranışa dökerek süreklilik kazandırmak ve iradi bir seçim olarak yapmak esas olandır. Yani hem teorik hem de pratik olarak erdemli olabilen insan mutluluğa ulaşacaktır.

Etik, felsefi açıdan erdemi açıklayan bir düşünce sistemidir. Nasıl yaşamalıyım, nasıl davranmalıyım gibi “ahlâk” kapsamına giren sorulara ilk çağdan itibaren cevap arayan filozoflar, din adamları, düşünürler etîğin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ahlâk iyi ve kötü eylemlerin pratikteki değeri, etik ise iyi ve kötü eylemlerin teorik karşılığı olarak tanımlanmaktadır (Doğan, 2004). Ahlâk zannedildiği gibi her zaman, her yerde değişmez özelliklere sahip değildir. Platon, idea dünyasında mutlak gerçeğin var olduğunu ve erdemli yaşamının bu mutlak gerçekliklerin keşfedilmesine bağlı olduğunu savunmuştur (Platon, 2005). Kant ise, insanların kendi iradeleriyle belirledikleri ahlaki ilkelerin evrensel bir geçerliliği olduğunu savunarak, mutlak bir ahlaki yasanın varlığına işaret etmiştir (Kant, 1785). Ancak, hedonist, varoluşçu ve nihilist filozoflara göre evrensel bir ahlak yasası yoktur. Hedonistler, insanların keyif ve haz peşinde olduğunu savunarak, ahlaki değerlerin kişisel tercihlere ve tatminlere bağlı olduğunu düşünürler. Varoluşçular ise, insanın özgürlüğünü ve kendi kendini yaratma gücünü ön plana çıkararak, ahlaki değerlerin bireysel özgürlük ve tercihlere göre şekillendiğini savunurlar. Nihilistler ise, var olan her şeyin anlamsız olduğunu ve herhangi bir ahlaki değer var olmadığını düşünürler (Cevizci, 2002). Bu nedenle, evrensel ahlak yasasının varlığı veya yokluğu konusunda farklı filozoflar arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır ve bu tartışma hala devam etmektedir. Zamana,

bölgeye, yaşanılan ortama ve inanç gibi faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Zamana ve ortama göre değişiklik gösterse de ahlâkı oluşturan kurallara, sosyal yapı için nesiller boyunca ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü ahlâk insan ilişkilerinde belirleyici ve yönlendirici konumdadır. Ahlâki eylem ise bilinçli bir şekilde gerçekleştirilen eylemdir.

Erdemli eylemler kişisel ve kültürel farklılıklar nedeniyle değişebilir ve farklı kişiler tarafından farklı şekillerde algılanabilir. Bu nedenle, erdemli insan algısı ölçeği tasarlanırken, erdemli davranışların objektif kriterleri ve farklı algılamalara yönelik bir yaklaşım geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, ölçeğin güvenilirliği ve geçerliliği de araştırılmalıdır. Bu nedenle, erdemli insan algısı ölçeği tasarımı, belirtilen problemlerin çözülmesine yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmada erdemli insan algısının ölçülmesi amacıyla yapılacak çalışmalarda faydalanılabilecek “Erdemli İnsan Algısı Ölçeği”nin ortaya konması amaçlanmıştır. Ölçek hazırlanırken İbni Miskeveyh ve Aristoteles’in erdem çalışmaları temel alınmıştır. Araştırma kapsamında erdemli insan algısı ölçeğinin tasarlanması için İbnî Miskeveyh ile Aristoteles’in düşüncelerinin temele alınmasındaki amaç; birçok açıdan ilk olma özellikleri taşımaları, geniş kapsamlı ve bütünleştirici çalışma sistemleri ve bütün erdemleri kendilerinde toplamış olmalarıdır. Erdemin temellerini izah ederken salt teoride bırakmayıp, gözlemleyerek davranışları derinlemesine inceleyen Aristoteles erdemi, “düşünce erdemi” ve “karakter erdemi” olarak ikiye ayırmıştır. Karakter erdemi alışkanlıklar yoluyla edinilirken, düşünce erdeminin eğitim yoluyla elde edilebileceğini, bu nedenle düşünce erdeminin şekillenmesinde daha çok zaman ve tecrübeye ihtiyaç duyulacağını ifade etmiştir. Karakter erdemi ise hayvanî ve insanî ruhun birbirleriyle uyum içinde olmasını sağlayan erdemler olarak tanımlanmıştır. Kendinden önceki filozoflardan da etkilenen İbnî Miskeveyh’in düşüncelerinde Aristoteles’in etkileri daha çok görülmektedir. İbnî Miskeveyh, erdem çalışmalarında insanın akıllı ve iradeli yanına vurgu yapmıştır. Yaşadığı dönemde ahlâkın yalnızca din ile değil felsefî boyutuyla da birleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Yunan felsefesini İslâm dininin esaslarıyla harmanlayarak geniş çaplı, kendinden sonrakilere de yol gösteren bir düşünce sistemi ortaya koymuştur. Erdemi ayrıntılı bir şekilde ele almış, kendinden sonrakiler için temel kaynak sağlayıcı filozoflardan birisi olmuştur. İslâm filozofu olarak tanınsa da tıp, tarih, edebiyat ve matematik alanlarında da başarılı

olan İbnî Miskeveyh'in ünvanı Muallim-i Selase yani üçüncü öğretmendir. Bu gibi özelliklerinden dolayı iki filozofun erdem anlayışları araştırmanın temel yapısı olarak kabul edilmiştir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Antik Yunan felsefesinden günümüze kadar olan anlayışlarda “erdem” kavramı farklı filozoflar tarafından birçok şekilde tanımlanmıştır (Çakmak, 2021). Sokrates erdemin “bilgi, bilmek” olduğunu savunurken, Throsymakyos erdemi “güçlünün işine gelen şey” olarak tanımlamıştır. Erdemin ve erdemli davranışların şekillenmesinde büyük öneme sahip olan Aristoteles ise erdemin tanımına çeşitli cevaplar vermiştir. Erdemin; alışkanlıklar ve huy olduğunu söyleyen Aristoteles aynı zamanda yapılması gereken şeyi en iyi şekilde yapmak olarak da tanımlamıştır. Bunun yanı sıra insanın asıl amacının mutluluk olduğunu savunan filozof, mutluluğun kazanılan bir şey olduğunu ve mutluluğa ulaşabilmek için erdemli insan olunması gerektiğini Nikomakhos'a Etik kitabında yazmıştır. Yine ahlâk felsefesinde erdeme kattığı en büyük katkılardan birisi İslâm filozoflarınca ifrat ve tefrit denilen iki aşırı uçtan ortada olmanın erdemli olmak anlamına gelmesi Aristoteles'in “altın orta” söylemini destekler niteliktedir. İslâm filozoflarına bakıldığında zaman erdem anlayışlarında genel olarak din esaslı, Platon ve Aristoteles'in düşüncelerinin hakim olduğu görülür. İlk İslâm filozofu olan El Kındi erdemi “insana ait güzel huylar” olarak tanımlamıştır. Farabi, İbni Sina, İbnî Miskeveyh, Kınalızade, Tusî gibi çoğu islâm filozofu 4 temel erdemde karar kılmış, ayrımlarını buna göre yapmıştır (Cevizci, 2017). Ancak çok fazla tanımı olan erdemin en sistemli tanımı İslâm filozofları tarafından ilk defa İbnî Miskeveyh tarafından yapılmış, arkasından gelen filozoflar genel olarak onun erdem tanımı ve listeleri üzerinden gitmiştir. Tehzîbu'l-Ahlâk isimli kitabıyla ahlâk eğitimi ve erdemi sistemli hale getiren filozof, kitabı yazma amacını “açık ve anlaşılır bir ahlâk ile davranışların iyi olmasını sağlayacak bir düzenlemeyi anlatmak” şeklinde belirtmiştir. Kısaca kitapta yer alan öğretileri sayesinde “üstün ahlâkı elde etmeyi” amaçlamıştır.

Erdemlerin öznel mi yoksa nesnel bir anlayışa mı sahip olması gerektiği ilk çağdan itibaren filozofların tartışma konularından birisi olmuştur. Görelilik anlayışı ile öznel erdem anlayışının yol göstericisi olan Sofistlere, sosyal bir varlık olan insanların bir arada yaşama ihtiyaçlarının ortak bir erdem anlayışı ile mümkün olacağını savunan Sokrates karşı çıkmıştır (Cevizci, 2009). Sosyal bir varlık olan

insanların bir arada yaşayabilmesi ortak bir çatı anlayışla mümkündür. Bu nedenle sosyalliğin sağlayıcı kollarından birisi olan erdemlerde tamamen öznel bir erdemlilik anlayışı bir arada yaşamayı zorlaştıracak, yalnızlaştırıcı sonuçlar doğuracaktır.

İnsanın erdem algısı önce onun yakınlarını etkilerken, daha sonra toplumu şekillendiren parçalardan birisi haline gelir. Toplumdan uzaklaşmak ise erdemleri hayata geçirmede bir engeldir. Aynı insanlar gibi toplumların da son gayesinin mutluluk olduğunu söyleyen Farabî, insan-toplum ilişkilerinin birbirlerini tamamladığını söylemiştir. Farabî toplumların şekillenmesinde sevgi, dostluk ve adalet kavramlarına da büyük önem vermiş, “Mutluluğun Kazanılması” adlı eserinde bu 3 temel üzerinde durmuştur. İbnî Miskeveyh de aynı Farabî gibi dostluk kavramına büyük önem vermiştir. Dost edinirken kişinin çevresindekilere nasıl davrandığının, mal mülk konusunda hırsının ne kadar olduğunun, güç arzusunun ne derece büyük olduğunun gözlemlenmesi gerektiğini savunmuştur (Özturan, 2013).

Erdemin bir seçim olduğuna vurgu yapan Aristoteles, önemli olanın yapılan erdemli davranışın seçilerek ve isteyerek yapılması olduğunu savunur (Aristoteles, 1997). İnsanın davranışlarını kontrol edebilmesi ise Sokrates’in söylediği gibi “kendini bilme”ye bağlıdır. Bu noktada İbnî Miskeveyh ise nefsin kontrolünün akıl ve irade ile sağlanacağını söyler. Eğitilebilir olan nefis gerekli eğitimle istenen erdemleri kazanacaktır. Filozofun erdemleri listelemesi de görüşünü doğrular niteliktedir. Erdemlerin öğretilmesi noktasında yapmış olduğu açıklayıcı ayrımlar eğitime büyük katkı sağlayacaktır. İnsana özgü olan, eğitilebilir olan ise insanî nefis yani “düşünen akıl”dır. Erdem de bir varlığın amacını en iyi şekilde yerine getirmesi ise erdemli insanı mutluluğa götüren, mutlak huzuru bulmasını sağlayan yoldaki amacı kendine özgü olan aklı ile düşünebilmektir (Özturan, 2013).

Günümüzde, insan algısı hakkında yapılan araştırmalar, psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve diğer birçok disiplinin ilgi alanına girmektedir. İnsan algısı, çevremizdeki dünya hakkındaki anlayışımızı şekillendiren ve bireyler arasındaki farklılıkları da belirleyen bir kavramdır. Bu nedenle, insan algısı ölçeği tasarlamak, bireyler arasındaki farklılıkların algılanması ve insan davranışının daha iyi anlaşılması için bir fırsat sunacaktır.

Erdemli insan algısı ölçeği, bireylerin çevresindeki insanları ve olayları nasıl algıladığını değerlendirmek için bir araç olabilir. Bu ölçek, insanların etik değerlerini

ve insan davranışlarına ilişkin tutumlarını anlamak için de kullanılabilir. Bu, çeşitli disiplinlerde araştırmalar yapan akademisyenler ve uygulayıcılar için önemli bir veri kaynağı olabilir.

Bu araştırmanın önemi, insan algısı konusundaki çalışmalara yeni bir boyut kazandırması ve insan davranışı hakkında daha kapsamlı bir anlayış sağlamasıdır. Ayrıca, insan algısı ölçeği, farklı disiplinlerdeki araştırmacılar arasında bir bağlantı sağlayabilir ve bu konudaki çalışmaların daha da gelişmesine yardımcı olabilir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma Samsun ili ile sınırlıdır.

Araştırmanın sonuçları, gerçekleştirilen istatistiksel analizler ile sınırlıdır.

1.5. Araştırmanın Varsayımları

Araştırmaya katılan yetişkinlerin veri toplama aracında yer alan maddelere verdikleri cevapların gerçeği yansıttığı varsayılmaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Etik

Felsefenin iyi, kötü, doğru, yanlış, erdem, erdemsizlik gibi olması ve olmaması gereken eylemlerini belirleyen, ahlakın bilimsel ve sistematik bir biçimde ele alınmasını sağlayan felsefe disiplini karşımıza “etik” olarak çıkmaktadır. Etik, esasen yol gösterici ahlaki ilkeler bütünüdür (Brickley, Smit ve Zimmerman, 2002; Doğan, 2004). Aynı zamanda etik, mevcut yasa ve kuralların belirleyicisi konumundadır; ancak bilinenin aksine etik bir yasa değildir. Aynı zamanda bir din veya kural koyucu da değildir. Bu olguları etkileyebilir veya bu olgulardan etkilenebilir. Etik, bu olgulardan daha bağımsız, evrensel bir terimdir (Borghini, 2021). Etik, kökleri en az 2500 yıl öncesine kadar gidebilen bir felsefe disiplindir. Sokrates, Platon ve Aristoteles'in zamanından bu yana insan eylemlerinin bir dizi ilkesini sağlamak için bir dizi etik teorisi geliştirilmiştir. Etik, zaman içinde farklı disiplinlerin etkisiyle gelişmiş ve günümüzde de hala tartışılan bir konu olmaya devam etmektedir.

Etiğin daha iyi anlaşılması için ahlak teriminin kökenine bakmak doğru olacaktır. Ahlak felsefesinin kökenine baktığımızda Arapça "hulk" kelimesinin çoğulu olduğu görülmektedir. Arapça "hulk" yani ahlak, bir toplumu oluşturan kuralların, gelenek göreneklerin bütününe karşılık gelir. Bunun yanında huy, mizaç, karakter anlamları da taşır. Türk Dil Kurumu'na göre, ahlak kavramı dilimizde "törebilim" olarak ifade edilir ve bu kelime, Fransızca "ethique" ve "moral" terimleri ile benzer anlamları ifade eder (Eyüboğlu, 1988; TDK, 2023). Hançerlioğlu (1978) sözlüğünde "morale karşılık olarak ahlak, ethique karşılık olarak ise ahlak felsefesi veya etiğin" alınabileceğini dile getirmiştir. Etik kelimesi ise Antik Yunanda "ethos", Latince "mos" kelimesini karşılamaktadır (Doğan, 2004). Bunun yanında "ethos'un ahlak, "ethikanın" hulk olarak tekil çoğul anlamları aynıdır. "Ethos/etik", insanın doğası gereği, yaradılışı sayesinde yaptığı ahlaki davranış ve ahlaki karakter anlamında da kullanılmıştır (Peters, 2004).

Buradan hareketle etik ve ahlakın iç içe olduğu ancak özdeş kavramlar olmadığı söylenebilir. Etik ve ahlak zaman zaman birbirlerinin yerlerine kullanılsa da aralarında bariz birkaç fark bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi ve farkın anlaşılmasını kolaylaştıran, etiğin evrenselliği, ahlakın ise toplumsal, bölgesel hatta bireyselliği temsil etmesidir. Etik, ahlakın yönlendiricisi konumundadır. Ahlakın neye göre

belirleneceğini belirleyen etik, aynı zamanda ahlaklı olanı belirleyen ve sınıflayan bütün bir ahlaktır. Doğan'a (2004) göre "ahlak, etiğin belirli zaman ve mekandaki vücut bulmuş halidir". Buradan hareketle etiğin soyut, ahlakın ise somut performansa dayalı bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Ahlak, nasıl davranılması gerektiğini açıklamaya çalışırken, etik bu eylemlerin ilkeleştirilmiş, değişmez yol göstericisidir (Brickley, Smit ve Zimmerman, 2002). Etik bir nevi Aristoteles'in teorik aklını, ahlak ise pratik aklını temsil etmektedir. Ebedi ve ezeli, düşünsel bir faaliyet olan etik kavramı; ahlaka ise toplum, birey ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayan iyi kötü ayrımını yaptıran bir kavramdır (Doğan, 2004). Sonuç olarak, etik ve ahlak kavramlarının birbirlerinden farklı ama birbirleriyle de bağlantılı oldukları görülmektedir.

Aynı zamanda, etik ve ahlak kavramları arasındaki farkı anlamak için, bu kavramların felsefede kazandığı anlamları dikkate almak önemlidir. Cevizci (2002)'ye göre, "Ahlakın ne olduğunu düşünmeye başlayan insan etik kısmına geçmiş olur." Buradan hareketle etik ve ahlak farkına bakıldığında zaman etiğin felsefe disiplinlerinden biri olduğu, ahlakın ise toplumu şekillendiren yapılması gereken davranışlar bütünü olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra, ahlaki olan, ahlaki değer olan dönemden döneme toplumdan topluma, bireyden bireye değişiklik gösterebilir. Genel kabul edilmiş kanı çok fazla değişmese bile ahlaka verilen önem, ahlaki davranışı seçme bireysel veya toplumsal bazda değişiklik gösterirken, etiğin ahlaka göre daha değişmez evrensel olduğunu söylemek mümkündür (Yıldız, 2010). Doğan'a (2004) göre, etik ve ahlak "birtakım farklılıkları göz ardı edilirse, aynı anlama sahip sözcüklerdir ve onları etimolojilerine göre değil, felsefede kazanmış oldukları anlamlarını dikkate alarak birbirinden ayırmak daha doğru olacaktır." Bu bağlamda, etik; hangi eylemlerin ahlaka uygun olduğunu sorgulayan, iyi kötü doğru yanlış olanın ayırt edilmesini sağlayan bir felsefe dalıdır. Dolayısıyla, etik ve ahlak kavramları arasındaki farkı anlamak, bu kavramların felsefede kazandığı anlamları dikkate almakla mümkündür.

Etik, aynı zamanda yaşanmaya değer bir hayat için belirli ilkelerin yaratılmasıdır (Westacott, 2010). Ahlak açısından iyi olmak ise yaşanmaya değer bir hayatın anahtarıdır (Borghini, 2021). Etik ilkeler ölçüt alınarak birtakım düzenlemeler yapılabilmektedir. Ahlak ise insanın kendisine ve topluma karşı yapmakta olduğu eylemleri düzenleyen, anlamlandıran ve isimlendiren bir yaşam biçimidir (Cevizci,

2002). Belirli bir zamanda belirli bir toplum tarafından belirli amaçları karşılayacak nitelikte düzen sağlayıcı bir kavramdır. Ahlak zamana, topluma, bireye göre değişkenlik gösterebilir. Zaman içerisinde birtakım değişikliklere bağlı olarak ahlaki olan eylem ahlaksızlığı, ahlaksız olarak nitelendirilen eylem ise ahlaki eylemi temsil edebilir (Kılavuz, 2002). Gerçekleştirilen eylem etik açıdan doğrudur, yani ahlaki bir eylemdir. Eylemin etiğe göre seçilip ahlakla somutlaşması, etik seçimin performansa dönüşünce ahlaki eylem haline gelmesi anlamına gelmektedir.

Etik, ahlaki eylemlerin sorgulanması ve belirli ilkelerin oluşturulmasıyla ilgilenirken, ahlak bireyin kendisine ve topluma karşı eylemlerini düzenleyen bir yaşam biçimidir. Etik kavramı geniş bir kapsama sahiptir ve iş hayatından doğaya kadar birçok olguyu barındırır. Ahlak ise birey veya toplumun edindiği görüş, duygu ve inanç sistemidir. Bu inanç, duygu ve görüşlerin bireyde eyleme dökülmüş hali ise ahlaki eylemdir. Toplumda etik ve ahlak kavramları genellikle eşdeğer olarak kabul edilir ve bu nedenle zamanla anlamsal açıdan birbirlerinin yerine kullanılmaya başlanmıştır. Kısaca bir ayrım yapacak olursak, ahlak birey veya toplumun belirli bir zaman veya ömür boyu edindiği görüş, duygu ve inanç sistemidir. Bu inanç, duygu ve görüşlerin bireyde eyleme dökülmüş hali ise ahlaki eylemdir (Borghini, 2021). Etik ise ahlak ve ahlaki olan tüm olguların altında yatan nedenler ile birlikte açıklanması, sistematize edilmesi ve ilkeleştirilmesidir. Ahlak olması ve olmaması gereken eylemleri ayırt ederken etik, eylemin altında yatan seçim, tercih, neden ve amaçlarla ilgilenir, bunları tartışır. Etik, bir eyleme dair felsefi bir düşünme etkinliğidir ve insanın yaşama amacını sorgulamasını sağlayarak iyi, kötü, doğru, yanlış, erdem, erdemsizlik gibi ahlaki kavramların ne olduğunu felsefi olarak açıklamaya çalışır. Etik, somut ahlakı dayanaklandırarak sistematik bir biçimde ilke haline getirmeyi amaçlamaktadır. Sonuç olarak diğer bir ifadeyle, ahlakın eylemin pratiğini temsil ettiği noktada, etik eylemin teorisidir (Cevizci, 2002).

Bu bağlamda, ahlak insani duygular neticesinde ortaya çıkan, toplumun düzenlenmesini ve devamlılığını sağlayan, herkesin gerçekleştirmesiyle potansiyeline ulaşabileceği eylemler bütünüdür. Ahlakın oluşumu doğaldır ve örf, adet, gelenek, görenek gibi yollar aracılığıyla aktarılır. Zamanla değişikliğe uğraması toplumsal ihtiyaçlar açısından muhtemeldir. Nasıl davranmalı, nasıl yaşamalı sorularına cevap veren etikdir. Bunu gerçekleştiren performansa döken ise ahlaktır. Etik, ahlakın temel

kriterlerini toplumsal ve bireysel ahlaki sorunların çözümlerini ele alan ilkeler bütünüdür (Westacott, 2010).

Etik ve ahlak kavramları genel anlamda birbirleriyle ilişkili olsa da, etik daha çok ahlakın altında yatan nedenlerle ilgilenirken, ahlak eylemin pratiğini temsil eder. Bu nedenle, etik çalışmaları genellikle betimleyici, normatif, meta ve uygulamalı etik olarak dört ana başlık altında incelenir. Betimleyici etik, gözlem yoluyla insanların eylemlerini betimleyen ve açıklayan etik çeşididir. Normatif etikte ise eylemin nedeni önemlidir ve iyi-kötü, doğru-yanlış kavramlarının seçilmesi noktasında bireye kılavuzluk eder. İyi olana ulaşmayı hedefleyen normatif etik, nasıl eylemlerde bulunulması gerektiğiyle ilgilenir. Meta etik ise normatif etiğin daha derin halidir denilebilir ve "iyi" olana ulaşmak için felsefi çözümler yapar ve bunu temellendirir. Uygulamalı etik ise çalışma hayatında verimin ve koşulların düzenlenmesiyle ilgilenen etik çeşididir (Brickley, Smit ve Zimmerman, 2002; Cevizci, 2002).

Etik kavramının incelenmesi farklı yaklaşımlarla yapılırken teleolojik, deontolojik ve erdem etiği gibi anlayışlar da farklı perspektifler sunmaktadır. Teleolojik etik, eylemin sonucunun ahlaki olup olmadığıyla ilgilenen etik kuramıdır. Eylemin uygunluğunu sonucu iyiye doğru, kötüye yanlış olarak değerlendirir. Teleolojik etik anlayışı benimseyen Sokrates, Aristoteles gibi filozoflar insanın yaşama amacına ulaşmayı hedeflemişlerdir. İnsanın nihai amacını ise eudaimonia olarak ifade eden filozoflar bunu en yüksek iyi, en yüksek mutluluk olarak ifade ederler. Bu nihai amaca ulaşmak ise erdemli olmaya bağlıdır. Erdem de insanı diğer varlıklardan ayıran akıl ve ayırt etme gücüyle ulaşılan bir kavramdır. Ancak, akıl sahibi insan bile tek başına erdemli olamaz; bunun için bir topluma ihtiyaç duyar. Yani erdemli insan topluma, toplum da erdemli insana ihtiyaç duymaktadır (Cevizci, 2002).

Deontolojik etik, Kant'ın öncülük ettiği ahlaki bir teoridir. Bu teori, insanların ahlaki yükümlülüklerinin var olduğunu ve bu yükümlülüklerin, belirli ahlaki prensiplere uygun davranarak yerine getirilmesi gerektiğini savunur (Kant, 1785). Kant'a göre ahlaki eylemlerin değeri eylemin sonuçlarından değil, eylemin kendisinden kaynaklanır. Bu nedenle, bir eylemin ahlaki doğruluğu, eylemin sonuçlarına göre değil, evrensel ahlaki prensiplere uygunluğuna göre değerlendirilir. Deontolojik etikte, evrensel ahlaki prensipler; özgürlük, insan onuru ve insanların birbirine eşitliği gibi kavramlara dayanır. Kant'a göre, insanlar sadece kendi bireysel mutlulukları için değil, aynı zamanda başkalarının mutluluğu için de sorumlu olan

varlıklardır. Bu nedenle, ahlaki eylemlerimiz hem kendi bireysel mutluluğumuzu hem de başkalarının mutluluğunu gözetken evrensel bir boyut taşımaktadır (Hare, 2000).

Son anlayış olan erdem etiğine burada kısaca değinilip, aşağıda geniş bahsine yer verilecektir. Erdem etiği, bireyin akıl yoluyla tercihte bulunarak seçtiği alışkanlıkları kapsamaktadır. Nasıl yaşamalıyız sorusuna “erdemli bir insan” olarak cevap vermektedir. Erdem etiği; kazanılmış olandır, bilinçli bir alışkanlık ürünüdür. Yalnızca tekrar edilen eylemler erdem etiği kapsamına girmez. Bir eylemin erdem etiğine uygun olması için bireyin o eylemi bilinçli bir şekilde seçmesi ve neticesinde onu “iyi” olana ulaştırması beklenir. Diğer iki teori gibi eylemlerin sonucuyla veya isteğiyle ilgilenmez, ilgilendiği bireyin ta kendisidir. Ahlaki eylemlerin gerçekleşmesini sağlayan adalet, cesaret, ölçülülük, merhamet gibi kavramlar erdem etiğini oluşturan kriterlerdir (Serdar 2022).

2.1.1. Erdem Etiği

Erdem etiğinin kurucusu kabul edilen Sokrates ile birlikte Antik Yunan’da yeni bir oluşuma yönelim başlamıştır: “Nasıl bir insan olmalıyız?” Bu bağlamda Sokrates sayesinde felsefenin alanı genişlemiştir denilebilir. Öğrencisi Platon diyaloglar aracılığıyla erdemi anlatmak istemiş, insan ruhunu derinlemesine inceleyerek insanın insan olarak aretesi (erdem) büyük oranda ortaya koymuştur. Platon’un öğrencisi olan dönemin en üretken filozoflarından Aristoteles ise üretkenliğiyle günümüzde bile en çok başvurulacak kaynakları yazmıştır. İşte bu üç büyük filozof erdemin bugünkü haline gelmesinde verdikleri katkılardan dolayı hocaların hocası sayılabilir (Graham, 2016).

Felsefe tarihi, Thales ile varlık felsefesiyle başlayan arayışın Sokrates’in öğretileriyle birlikte erdemli insan olabilmek sürecine evrilmesini göstermektedir. Bu evrim, felsefenin başlangıcındaki ontolojik sorulardan, etik sorunlarla ilgilenen bir disipline dönüşmesini işaret etmektedir. Erdemi içine aldığı düşünülen etiğin, ahlaklı olma ve ahlaki davranış arayışı özellikle Aristoteles’ten itibaren süre gelen bir arayıştır. Filozoflar erdemli olmayı hazzı, akla, faydaya, topluma veya sezgi gibi kavramlara dayandırmıştır. Aristoteles ise erdemi akla dayandıran ilk filozoftur (Özturan, 2013).

Arete (erdem), Aristoteles’e göre insani nefis ile hayvani nefis arasında gerçekleşen uygunluk, teorik aklı bilgeliği, pratik aklın ise performansı sağlamasıyla elde edilen uyumun karşılığıdır. Arete her ilkenin, davranışın, düşüncesinin uç

noktalarından kurtulmuş orta noktadır. Ne eksik ne aşırı tamdır (Hançerlioğlu, 1978). Arete kelimesi Türkçede “üstünlük, erdem”, İngilizcede “excellent, virtue”, Arapçada ise “fazilet” olarak karşılığını bulmuştur (Peters, 2004; TDK, 2023).

Erdem kelimesinin karşılığı ise bazı yazarlar er/ur kökeninden geldiğini söylemiştir. Er, yiğitlik/cesaret gibi anlamlar taşımaktadır. Latince "vir" (erkek) ve "tus" kelimesinin "virtus" karşılığı da erdemi karşılamaktadır. Ancak incelendiği zaman erdemin erkekle olan yakınlığının genel kabul arasında olmadığı görülmektedir (Eyüboğlu, 1988). Divan-ı Lügati't Türk'te ise erdem kelimesi “uğur, bilgelik, gönül zenginliği, iyi huyluluk” anlamında kullanılmıştır. Kitapta erdemlerin kazanılması “öğütsel bilgi”ye dayandırılmıştır. Bu bilgi, sosyal öğrenme yoluyla erdemlerin içselleştirilmesiyle oluşmaktadır. Bireysellikten uzak bir bakış açısı içinde olan Kaşgarlı Mahmut, erdemlerin doğuştan değil sonradan kazanıldığına inanmıştır. Yazar, tecrübe ve bilgiyle içselleştirilip kazanılan erdemler süreklilik göstermediği taktirde gerçekten erdem sayılamaz, anlayışına sahiptir. İlk erdem olarak ise tatlı dili alan yazarın, dile verdiği önem aşikardır. Ölçülülük, cesaret, çalışkanlık gibi kalan erdemleri ise diğer filozofları ile benzerlik göstermektedir (Yaran, 2008).

Ulaşılmak istenen nihai hedef olan gösterilen mutluluğa ulaşmanın yolu erdemli olmaktan, erdemli olmak ise bilgelikten geçer. Nitekim Sokrates'ten itibaren erdem ve bilgeliğin birbirinden ayrılmayıp zaman zaman birbirleri yerine kullanılması da bu iki kavramın iç içe geçtiğinin bir göstergesidir. Yapılan eylemin bir amaca hizmet etmesi ve bu amacın da “iyi” olarak adlandırılan şey ile eudaimoniaya götürmesi karşımıza erdem olarak çıkmaktadır. “Bu demektir ki erdem, bireysel ve toplumsal mutluluğu kazandıran bir ahlâksal sonucu sağlayıcıdır” (Gündoğan, 2013; Ocak, 2011). Belli bir karakter özelliğinin (örneğin dürüstlük) her zaman her yerde herkese karşı uygulanması erdemin kapsamına girmektedir. Olması gereken özelliklerin “erdemler” olarak adlandırılması, karakter özellikleri ile erdemlerin aynı anlama geldiğini göstermektedir.

İnsanların doğuştan belirli karakter özellikleriyle doğması ve bu özelliklerin çevre faktörüyle gelişip değişmesi kaçınılmazdır. İnsanın boş şekilde doğduğuna inanan (tabula rasa) bilim insanları/filozoflar olsa dahi, genel kanı insanın birtakım özellikler ile doğduğu yönündedir. Bu özellikler zaman içerisinde aile, öğretmen, akran grubu gibi çeşitli değişkenler vasıtasıyla değişim ve gelişim gösterir. Ancak bu değişim her zaman iyi yönde olmayabilir. Bu nedenle değişimin iyi olması, değişim

sağlayıcının da erdemli olmasına bağlıdır. Modern erdem etikçileri de erdem ve karakteri birlikte geliştirici çalışmalar yapmışlardır. Bunun yanında karakter gelişimi, gelişim psikolojisi ve ahlak anlayışları çerçevesinde erdemi ilişkilendirmişlerdir (Athanassoulis, 2000). Erdem etiği, insanın doğuştan getirdiği karakter özelliklerinin çevresel faktörlerle geliştirilmesi ve tutarlı bir şekilde uygulanması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Erdem etiği, bireyin doğuştan gelen karakter özelliklerini fark etmesi, bu özellikleri geliştirmesi ve ahlaki değerleri tutarlı bir şekilde uygulayarak erdemli bir insan olması gerektiği fikrine dayanmaktadır.

Erdem etiğinin temelinde ahlaki karakter özelliklerinin tutarlı bir şekilde uygulanması yatar ve bu da sürekli bir süreç gerektirir. Bu nedenle, erdemin doğru bir şekilde uygulanması için seçim, anlayış ve bilginin gerektirdiği aktif bir düşünce ve çaba gereklidir. Erdem etiği, ahlaki karakter özelliklerinin sabit, tutarlı ve güvenilir olmasını gerektirir. Ahlaki karakter gelişimi, bir kişinin yaşamı boyunca sürekli bir süreçtir ve doğal eğilimlerinin, çevresel etkilerin, rol modellerinin ve eğitimin etkisi ile şekillenir. Ahlaki eğitim ve gelişim, erdemli insanların örnek olmasına dayanır ve erdemli eylemleri yapma alışkanlığının geliştirilmesine yardımcı olur. Ancak erdemin doğru bir şekilde uygulanması, seçim, anlayış ve bilginin gerektirdiği aktif bir düşünce ve çaba gerektirir. Erdemli davranış, kendisi için seçilir ve doğru akıl tarafından belirlenir. Ahlaki karakter gelişimi bütün bir yaşamı alabilir, ancak bir kez sağlam bir şekilde kurulduğunda, tutarlı, öngörülebilir ve uygun şekilde hareket edilecektir (Athanassoulis, 2000).

Erdem etiği, ahlaki karakter özelliklerinin sabit, tutarlı ve güvenilir olmasını gerektirirken farklı yaklaşımlara göre değişen bir kavramdır. Bu kavram, insanların ilişkilerine ve kendilerine karşı sorumlu davranmalarını teşvik eder. Yirminci yüzyılda yeniden canlanan erdem etiği, üç ana yaklaşım tarafından belirgin şekilde geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlardan ilk olan Eudaimonizm, insanların gelişimine ve insanlar arasındaki ilişkilere dayanarak erdemlerin ne olduğunu ve neden önemli olduğunu tanımlarken, deontolojik temelli erdem etiği ise eylemlerin doğruluğunu veya yanlışlığını eylemi gerçekleştiren bireyin içsel niteliklerine bağlar. Belirli ilke ve kuralların doğru eylemin seçiminde önemli olduğunu vurgulayan anlayışa göre önemli olan eylemin sonucu değil kendisidir. Teleolojik temelli erdem etiği, bireysel erdemlerle ilgilenir. Gerçekleştirilen eylemin sonucu önemlidir. Erdemin ölçüsünü, eylemin sonucuna bağlayan bir erdem etiği anlayışıdır. Bu üç yaklaşım, erdem etiğinin

birçok farklı açıdan ele alınmasını ve anlaşılmasını sağlar. İnsanların insanlar arasındaki ilişkilerine ve kendilerine karşı sorumlu davranmalarına odaklanmasını teşvik eder. Eudaimonizm, Aristoteles tarafından ileri sürülen bir ahlaki teoriyi temsil eder ve bugün de birçok filozof tarafından benimsenmektedir. Deontolojik temelli erdem etiği, Immanuel Kant ve Jean-Paul Sartre gibi filozoflar tarafından savunulmuştur. Teleolojik temelli erdem etiği ise Hume, Bentham ve Mill gibi önemli filozoflar tarafından benimsenmiştir (Athanassoulis, 2000).

Erdem etiğinin farklı yaklaşımları insanların ilişkilerine ve kendilerine karşı sorumlu davranmalarını teşvik ederken, erdemli olmanın bir insanın hayatını anlamlı ve değerli kılan bir nitelik olduğu kabul edilir. Erdemler ve erdemin doğası üzerinde farklı fikirler olsa da, insanlığın ihtiyaç duyduğu şey, erdemleri ruhunun bir parçası haline getiren bireylerin yetiştirilmesidir. Erdem, hayatındaki iyiliği merkeze yerleştiren bir kişinin hayatını anlamlı ve değerli kılan özelliktir. Ancak erdemli olmak sadece belirli iyi eylemleri yerine getirmekle sınırlı değildir, aynı zamanda bu eylemleri bilinçli bir şekilde gerçekleştiren bir kişi olmaktır. İşte gerçek erdemli insanın tanımı budur. Bu yüzden hayatlarımıza anlam ve değer katmak için erdemleri benimsemeli ve yaşamımızın merkezine yerleştirmeliyiz. İnsanlar mutlu olmak için erdemli olmayı tercih edebilirler ya da erdemlilik tercihleri onları mutlu edebilir. Ancak gerçek erdemlilik, eylemin sonucunda muhtemel bir mutluluk beklentisiyle oluşmaz. Bu nedenle erdemli olmak, kişinin kendi mutluluğuna odaklanması gerektiğini değil, onun için iyi olan şeyi hedeflemesi gerektiğini vurgular (Cevizci, 2002).

Nihai son olan mutluluk esasen gelip geçici anlık zevklere dayalı değildir. Erdemli eylemler ile ulaşılması beklenen mutluluk insanda beklendiği şekilde görülmeyebilir. Erdemli insanların bazılarının mutsuz, erdemsiz olan insanların ise bazılarının bakıldığında mutlu gözüktüğü gibi. Esasen gündelik anlamda kullanılan mutluluk ile nihai son olan mutluluk kelime bakımından aynı ancak anlam bakımından farklıdır. Her insanın karakteri farklı olduğu gibi yapılacak erdemli eylemler belli olsa dahi bireylerin nihai son olan mutluluğa yükledikleri anlamın da farklı olacağı için bu mutluluk dışsal anlaşılamayan, içsel bir yolculuğun sonudur (Çakmak, 2021).

2.1.1.1. Antik Yunan Felsefesinde Erdem Kavramı

Erdem kavramının ilk çağdan itibaren gelişim ve değişim sürecine geçmeden önce önemli bir konuya değinmek gerekmektedir. Canlılar arasında yalnızca insana özgü bir davranış vardır ki, bunun adı “eylem”dir. Eylem sadece akıl sahibi olmayı değil, “düşünme” ve “ayırt etmeyi” de gerektiren bir davranıştır (Doğan, 2004). Nitekim bilimin de gelişmesiyle anlaşılmıştır ki insana özgü olan “akıl” değil, düşünme ve ayırt etme gücüdür (Doğan, 2004). Bu nedenle insan davranışlarını açıklarken “eylem” kelimesinin kullanılmasının daha doğru olacağı düşünülmektedir. Buradan hareketle ahlak filozoflarının yüzyıllardır aradığı “doğru eylem nedir?” sorusu doğmaktadır. Sofistler ile başlayan görelî ahlak anlayışı, Sokrates ve Platon ile birlikte evrenselleşmiştir. Stoacılar da ise doğru eylem doğaya uygun olan, fayda getiren eylemdir (Doğan, 2004). Kant doğru eylemi insanın akıl ve iradesine dayandırırken, İbni Miskeveyh Tanrı’nın koyduğu kurallara dayandırmıştır.

Erdem tanımına dönecek olursak, erdem “doğru eylemde bulunmak için insanın sahip olması gereken niteliklerdir” (Doğan, 2004). Erdem, varlığın var oluş amacını belirli eylemlerde bulunarak gerçekleştirebilme yetisidir (Doğan, 2004). Bilinenin aksine erdem yalnızca ahlaki olanla ilgilenmez. Bunun yanında “bilgi, beceri, yetenek” gibi kavramları da kapsamaktadır (Doğan, 2004). Aristoteles’in erdem ayrımı bu kapsama en güzel örnektir. O, ahlaki erdemlerin yanında hatta onlardan üstün olarak entelektüel erdemleri kabul etmiş bir filozoftur.

Antik Yunan Felsefesi’nde ve İslam Felsefesi’nde erdem anlayışı, kavramın tanımı ve uğradığı değişimler aşağıda ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

M.Ö altıncı yüzyılda Thales ile başladığı düşünülen felsefe disiplini, öncelikle “arkhe” adını verdikleri özü, ilk maddeyi, bilinmeyen varlığı bulmaya çalışmıştır. Bu durumda, karşımıza varlık ile ilgilenen “doğa felsefesinin” çıkmasını sağlamıştır. Doğa filozoflarının doğayla ilgilenip insanı geri plana atması Sofistler’e kadar devam etmiştir. Sofistler felsefe disiplinini doğadan çekip doğayla ilgilenen felsefeyi insana çeviren ilk filozoflardır. İnsanın physis’ine (doğasına) yönelen Sofistler, “etik” kavramının kurulmasına temel atmış, “arete” kavramının anlamının değişmesine öncülük etmiştir. Bu öncülüğün sebebi doğa felsefesinin gerçek dünyada çok etki yaratmaması ve felsefenin siyasal ve sosyal düzende kendine yer bulamamasından kaynaklı olabilir. Mevcut dönemde Atinalıların yaşamlarına ilişkin problemlerin

artması da belki de “gezgin öğretmenler” olarak adlandırılan Sofistlerin tarih sahnesine çıkışını hızlandırmıştır.

Protagoras ve Gorgias en önemli Sofistlerden olup, diğerleri için yol gösterici olmuştur. Protagoras’ın felsefe anlayışına Platon ve Aristoteles’in yazılarından ulaşabiliriz. Nitekim Platon diyaloglarından birine Protagoras’ın adını vermiş, diyalog onun şehre gelmesiyle başlamıştır. İyi yurttaş olmakla ilgilenen Protagoras’ın felsefe anlayışı gerçek olana ulaşmaya dayanmaktadır. Filozofun en önemlisi sözü olan “Her şeyin ölçüsü insandır.” cümlesi, görelilik anlayışının kurulmasına temel atmıştır. Her şey kime nasıl geliyorsa öyle algılanır, ona göre yorumlanır; bu nedenle mutlak ve nesnel bir değişmezden söz etmek mümkün değildir. Görünen şey her insan için nasıl görünüyorsa o haliyle gerçektir. Bu anlayıştan ise “septisizm” yani kuşkuculuk akımı doğmuştur. Protagoras’ın her şeyin gerçek olduğunu savunduğu yerde, hiçbir yerin gerçek olamayacağını savunan ünlü Sofist Gorgias vardır. Nihilizmi yani hiççiliği savunan filozof, radikal bir kuşkucudur. Farklı olsalar dahi, iki filozof da varlığın mutlaklığından söz edilemeyeceği konusunda hemfikirdir (Cevizci, 2009).

Protagoras’ın görelilik anlayışı onu yanlış anlayan Sofistler gibi değildir. Bireysel iyinin toplumsal iyiyi beraberinde getireceğini düşünen filozof, insanın iyisini topluma bağlamıştır. Nitekim zaman ve mekana göre toplumlar nasıl değişiyorsa, etik önermelerin değişmesi de doğaldır. Belirli bir toplumda etik değeri olan bir kavram diğer toplumda etik dışı kabul edilebilir veya farklı zamanda aynı toplumda yine etik önermeler yer değiştirebilir. Bu da insanın yaşamı boyunca değişmesi kadar doğal bir süreçtir. Örneğin, Gorgias, Protagoras’ın görelilik anlayışını yanlış anlayan Sofist filozoflardandır. Ona göre ölçü insansa iyi ve kötünün ölçüsü de insandır. Yani iyi, kötü kavramları da insandan insana göre değişebilir. Mutlak ve değişmezlikten söz etmek ise asla mümkün değildir. Kısaca Sofistler, Protagoras’ın önermelerini insan sadece kendi istediğini yapar, onu önemser, başkalarının ne düşündüğü önemli değildir diye anlamışlardır (Cevizci, 2009; Doğan, 2004).

Antik Yunan’da felsefenin insan ve yaşam ile ilgili sorulara yönelmesinde etkili olan Sofistler, etik konularında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir; Protagoras toplumsal iyinin bireysel iyiyle ilişkisine vurgu yaparken, geç dönem Sofistlerinden ünlü Thrasymakhos’a göre ise erdem, güçlünün çıkarına hizmet etmek içindir. "Erdem adaletsizliktir" diyen filozof, adalet kavramının güçlülerin zayıfları kontrol altında tutmak için yaratıldığını ifade eder. Thrasymakhos’a göre güçlü olanlar kendi

çıkarlarına göre hareket etme özgürlüğüne sahiptir. Adalet ise güçsüzün işine gelendir. Farklı görüşe olan diğer bir ünlü filozof olan Kallikles'e göre ise erdem kişisel çıkarlarla ilgilidir. Güçlü olan birçok insan çıkar sağlamak amacıyla erdemi kullanabilir. Bu durum en doğal haklarıdır. Kallikles'e göre toplum güçlü insanların en üstte olmasıyla yönetilebilir. Güçlü insanlar ise zayıfları yönetebilmek için belirli ölçüde kendi arzularını tatmin etmelidir. Buradan hareketle Kallikles'in erdemi, yasalara uygun hareket etmeyi değil güçlü insanların arzularına göre hareket etmesini kapsamaktadır. Kallikles'e göre de adalet, güçsüzün işine gelendir (Cevizci, 2009; Çoştı, 2019). Thrasyamakhos'a ve Kallikles'e göre adalet diye bir şeyin varlığından söz edilemez. Sofistlerin göreceli etik anlayışları, Thrasyamakhos ve Kallikles gibi diğer düşünürlerin güçlü ile güçsüz arasındaki ilişkiyi ele aldığı ve adaletin varlığına dair şüphelerini ifade ettikleri düşünceleriyle birlikte Antik Yunan'da felsefenin odak noktasının insan ve yaşam ile ilgili sorulara yönelmesinde etkili olmuştur.

İnsan ve yaşam ile ilgili soruların artması M.Ö. 5. Yüzyılın ortalarında “insan yaşamı, insan, insanın yaşama amacı, var olma ihtiyacı” gibi soruların felsefenin odak noktası haline gelmesini sağlamıştır. Sofistlerle başlayan bu dönüşüm, etiğin kurucusu olan Sokrates ile tam halini almıştır (Peters, 2004). Bu geçişte; varlık ile ilgili söylenebilecek çoğu şeyin söylenmesi, soyut kavramlar tartışıldıkça öze dönülme ihtiyacının artması, felsefenin elle tutulur pratik tarafının gösterilme ihtiyacı gibi nedenler etkili olmuştur. Dönüşümün ilk temsilcileri olan Sofistler, Antik Yunan'da aydınlanma çağının temsilcileridir. Varlığa karşı kesinlikten söz edilmesinin mümkün olmadığını savunan filozoflar, “insan” üzerine yoğunlaşmıştır. Bilgi söz konusu olduğunda, varlığın nesnel ve genel geçer bilgisine erişmenin imkânsız olduğunu ileri sürmüşler, yalnızca kuşku duyan bir zihne sahip olunabileceğini savunmuşlardır. Duyusal deneyime inanmayan Sofistlerin anlayışlarında “bilginin kaynağında duyu deneyi” vardır. Deneyimsel ve tümevarımsal bir yöntem kullanarak bilginin temeline algıyı yerleştirmişlerdir. Bilgi ve hakikatin mutlak ve değişmez bir doğası olmadığı, bireyin algılarına, toplumsal, kültürel ve kişisel eğilimlerine göre göreceli olduğu öne sürülmüşlerdir. Öznel bakış açısına sahip olan sofistlere göre etik veya ahlak kavramları da bireylerin onları nasıl algıladıklarına göre değişebilir niteliktedir. Tanrıları yok sayan Sofistler, ulusların, devletlerin veya toplumların oluşmasını insanların bir arada yaşama ihtiyacına, ait olmak isteyen insanın tek başına her işi yapamamasına dayandırmışlardır. Toplumlara oluşturan Tanrı, gelenek, görenek, yasa

gibi kavramları eleştirel bakış açısıyla eleştiren Sofistler, felsefenin temelinin sağlamlaşması gerektiğine inanmışlardır.

“Gezgin öğretmenler” olarak da nitelendirilen filozoflar kendilerinden önceki dönemlerde olduğu gibi okul kurmamış, düşünce fikir çatısı altında birleşmişlerdir. Nihai amaçları, ders verdikleri öğrencilerin bilge ve saygın birer insan olmalarıdır. Bu bağlamda, Sofistler bilgelik ile birlikte etiği, saygınlık kazandırma ile birlikte ise siyaset felsefesinin önem kazanmasını sağlamışlardır denilebilir. Birbirinden farklı olan insanları, toplum adı altında bir arada yaşatan şeyi öğretmek mümkündür. Bu da ancak erdemler aracılığıyla gerçekleşebilir. Bu anlayış ile birlikte daha sonra tamamen değişecek olan arete kavramının içeriksel açıdan değişme süreci başlamıştır. Arete kavramının tam dönüşümü ise etiğin kurucusu olarak kabul edilen Sokrates ile gerçekleşmiştir (Cevizci, 2002).

Sofistlerden sonra tarih sahnesine çıkan ve hala unutulmayan isim ise etiğin kurucusu olan erdemsiz yaşamaktansa ölümü tercih eden meşhur Sokrates’tir. Sokrates’in felsefesinde önemli olan “insan”dır. Doğa felsefesini işe yaramadığı gerekçesiyle eleştirmiştir. Erdemin öğrenilebileceğine inanan Sokrates, tüm yaşamını buna harcamıştır (Çoştı, 201). Sokrates’e ait yazılı bir kaynak, onun felsefesini sözel ve uygulamalı olarak yapmasından dolayı bulunmamaktadır. Bu nedenle felsefesi ve kişiliği hakkında net bilgilere ancak başkalarının onun hakkında yazdığı eserler ile ulaşılmaktadır. Özellikle öğrencisi Platon’un yazdığı eserler sayesinde onun felsefe anlayışı tanımlanabilmiştir (Kuyel, 1997). Şüphesiz felsefe tarihinin en büyük isimlerinden birisi olarak kabul edilen Sokrates, bunun yanında etiğin kurucusu olarak kabul edilmiştir. Doğa felsefesinin insana insan olarak yeterince anlam yüklemeyi, Sofistlerin ise bilgiyi para karşılığı öğretme, bireyselliği ön plana çıkaran kişiler olduğunu düşünen Sokrates, felsefe disiplininde yeni bir reformun, yenilenmenin öncüsü kabul edilebilir (Cevizci, 2002). Sokrates aslında hayatı boyunca bireyselliği aşan evrenselliği amaçlamıştır. Bu noktada daimi rakibi ise bireyselliği ön planda tutan, liberal Sofistler olmuştur.

Sokrates, Sofistler ile mücadelesinde erdem ve bilginin önemini anlatmaya çalışmıştır. İncelendiğinde Sofistler’in de onun gibi erdem ve bilgiyi kabul ettiği, ancak pragmatik, görelî ve öznel bir bakış açısına sahip oldukları görülmektedir. Sokrates’e göre erdem; eudaimoniaya ulaşmayı sağlayan yollar, nitelikler, yetkinliklerdir. İnsan ile nihai amacı olan eudaimonia arasında duran şey erdemden

başka bir şey değildir. İnsanı kendi yetkinliğine ulaştığı bir hâl olan eudaimoniaya götüren “insanî yetkinlik erdemdir” (Cevizci, 2002). Sokrates erdem ve bilgiyi birbirine bağlamış erdemli yaşamının ancak bilgi ile mümkün olacağını savunmuş ve bu bilginin de kişiden kişiye göre değişmeyen nesnel bir bilgi olduğunu açıklamak istemiştir (Cevizci, 2002; Kuyel, 1997). Erdemli olmayı sağlayan doğru bilginin ne olduğunu bulmayı hayatı boyunca kendisine amaç edinmiştir. Erdemi bilgi olarak gören Sokrates, her bilginin ise erdem olmadığını vurgulamıştır. Mutluluğa götüren bilgi erdem olmalıdır. O halde mutluluğa götüren bilgi hangisidir? Mesleğe yönelik, sanata yönelik olan bilgi insanı mutluluğa götürmez. Erdem olan bilgi ise insanın öğrenince bırakmadığı, onu zorunlu mutluluğa götüren bilgidir. Erdem olan bilgi “iyi” olmalıdır (Cevizci, 2002). Nitekim “mutluluk nedir, iyi nedir, insanın insan olarak yaşama amacı nedir?” gibi sorular aracılığıyla hayatı sorgulayan filozof, bu sorgulamaları ileriki yıllarda eğitim hayatına girecek olan “sokratik tartışma” yöntemiyle ve eleştirel bir bakış açısıyla sistematize etmeye çalışmıştır.

Zihinsel ebelik adını verdiği diyalogları özellikle erdem öğretilerinde kullanan Sokrates’in genel bir yargıya gitmediği görülmektedir. O, tanımlamalardan ziyade bilgisizliği açığa çıkararak ne yapılması gerektiğini ortaya koymayı amaçlamış bir filozoftur. Bu bağlamda Sokrates’in öğrencisi Aristoteles gibi mantık ilmini ortaya koymayı değil, “insanın nasıl yaşaması gerektiği”ni ortaya koymayı amaçladığı söylenebilir. İnsanın bile bile kötülük yapmayacağını savunan Sokrates, yapılan bütün kötü davranışları bilgisizliğe, iyi davranışları ise bilgiye dayandırarak “insan bile bile kötülük yapmaz” önermesinin günümüze kadar taşınmasını sağlamıştır. Buradan hareketle Sokrates’in “bilgi”den kastının olgusal bir bilgi değil, “erdem bilgisi” olduğu söylenebilir (Kuyel, 1997).

Bu noktada amacı erdemin öğrenilmesinde diyaloglar yoluyla insanlara özellikle gençlere insan yaşamının önemini kavratmaktır. Ancak bu durum, istediğini yapan ve yaptırmak isteyen birtakım kişileri rahatsız etmiş ve Sokrates, Sofistlerden birisiymiş gibi Tanrı tanımaz, gençleri yoldan çıkaran bir adam olarak suçlanmıştır (Cevizci, 2009). Nitekim etiğin kurucusu olarak anılan filozof, erdem bilgisi uğruna ölümü göze almış ve bu olmadan erdemsiz yaşamaktansa idam edilmeyi tercih etmiştir (Kuyel, 1997). Bu durumu öğrencisi Platon, Sokrates’in idam edilmeden önce kendini savunmamasını onun daimonuna yani vicdanına bağlamıştır. Sokrates ise arkadaşı Kriton ile geçen diyalogunda erdemli davranmanın koşullarının ne olursa olsun

değişmemesi gerektiğini ifade etmiştir. İdam cezasından kaçmak, af dilemek onun erdem anlayışına uygun değildir. Buradan hareketle daimon dediğimiz vicdanın Sokrates’e göre erdemle aynı anlama geldiği söylenebilir (Cevizci, 2002; Doğan, 2004).

Sokrates’in erdem kavramına yönelik düşünceleri ile birlikte, insanın beden ve ruh boyutları arasındaki ilişkiye dair görüşleri de felsefi düşüncesinin merkezinde yer almaktadır. Sokrates, Pythagorasçılar gibi insanın ruh ve beden olmak üzere iki boyuttan meydana gelen birleşik bir varlık olduğunu savunmuştur. Filozofa göre beden insanın maddi boyutunu, ruh ise manevi boyutunu oluşturmaktadır. Mutluluğa erişmek isteyen insanın beslemesi, önem vermesi gereken de ruh boyutudur. Sokrates’e göre “insanın gerçek benliği, onu insan yapan şey ruh olup, ruhun özü ise akıldır” (Cevizci, 2009). Bu noktada Sokrates her varlığın bir şekilde bir amacı olduğunu düşünmüş ve varlıkların dünyaya gelişini bu amacı gerçekleştirmeye bağlamıştır. O halde insanın insan olarak bu dünyaya gelmesinin amacı nedir? Sofistlerle dönüşümü başlamış olan arete kavramı bu soruya Sokrates’in cevap aramasıyla yeni şeklini alacaktır.

Sokrates’e göre insanın amacı, insanın aynı zamanda aretesi olmalıdır. İnsana özgü olması gereken aretenin, insanı diğer varlıklardan ayıran bir şey ile ilgili olması gerekmektedir. İnsana özgü olan bu şey ise akıldır. Bu bağlamda insan, insan olarak aretesine ancak akıl yoluyla ulaşabilir. Akıl ruhun özü olup, ruh ise insanın manevi boyutudur. Buradan hareketle arete; akıl ve ruhtan oluşan bir şey olmalıdır (Cevizci, 2009). Sokrates’in “insanın yaşama amacı nedir? Nasıl daha iyi bir insan olunur?” gibi sorulara cevap aramasıyla birlikte “insan olmak için gereken arete nedir” sorusu doğmuştur. Buradan hareketle arete kelimesi genel bir anlam kazanmış, ahlak felsefesine “erdem” olarak girmiştir. Sokrates erdemi parçalara ayırmayıp bir bütün olduğunu savunmuştur. İnsana ilişkin bütüncül bakış açısı bu görüşüne temel niteliğindedir. Cesaret, ölçülülük, adalet gibi erdemleri filozof “bilgelik” adı altında birleştirmiştir. Bilgelik de esasen erdemin ta kendisidir. Kısaca Sokrates ile birlikte arete sözcüğü insanın ulaşması gereken nokta yani erdem haline gelmiştir. Sokrates asıl olarak bilgelik tek erdem olduğunu ancak bunun alt boyutları olan cesaret, ölçülülük, adalet ve dindarlık gibi erdemlere de diyaloglarında yer verdiğini görmekteyiz. “Her ne kadar kesin bir erdem tanımına ulaşamasa da, Sokrates her tür erdemin aslında iyilik ve kötülükleri bilmeyi mümkün kılan tek bir erdem olduğunu ve bunun da bilgelik olduğunu vurgulamak istemiştir” (Kuyel, 1997).

Sokrates'in erdem anlayışı, insanın doğuştan iyi olduğu ve bilgiyle donatıldığı takdirde erdemli olacağı fikrine dayanırken, insanın ereği olarak gördüğü eudaimonia yani mutluluğa sadece erdemli bir insan olarak ulaşılabilceği düşüncesiyle de şekillenmektedir. Anlayışı neticesinde insanın doğuştan iyi olduğuna inanan Sokrates, günümüzde içsel motivasyonlar olarak adlandırılan, kendisinin ise zaman zaman daimon olarak adlandırdığı insan doğasının zaten erdemli olmak istediğini ve yeterli bilgi verilen her insanın da erdemli olarak eudaimonia yani mutluluğa ulaşacağını savunmuştur (Cevizci, 2002). Sokrates erdemi insanın doğuştan içinde olan öze, vicdan ile bağdaştırmış; mutluluğa götüren bilgi ile eş değer kılmıştır. Bilge olmayan insanın kendisinden beklenen erdemi gerçekleştiremeyeceğini savunmuştur (Cevizci, 2002). Eudaimonia insanın ulaşması gereken nokta, yani insanın ereğidir. Bu noktaya ise ancak erdemli bir insan olarak ulaşılabilir. Sokrates doğası gereği mutluluğa ulaşmak isteyen insanın bu yolda erdemli olmasını sağlayan şeyleri iyi, bu yoldan onu alıkoyan şeyleri ise kötü olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda insan iyiyi seçerek erdemli olur ve erdemli insan da insanın ereği olan eudaimoniaya ulaşır denilebilir (Kuyel, 1997). Bilge ve hikmet sahibi olan insanın aynı zamanda erdemli olmasının kaçınılmaz olacağını savunan Sokrates, çoğu diyalogunda bunu anlatmak istemiştir. Filozof, erdemlerin bilgisine sahip olan insanın zorunlu olarak erdemli olacağına inanır (Cevizci, 2009). Bilgisizlikten kötülük yapıyorsa bir insan, bilgiyi öğrendiği zaman iyiye yönelir. İyiye yöneldiğinde artık yanlış bir şey yapması zordur; bu noktada bilgece yaşamaya başlar. Erdemin ise iyiye yönelme olduğu düşünülürse bilge olanın aynı zamanda erdemli olacağını söylemek yanlış olmaz (Doğan, 2004; Kuyel, 1997).

Sokrates'in öğrencisi olan Platon ise hocasının bazı önermelerini kabul edip, bazılarını reddederek yeni sistematik bir felsefenin öncüsü olmuştur. Doğduğu dönemde demokrasi yönetimi hakim olan Platon, demokrasiye sıcak bakmamaktadır (Platon, 2005). Bunun sebebi, o dönemde yaşanan savaştan Atina'nın yenilerek çıkması, daha sonra gelen ılımlı demokraside ise hocası Sokrates'in idam edilmesi olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda Platon, devletlerin ve küçük toplulukların başarıyla yönetilmesini felsefeye bağlamış, ya yöneticilerin filozof ya da filozofların yönetici olması gerektiğini savunmuştur (Cevizci, 2002; Çoştı, 2019). "İdealar" adını verdiği kuramı ile birlikte Antik Yunan felsefesinde büyük bir dönüşüm yaşanmasına, felsefenin kuramlara dayanan sistematik çağına girmesine neden olmuştur. Platon'un kendisinden sonra gelen filozofları da nasıl etkilediğini Whitehead'ın "Bütün felsefe

tarihi Platon'a düşülmüş dipnotlardan ibarettir" cümlesinden anlamamız mümkündür (Arslan, 2010). Maddi varlıklarla ilgilenen doğa filozoflarına ve Sofistlerin görelî bilgi anlayışlarına karşı ideaları savunmuş, bilginin bunun yanında ahlakın, mutlak ve nesnel olduğunu kuramıyla açıklamayı amaçlamıştır (Cevizci, 2002). Parmenides'in "varlığın var olmayan bir şeyden meydana geldiği" anlayışını idealar kuramıyla anlatmak istemiştir. Bilgi, varlık, ahlak gibi felsefî problemlere çözüm getirmek, varlık olarak varlığı bir kurama dayandırmak isteyen Platon'a göre idea özdür, bir şey değildir, bir şeyin tamamıdır. İdea, aslında Platon'a göre varlıkların ilk halidir, atasıdır denilebilir. Varlık ve daha sonra o varlıktan türeyen diğer varlıkların hepsi, o varlığın atası olan ideaların birer kopyalarından ibarettir (Doğan, 2004).

Platon'un felsefî görüşleri, özellikle de idealar kuramı felsefede önemli bir dönüşüm yaşanmasına sebep olmuştur. Platon hocası Sokrates'in insanın ruh ve bedenden oluştuğu söylemini genişletip üçlü ruh teorisini ortaya koymuştur. Teorisini de insan bedeni için sağlık ne ise insan ruhu için de mutluluk odur tezine dayandırmıştır. Ona göre insanın ruhu da kendi içerisinde üçe ayrılmaktadır. Bunlar akıl, irade ve arzudur (Platon, 2005). Bu noktada Sokrates'in ruhun özünü yalnızca akıl olarak görmesini akıl unsurları yok sayma olduğu için eleştirmiştir. Akıl, ruhun bilme boyutunu; irade, yönlendirme boyutunu; arzu ise içgüdüsel, id olarak da adlandırılabilen iştah boyutunu oluşturmaktadır (Cevizci, 2002). Filozof kabul ettiği cesaret, ölçülülük, bilgelik ve adalet olan dört temel erdemi de üçlü ruh teorisine dayandırmıştır. Nitekim insan dünyaya gelmeden önce ruhu idealarla etkileşim içine girmiş, dünyaya geldikten sonra beden ruha girdiği an ideaları unutmuştur. İdeaların hatırlanmasını "anımsama öğretisi"ne dayandırır (Platon, 2005).

Yani Platon'a göre insan bildiği bir şeyi araştırmaz, bilmediği bir şeyi ise araştırmaya ihtiyaç duymaz. İnsan kısmen bildiği bir şeyi araştırmak ister. Sokrates'in Menon diyalogunda bir köleye hiçbir şey bilmediği halde birtakım yönlendirmeler ile geometri problemini çözdürmeyi başarması, anımsama öğretisine kanıt niteliğindedir. İspatlanabilir bir teori olmasa dahi bu örnek, Sokrates'in daimonunda zaten erdemlerin var olduğu, bunların gereken bilgileri aldıktan sonra hatırlanıp yapılacağı anlayışına benzetilebilir (Cevizci, 2009). Platon'a göre insan akli sayesinde bilgileri hatırlar. İdea kavramına saf akılsal bilgi de denilebilir. Bu bilgi ile ruhun irade kısmını yönlendirir, harekete geçirir. Arzu boyutuyla ise sadece bu dünyaya yönlendiren, zevklere dayalı maddi boyut harekete geçirilir. Yani Platon'a göre aslında insanın yapması gerekenler

ve yapmaması gerekenler basittir. İrade aracılığıyla aklın isteklerini yerine getirirse iyi ideasına ulaşır. Tam tersi arzu boyutu için de geçerlidir. Bu noktada erdemler devreye girer. İyi ideasının kopyaları olduğunu düşünebileceğimiz erdemler, ruhun akıl boyutuyla iradeyi harekete geçirmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle, Platon'un iyi ideasını erdemlerle eş değer tuttuğunu ve her şeyin temelinde iyi ideasının olduğu varsayımını kabul ettiği söylenebilir (Cevizci, 2002; Doğan, 2004).

Platon genelde fikirlerini üstü kapalı şekilde açıklayan bir filozof olmuştur. Diyaloglar yoluyla felsefe yapmış, buradan düşüncelerinin ortaya çıkarılmasını istemiştir. Politikayla da ilgilenen filozof topluma büyük önem vermiş, hatta toplumu bireyden ön planda tutmuştur (Kuyel, 1997). Toplumun iyileşmesinin, uyum içinde yaşamasının ise yönetenlerin erdemli olmalarıyla sağlanacağını savunmuştur. Nitekim Platon yedinci mektubunda yönetenlerin felsefe yapmayı bilmedikleri, erdemli olmadıkları takdirde Tiran (zorba) olacağını anlatmıştır. Dünyada belirli bir düzen ve denge olduğuna inanan filozof, bu dengenin önce insanın ruhunda, daha sonra toplumda ve en son evrende erdemler aracılığıyla sağlanacağını savunmuştur (Kuyel, 1997). Felsefenin de erdemli olmak için ön koşul olduğunu savunmuştur. Ona göre akıl ile uğraşan filozof bilge olacaktır. Bilgelik ise en nihayetinde erdeme götüren şeydir. Bilge olmayan kimse erdemli davransa dahi bu ancak alışkanlıktan ötürü meydana gelen bir tekrardan ibarettir. Buradan hareketle Platon da hocası Sokrates gibi bilge olmayan kimsenin gerçek anlamda erdemli olamayacağını savunduğu söylenebilir (Cevizci, 2009)

Aristoteles'in Erdem Anlayışı

Platon da hocası Sokrates gibi arkasında çok önemli bir öğrenci bırakmıştır: Aristoteles. Bağımsız bilimlerin tasnifini yapan ve ilk felsefe bilim tarihçisi olan Aristoteles, iyi yaşamın merkezine erdemi koymuştur. Erdem üzerine bütüncül bir çalışma yapan ilk filozoftur (Doğan, 2004). Evrendeki tüm varlıklar gibi insanın da bir amacı vardır. İnsanın bu nihai amacını Platon gibi eudaimonia olarak görmüştür (Arslan, 2010). Aristoteles tüm canlıların bir amaç üzerine doğduğunu ve bunu gerçekleştirmeye dayalı içsel bir motivasyonları olacağını söylemiştir. Kendini gerçekleştirme olarak da adlandırabileceğimiz bu amaç aslında her canlının kendisinin son potansiyeline ulaşma arzusudur. Buradan hareketle insanın son potansiyeline ulaşması aslında eudaimonia'ya ulaşması anlamına gelmektedir (Sachs, 2011).

Eudaimonia yalnızca mutluluk anlamına gelmemektedir. Filozoflar kelimeyi yaşam biçimi, yaşamı sürdürüş şekli olarak da kullanmıştır. İyi yaşamı Sokrates erdeme, Epiküros hazza, Aristoteles ise mutlu olmaya dayandırmıştır (Aristoteles, 1997). Aristoteles’e göre iyi yaşamak mutlu yaşamak demektir. Filozofa göre eudaimonia diğer mutluluklardan farklıdır. Gelip geçici bir iyi değildir, o en yüksek iyidir. En yüksek iyi kendine yetendir ve başka bir mutluluğun aracısı olmaz (Platon, 2005). Bu bağlamda Aristoteles tarafından kastedilen mutluluk anlık gelip geçici zevklere ve isteklere dayalı değil, kalıcı ebedi bir mutluluktur. İyi bir hayat yaşamak için kişinin ahlaki açıdan iyi bir insan olması gerektiği konusunda Sokrates ile aynı fikirdedir. Ve mutlu bir yaşam için hazzın gerekliliğinde Epiküros’la aynı fikirdedir (Sachs, 2011). Nitekim Aristoteles hocası Platon kadar hazza karşı çıkmamış, hazzın belli oranda mutluluğa ulaşmak için ihtiyaç olduğunu söylemiştir. İyi bir yaşam neticesinde mutluluğa ulaşmayı ise erdemli yaşamaya bağlamıştır (Cevizci, 2002).

Erdem etiğini Nikomakhos’a Etik kitabı sayesinde sistemli hale getiren ve kendinden sonraki filozoflar için temel yapı olan Aristoteles, erdemli olmayı iyilik kavramı ile ilişkilendirir ve şöyle der: “Her sanat ve her araştırmanın, aynı şekilde her eylem ve tercihin de bir iyiyi arzuladığı düşünülür; bu nedenle iyiyi “her şeyin arzuladığı şey” diye yerinde dile getirdiler.” (Aristoteles, 1997: 1) Aristoteles’e göre herkesin amacı “en iyi”ye ulaşmaktır. En iyi ise aranılan şeydir. Nikomakhos’a Etik kitabında bu aranılan iyinin de “mutluluk” olduğunu ifade etmiştir. Mutluluğu “ruhun erdeme uygun etkinliği” olarak tanımlayan Aristoteles, neyin mutluluk olacağının keskin çizgilerle belirlenemeyeceğini, insanı mutlu eden şeyin kişiden kişiye değişebileceğini savunmuştur (Özturan, 2020). Bu nedenle erdem anlayışında keskin çizgiler değil, genel bir çerçeve yapı hakimdir. Sokrates ve Platon gibi iyi hayatı öğrenmenin amacının bilgi değil, iyi olmak olduğunu vurgulamıştır (Sachs, 2011). Mutluluğa ulaşmak için iyi yaşamın merkezine ise “erdem”i koymuştur.

Aristoteles’in erdem anlayışında keskin çizgiler yerine genel bir çerçeve olması, iyi hayatı öğrenmenin amacının bilgi değil, iyi olmak olduğunu vurgulayan Sokrates ve Platon’un felsefi görüşleriyle de uyumludur. Aristoteles’e göre erdem, beden değil ruhun bir etkinliğidir (Aristoteles, 1997). Ruh kavramını Sokrates ve Platon gibi bedenden ayrı olarak görmemiş, biyolojik gerçeklikten faydalanarak ruhu üç basamağa ayırmıştır. Bunlardan ilki insan, hayvan ve bitkilerde ortak olarak bulunan “bitkisel ruh”; ikincisi hayvan ve insanlarda ortak olarak bulunan “hayvansal ruh”; ve

üçüncüsü ise sadece insanlara özgü olan “insanî ruh”tur. Bitkisel olan akıldan hiçbir şekilde pay almaz. Arzulayan ya da genel olarak iştah duyan hayvanî yan ise, aklın sözünü dinlediği ve ona boğun eğdiği zaman akla bir şekilde katılır (Aristoteles, 1997). Aristoteles, ruhun insanî tarafının ise erdemle olan uygunluğunun insanın görevi olduğunu ifade etmiştir (Arslan, 2010). İnsanın bir bütün olarak yaşama amacına erdeme uygun davranışlar ve aklın yol göstermesiyle ulaşılabileceğini savunmuştur (Doğan, 2004; Sachs, 2011). Aristoteles’e göre “her varlığın bir amacı olduğu gibi insanın da amacı da eudaimonia”dır. O, bu amaca ulaşmak için ise ruhun en üst basamağı olan insanî ruhu yani aklı kullanmak gerektiğini ifade etmiştir (Platon, 2005). Akıl yoluyla “insanın işlevini en iyi şekilde yerine getirmesini” erdem olarak adlandırmıştır.

İnsanın işlevini en iyi şekilde yerine getirmesiyle ulaşacağı mutluluk Aristoteles’e göre en iyi şeydir, bu şeyin açıklanmasını ise insanın insan olarak amacını açıklamaya bağlamıştır (Aristoteles, 1997). O halde parçalarından ayrı bir bütün olarak insanın görevi nedir? Bu görevin yalnızca insana özgü olması gerektiğini ifade eden Aristoteles, bu durumu “akıl” kavramıyla açıklamıştır (Özturan, 2020). İnsansal iyi, ruhun erdeme uygun etkinliği olan erdemdir (Aristoteles, 1997).

Huy olarak erdem tek başına yeterli değildir performansa dökülmesi gerekir. Yaşamdaki iyi ve güzel insanlardan ancak doğru olarak eylemde bulunanlar başarılı olurlar. Erdemi sevenlerin yaşamı, birtakım hazlara ayrıca gereksinim duymaz, hazzı kendi içinde taşır. Bu söylediklerimiz bir yana, güzel eylemlerden hoşlanmayanın, iyi de olmadığı söylenebilir (Aristoteles, 1997: 11).

Buradan hareketle, Aristoteles'e göre erdemin bir davranışın doğru ya da yanlış olup olmadığını belirleyen bir kriter olduğu söylenebilir. Erdemli eylemler, bir kişinin karakterine uygun ve doğru olan eylemlerdir (Cevizci, 2002). Kişinin erdemli olması, doğru eylemleri yapabilmesi için gerekli olan ahlaki bir nitelik olarak kabul edilebilir. Aristoteles erdem nedir konusuna birden fazla tanımla cevap vermiştir. Ayrıca ruh kavramına önem veren filozof, erdemi açıklamak için ruh üzerinden de gitmiştir.

“O halde erdem nedir? İşte incelenmesi gereken şey. Ruhun fenomenleri üç türdür; bunlar duygulanımlar, yetiler ve ruhsal durumlardır; o nedenle bu şeylerden biri, erdem olmalıdır.” (Aristoteles, 1997: 27).

Erdemlerin övülen şeyler olduğunu ifade ettiğine göre, ilk tür olan duygulanımlar erdem olamaz. Çünkü duygulanımlar; sevinç, dostluk gibi kavramları içinde barındırırken, haz, acı, öfke gibi kavramları da içinde barındırmaktadır. İkinci tür olan yetilere insanlar doğuştan sahiptir. Ancak filozofa göre erdemler sonradan kazanılan kavramlardır. İyilik veya kötülüğü insan yaşadıkça edinir. O halde yetiler de

erdem olamaz. Son tür olan ruhsal durumlar erdemdir. Bu şekilde erdemi Aristoteles cins olarak ortaya koymuştur. Aristoteles, insan davranışlarının belirleyicisinin kişinin içinde bulunduğu ruhsal durumlar olduğuna inanır. Kişinin karakteri ve davranışları, içinde bulunduğu ruhsal durumlara göre şekillenir. Bu nedenle kişinin erdemli olması için erdemi içinde bulunan bir ruhsal durum olarak kabul eder (Cevizci, 2009). Erdemli davranışlar, bir kişinin içinde bulunduğu ruhsal duruma uygun olarak gerçekleştirilir ve kişinin ahlaki değerlerine uygun olarak hareket etmesini sağlar. Erdem aynı zamanda her varlığın kendi görevini daha iyi yerine getirmesidir (Özturan, 2020). Örneğin, gözün erdemi görmektir. Görmek, onu göz yapan şeydir. Söz konusu durum insan için de aynı şekildedir. İnsanın erdemi; insan ruhunun akıllı parçasıyla, insanın işlevlerini yerine getirmesidir. Çünkü erdem, bir varlığın işlevini en iyi şekilde yerine getirme durumudur. Bu durumda insansal iyiyi oluşturan şey, erdemlerin hayata geçirilmesi ile sağlanan hayattır.

Aristoteles erdemi cins olarak açıkladıktan sonra iki kategoriye ayırmıştır. Bunlar; entelektüel (zihinsel) erdemler ve karakter (ahlaki) erdemlerdir. Bilgelik, aklı başındalık, doğru yargılama gibi kavramlar entelektüel erdemlerin yapısını oluştururken; cömertlik, yiğitlik, ölçülü olma gibi kavramlar karakter erdemlerinin yapısını oluşturmaktadır.

“Erdem, entelektüel erdem ve ahlaki erdem olmak üzere iki türdür. Entelektüel erdemin hem öğrenilmesi hem de geliştirilmesi büyük ölçüde, alınan eğitime bağlıdır; bu nedenle entelektüel erdem deneyime ve zamana muhtaçtır. Tersine ahlaki erdem, alışkanlığın ürünüdür; bu nedenle onun adı ethos kelimesinin hafif bir değişimi ile oluşmuştur.” (Aristoteles, 1997: 31).

“Biri düşünce erdemi, diğeri ise karakter erdemi olmak üzere iki tür erdem vardır. Bunlardan, düşünce erdemi daha çok eğitimle oluşur ve gelişir, bu nedenle de deneyim ve zaman gerektirir; karakter erdemi ise alışkanlıkla edinilir, adı da bu nedenle küçük bir değişiklikte alışkanlıktan [‘eihos’tan] gelir. Bundan apaçıktır ki karakter erdemlerinden hiçbirisi bizde doğa vergisi bulunmaz; çünkü doğal olarak bir özelliğe sahip olan hiçbir şey başka türlü bir alışkanlık edinemez. Demek ki erdemler ne doğal olarak ne de doğaya aykırı olarak edinilir; onları edinebilecek bir doğal yapımız vardır, alışkanlıkla da onları tam olarak geliştiririz.” (Aristoteles, 1997: 23).

Aristoteles, akıl kavramını teorik ve pratik olmak üzere iki ana başlık altında ele almıştır. Teorik akıl, insanın dünyayı ve evreni anlaması için kullanılan akıldır ve entelektüel erdemlerin dayanağıdır. Pratik akıl ise insanın etik ve ahlaki konuları anlaması ve bu konulara göre davranması için kullanılan akıldır ve ahlaki erdemlerin dayanağıdır. Bu ayrım, Aristoteles’in erdem anlayışının temelini oluşturmaktadır (Cevizci, 2002).

Entelektüel (Zihinsel) Erdemler

İnsanı diğer varlıklardan ayıran temel özellik akıldır ve akıl, entelektüel erdemlerin dayanağıdır. Entelektüel erdemler insanın insan olmasını sağlayan niteliklerdir. Aynı zamanda entelektüel erdemler insanın Tanrı'ya yaklaşmasını ve tanrısal benzerliği kazanmasını sağlamaktadır (Cevizci, 2009). Aristoteles, entelektüel erdemleri beş grupta toplamıştır. Bu erdemler: bilgi, sanat, ihtiyat, pratik bilgelik ve sezgisel akıldan oluşmaktadır. İlk erdem olan bilgi insanı mükemmelliğe ulaştıran erdemdir ve insan bilme arzusuyla doğal olarak bilgiye yönelmek istemektedir. Sanat ise kurallara dayalı olarak üretme eğilimidir. Pratik bilgelik, düşünen ruhun hesaplamayla ilgili bir erdemidir ve değişken şartlarla ilişkilidir. İnsan için iyi veya kötü şeylerle ilgili eylemlerde doğru ve akıllı kullanarak hareket etmek anlamına gelmektedir.

“ Bunlardan ilki olan bilgi, insanı mükemmelliğe ulaştırandır. Doğal olarak bilmek isteyen insan buna bilgi yolu ile ulaşır. Sanat ise mevcut olan kurallar aracılığıyla üretmeye olan yatkınlıktır. Pratik bilgelik (yönetimsel yetenek): Pratik akıl tıpkı sanat gibi, düşünen ruhun hesaplama ile ilgili parçasının bir erdemidir. Pratik bilgelik de değişebilir şartlı şeyler ile ilgilidir. Aristoteles'e göre; insan için iyi ya da kötü şeylerle ilgili fiil”e bulunmak için doğru ve akıldır. Şöyle de denilebilir; iyi yaşayabil-mek için nelerin kendisi için iyi ve faydalı olabileceği konusunda doğru düşünme-dir. Bu erdeme sahip olan akıl, eyleme geçmeden önce iyi olanı seçebiliyor de-mektir. Bu erdem yalnızca tikellerle ilgili değildir. Kişi bu erdem ile, bir durum karşısındaki iyi davranışı seçebildiği gibi; hayatına dair tümel iyiler de belirleyebilir. Pratik bilgeliğin tecrübe ile ilgisi oldukça önemlidir. Aristoteles için pratik bilgelikğin önemi büyüktür. Zira o olmadığında ahlaki erdemlerin uygulanması mümkün değildir. Yani pratik bilgeliğin anlamı yalnızca bilmek değil, aynı zamanda onu eyleme geçirmektir. Onun bilimsel bilgiden farkı, değişebilir şeylere ilgili olmasıdır. Pratik bilgelik, kişinin işlerini düzenler ve yönetir; bu şekilde insanı nihai amaca ulaşmasına yardım eder. Sezgisel akıl keşfeden, anlayan aktif bir yetenektir. Felsefi bilgelik (teorik bilgelik, derin anlayış/kavrayış): Felsefi bilgeliğe sahip olan kişi bilginin en kamil biçimine sahiptir. Hem ilk ilklere, hem de onlardan çıkarılacak şeyler konusundaki hakikati bilir. Bunun sonucu şudur: bu erdem kişiye tümel ve zorunlu bilgi verir. Aristoteles'in bu erdemle ilgili tanımı şöyledir: 'Bilgelik/felsefi bilgelik, doğası itibarıyla en yüksek şeylerle ilgili, sezgisel akıl ile birleşmiş bilimsel bilgidir.' Felsefi bilgelikte bilgi tam ve yetkindir.” (Aristoteles, 1997: 37).

Pratik bilgelik, yalnızca bireysel durumlarla sınırlı değildir; aynı zamanda yaşam için iyilikleri de belirleyebilme yeteneğini içermektedir. Bunun yanında tecrübeyle de ilişkilidir ve ahlaki erdemlerin uygulanması için önem taşımaktadır. Pratik bilgelik işleri düzenlenmesini ve yönetmesini sağlar ve bu şekilde insanın nihai hedefine ulaşmasına yardımcı olur. Sezgisel akıl keşfetmeyi sağlayan bir yetenekken, felsefi bilgelik en kapsamlı bilgiye sahip olmayı ifade etmektedir. Birey, felsefi bilgelikle hem ilkeleri hem de onlardan türetilenleri bilme yetisine sahip olur. Pratik bilgelik insan ve insani iyilikle ilişkiliyken, felsefi bilgelik metafizik ve teoloji gibi en yüce

varlıkları ele almaktadır. Esasen felsefi bilgelik, sezgisel akıl ve bilimsel bilgiyi birleştirir (Cevizci, 2002).

Karakter (Ahlak) Erdemleri

Karakter erdemleri, Aristoteles'in ahlak anlayışının pratik yönünü oluşturur ve entelektüel erdemlerden farklı olarak eylemlerle ilişkilidir. Bu erdemler, olaylar karşısında verilen en uygun tepkilerin bütünüdür. Karakter erdemleri zamanla alışkanlık haline gelmektedir. Deneyim, tecrübe ve bilgi birikimiyle gelişerek ortaya çıkmaktadır (Cevizci, 2002). Buradan hareketle, insanın öğrenme süreciyle karakter erdemlerini kazandığı söylenebilir. Karakter erdemlerinin alışkanlık haline gelmesi uzun bir süreci kapsadığından, bu erdemlerin erken yaşlarda bireylere öğretilmesi önem taşımaktadır. Çünkü erdemli eylemler yaptıkça karakter erdemleri kazanılırken, erdemsiz eylemler de yapıldıkça erdemsiz alışkanlıklara dönüşmektedir.

İnsanın erdemi, iyi olmasını ve kendi işini iyi gerçekleştirmesini sağlayan bir alışkanlık olmalıdır. Erdem, her sanattan daha kesin ve iyi ise, ortayı hedeflemeyi gerektirir. Karakter erdemleri, aşırılık, eksiklik ve ortanın dengesini sağlar. İnsan gerektiği zaman, gereken şeylere, gereken kişilere karşı, gerektiği için ve gerektiği gibi hareket ettiğinde, orta yolu takip etmiş olur ve bu erdeme özgüdür. Eylemlerde de aşırılık, eksiklik ve orta yol söz konusudur. Erdem ise aşırılığı yanlış olan, eksikliği eleştirilen ve ortası övülen ve doğru olan etkileşimlerle ve eylemlerle ilgilidir. Övülmek ve doğru olmak da erdeme özgüdür. Erdem, bir tür orta yol olup ortayı bulmayı amaçlar (Özturan, 2020). Bu nedenle erdem, tercihlere ilişkin bir alışkanlıktır; akıl tarafından ve akli başında insanın belirleyeceğiyle belirlenen bize ait olanın ortasında bulunma alışkanlığıdır.

“İnsanın erdemi insanın iyi olmasını ve kendi işini iyi gerçekleştirmesini sağlayan huy olmalı. Erdem de, eğer doğa gibi her sanattan daha kesin ve iyi ise, ortayı hedef edinmek olsa gerek. Kastettiğim karakter erdemidir, çünkü o etkilenimlerle ve eylemlerle ilgili; aşırılık, eksiklik ve orta ise bunlarda olur. Oysa gerektiği zaman, gereken şeylere, gereken kişilere karşı, gerektiği için, gerektiği gibi bunları yapmak orta olandır ve en iyidir, bu da erdeme özgüdür. Aynı biçimde eylemlerde de aşırılık, eksiklik ve orta söz konusudur. Erdem ise aşırılığı yanlış olan, eksikliği yerilen, ortası övülen ve isabetli olan etkilenimlerle ve eylemlerle ilgili; övülmek ve isabetli olmak da erdeme özgü. Demek erdem bir tür orta olmadır, ortayı amaç edinir. O halde erdem, tercihlere ilişkin bir huy: Akıl tarafından ve akli başında insanın belirleyeceğiyle belirlenen, bizle ilgili olarak orta olanda bulunma huyudur.” (Aristoteles, 1997: 32).

Ahlaki erdemlerin en önemli özelliklerinden biri orta yolu bulmaktır. Aristoteles, insan davranışlarının aşırılıklara doğru meyil gösterdiğini düşünür. Örneğin, cesaret erdemine sahip olmak aşırı korkak veya aşırı cesur olmaktan ziyade

orta yolu bulmayı ifade etmektedir. Ortalama bir insanın ne kadar cesur olması gerektiği belirli bir ölçüte dayanmaz, ancak Aristoteles her durumun özelliklerini incelemek ve doğru orta yolu bulmak için çaba sarf etmek gerektiğini savunmuştur (Özturan, 2020). Aristoteles, ahlaki erdemleri ise 12 başlık altında toplamıştır. Bu başlıklar arasında cesaret, adalet, nezaket, dürüstlük, ölçülülük ve cömertlik gibi erdemler bulunur. Bu erdemler, bir kişinin karakterinde olması gereken temel özelliklerdir ve doğru davranışları sergilemeye yardımcı olurlar.

Bilinenin aksine, Aristoteles'in orta nokta kavramı genel erdemlerin değil, ahlaki erdemlerin bir konusudur. İfrat, tefrit ve olması gereken aslında ahlaki erdemlerdir. Ortanın anlayışı ise şu şekildedir:

“Eğer her bilim böylece bakışı orta üzerinde yoğunlaştırarak ve eserlerini ona indirgeyerek eserini yetkinliğe ulaştırırsa (bu yüzden çok başarılı eserlerden söz ederken deriz ki, onlardan hiçbir şeyi çıkarmak ve onlara hiçbir şey eklemek imkânsızdır ve bu sözle demek isteriz ki, aşırılık ve yetersizlik, yetkinliği ortadan kaldırır; oysa orta yol onu korur); eğer iyi dediğimiz sanatçılar, çalış-tıkları sırada, gözlerini bu tam ortaya dikmişlerse ve ayrıca doğa gibi olan er-dem; doğruluk bakımından ve değer bakımından diğer başka her sanatı aşar-sa, o zaman her bilim, bu ortaya doğru yönelmelidir. Burada ahlaki erdemi kastediyorum.”(Aristoteles, 1997: 40).

Ahlaki erdemlerin belirgin özelliklerinden biri, orta yolu bulma becerisidir. Aristoteles'e göre aşırılıklara kayma eğiliminde olan insanın olaylar karşısında vereceği tepkilerde orta yolu bulması gerekmektedir (Peters, 2004). Aristoteles'in erdem anlayışı eylemlerde orta yolun takip edilmesini ve aşırılıklardan kaçınılmasını gerektirir. Erdemli davranışlar aşırılık veya eksiklikten uzak, dengeli ve doğru eylemlerden oluşmaktadır. İnsanın erdemli bir şekilde hareket etmesi bilinçli seçimlerle gerçekleştirilen eylemlerle mümkündür ve bu eylemler zaman içinde alışkanlık haline gelerek karakter erdemlerini oluşturur (Doğan, 2004). Aristoteles'e göre karakter erdemleri bilgi birikimi, tecrübe ve deneyime dayalı olarak gelişir. İnsan eylemler yoluyla öğrenme sürecine girer ve alışkanlık haline gelen erdemler zamanla "huy" adını alır.

Erdemli eylemler yapıp tekrarlandıkça, bu eylemler erdemli huy haline gelirken, erdemsiz eylemler de yapıp tekrarlandıkça erdemsiz huy haline gelecektir. Bu nedenle, erdemli huyların erken yaşta bireylere öğretilmesi büyük önem taşır. Erdemli eylemlerin bilinçli bir şekilde seçilerek gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Sadece bilgi sahibi olmak erdemli eylemi gerçekleştirmek için yeterli değildir. Önemli olan her durumda en uygun tepkiyi bilinçli bir şekilde seçmektir. Bu da orta yol öğretisini gerektirir.

“Çünkü ahlaki erdem aşırılığın, yetersizliğin ve ortanın bulunduğu duygulanımlarla ve eylemlerle ilişkilidir. Böylece korkuda, cürette, istekte, merhamette ve genel olarak haz ve acının her duygusunda, ne iyi ne de diğeri olan çoğa ve çok aza rastlanır. Tersine bu duyguları uygun anda ve durumda duy-mak ve uygun kişilere karşı gerekli sebeplerden dolayı ve gerekli biçimde duymak, hem ortadır hem de yetkinliktir yani erdeme kesinlikle uygun özelliktir. Benzer biçimde eylemleri ilgilendiren konuda aşırılık, yetersizlik ve orta olabilir.” (Aristoteles, 1997: 41).

Ahlaki erdemler pratik akılla ilişkili olarak insanın sosyal bir varlık olmasının doğal bir sonucudur. Ruhun kontrol altında tutulan kısmını yönetirken, insanın hayvani içgüdülerini dengelemesine yardımcı olurlar. Ahlaki erdemlerin temel görevi insanın hayvani tarafını insani tarafıyla kontrol altına almasını sağlamaktır (Özturan, 2020). Bu erdemler sosyal yaşamda eylemleri belirleyen temel unsurlardır. Ahlaki erdemler insanın toplum içinde doğru ve etik davranışlar sergilemesine yardımcı olmaktadır. İnsan pratik akıl sayesinde ahlaki erdemleri kullanarak toplum içinde yaşamını sürdürür, insanın davranışlarını yönlendirir ve etik değerlere uygun şekilde hareket etmesini sağlar.

Doğası gereği bireysel yaşam formuna uygun olmayan insan pratik akıl aracılığıyla ahlaki erdemler sayesinde yaşamını sürdürür. Sosyal yaşamda eylemlerin belirleyicisi esasen ahlaki erdemlerdir denilebilir. Ruhun kontrol altında tutulan kısmını kontrol altında tutan ahlaki erdemlerdir. Ahlaki erdemlerin esas görevi ruhun hayvani kısmının insani kısım ile kontrol altına alınmasıdır.

Sonuç olarak, entelektüel erdemler insanı insan yapan özellikleri temsil eder. Pratik bilgelik ve felsefi bilgelik ruhun farklı bölgelerine karşılık gelirken, ahlaki erdemler insanın sosyal bir varlık olarak uyum içinde yaşamasını sağlar. Ahlaki erdemler insanın hayvani içgüdülerini dengeleyerek etik davranışları benimsemesine yardımcı olur ve toplumsal düzenin sağlanmasına katkıda bulunur.

Aristoteles'in erdem anlayışı, insanın iyi olmasını ve yaptığı işini iyi gerçekleştirmesi için karakter erdemlerinin geliştirilmesini vurgulayan bir anlayıştır (Peters, 2004). Erdem, orta yolun bilinçli bir şekilde seçilmesini ifade etmektedir. Erdemli eylemler, olaylar karşısında aşırılık veya eksiklikten uzak, dengeli ve en uygun şekilde verilen tepkilerdir. Bu da ancak bilinçli seçimlerle gerçekleştirilen eylemlerle mümkündür. Sonuç olarak, Aristoteles'in erdem anlayışı karakter erdemlerini önemser ve erdemli davranışları orta yol üzerinde bulunmayı vurgulamaktadır. Ahlaki erdemler, aşırılıklardan kaçınmayı ve dengeli tepkiler verme becerisini gerektirir. Erdemli eylemler bilgi birikimi, deneyim ve bilinçli seçimlerle gelişir. İnsanın erdemli huy kazanması uzun bir süreç gerektirir ve erken yaşlarda

öğretilmesi önem taşımaktadır. Aristoteles'e göre erdemli eylemler, insanın iyi olmasını ve kendi işini iyi gerçekleştirmesini sağlayan bir huydur, denilebilir.

2.1.2. İslam Felsefesinde Erdem Kavramı

İslam felsefesinde erdem kavramı, bireyin davranışlarını yönlendiren bir temel olarak kabul edilmiştir. Erdemler, insanın ruhani ve ahlaki gelişimine katkıda bulunarak karakterini şekillendirmektedir. İslam literatürü erdemlerin anlaşılması, tanımlanması, sınıflandırılması ve uygulanması konularında detaylı bir çerçeve sunmaktadır. İnsanların erdemleri uygulayabilmesi için ahlaki değerleri göz önünde bulundurması ve akıl aracılığıyla doğru kararlar vermesi gerekmektedir. İslam felsefesine göre erdemler; insanın içsel gelişimine, toplumda adil ve ahlaki bir davranış sergilemesine yardımcı olmaktadır. İslam'ın öğretileri, bireyin erdemler aracılığıyla ahlaki mükemmelliğe ulaşmasını hedefler. İslam düşüncesinde erdemler, insanın ruhani ve ahlaki gelişimine katkıda bulunmaktadır. Erdemler aracılığıyla insan karakterini şekillendirir, ahlaki değerlere uygun davranır. Erdemlerin uygulanması, bireyin kendini kontrol etmesini, kötü alışkanlıklardan kaçınmasını ve doğru bir şekilde hareket etmesini sağlamaktadır.

İslam felsefesinde erdem kavramıyla ilgili detaylı bir çerçeve sunulmasının yanı sıra, erdemlerin sınıflandırılması ve tartışılması da İslam filozofları tarafından yoğun bir şekilde ele alınmıştır. İslam filozofları tarafından erdem sınıflandırmaları genel olarak hulkî erdemler ve nazarî erdemler olmak üzere iki grupta incelenmiştir. Hulkî erdemler, insanın doğasında bulunan ve geliştirilebilen erdemleri ifade eder ve hikmet, cesaret, cömertlik ve adalet gibi erdemleri kapsar. Nazarî erdemler ise düşünme ve ahlaki erdemleri ifade etmektedir. Metanet, hiddeti yenmek, ağır başlılık, medevvet (sevgi) gibi erdemler nazari erdemlere örnek gösterilebilir (Büyüközkara, 2020). Antik Yunan felsefesi gibi, İslam felsefesi de erdem konusunu ele alarak önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. İslam filozofları, Antik Yunan filozoflarının fikirlerinden etkilenmişlerdir ve bazen bu fikirleri kabul etmiş, bazen de eleştirel bir yaklaşımla eksik noktaları belirleyerek kendi özgün görüşlerini oluşturmuşlardır (Cevizci, 2009). Farabi, İbn Sina, Er-Razi, Yahya B. Adi ve İbn Miskeveyh gibi İslam düşünürleri, erdem konusuna odaklanmış ve Antik kaynaklardan yararlanarak çeşitli eserler kaleme almışlardır. Bu çalışmada konusu gereği erdem konusunda en çok öne çıkan İslam filozoflarının erdem konusundaki görüşlerine yer verilmiştir.

İslamiyete geçişle birlikte büyük İslam filozofları dönemi de başlamıştır. Şüphesiz, “felsefe tarihinde bir an” olarak anılan Farabi sayesinde İslam dininde asıl felsefe dönemi başlamıştır denilebilir. Dinin esasları ile Antik Yunan filozoflarının görüşlerini harmanlayarak özgün bir felsefe sistemini kuran Farabi, bu dönem felsefede bir ilk olarak anılmaktadır (Cevizci, 2009).

Farabi Aristoteles gibi ahlakın kaynağını akla dayandırmış. Akıl yoluyla yapılan ahlaki davranışın, yani ahlaki eylemin insanı nihai son olan mutluluğa götüreceğini savunmuştur. Burada bahsi geçen mutluluk, “insanın ulaşacağı son doyum noktası, potansiyelinin en üst düzeyi, yeterliliğini tamamladığı alan” olarak adlandırılabilir. Ancak Farabi, Aristoteles’ten ayrı olarak mutluluğun hem bu dünya hem de ahiret için olduğunu söylemiştir. Bu dünyada yapılan bilinçli eylem olan erdemli eylemler, erdemli yaşama insanı ebedi yaşamda da mutluluğa ulaştıracaktır (Özturan, 2013).

Erdem; kendi varlığından ötürü istenilen bir niteliktir. İnsan önce içinde hep var olan erdeme yönelmeli, daha sonra erdemli davranışları alışkanlık haline getirmeli, son olarak ise alışkanlık haline getirdiği davranışları bilinçli olarak ve isteyerek yaparsa erdemli bir insan olacaktır. Görüldüğü üzere Farabi insanın içinde olan içsel şeye “erdem” demiştir, Sokrates’in vicdana erdem dediği gibi. Bilinçli eylem olan davranışa dönüşecek olan adalet, cesaret, ölçülülük gibi kavramlara ise “erdemler” demiştir.

Bu bağlamda erdemin hem içsel hem de dışsal bir tetikleyici olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Farabi içsel olan erdemin arzu, düşünme ve zihinsel güçlerden oluştuğunu belirtmiştir. Düşünme gücü insanın ayırt etmesine, erdemleri keşfetmesine, amacını bulmasına yarar. Erdemleri ise akli ve ameli olmak üzere ikiye ayırmıştır. Akli erdemler hikmet, kavrama, anlama, akıl gibi zihinsel becerileri kapsarken ameli erdemler cesaret, iffet, cömertlik gibi arzuya dayalı erdemlerden oluşmaktadır. Düşünme gücüyle gerçekleşen hikmet, öfke gücüyle gerçekleşen cesaret ve arzu gücüyle gerçekleşen erdem ise iffet olarak adlandırılmaktadır. Bu niteliklerin bir uyumu sonucunda ise adalet erdemi ortaya çıkmaktadır.

Farabi de tıpkı Aristoteles gibi erdem, erdemsizlik ve alışkanlıklar arasında güçlü bir ilişki olduğunu savunmuştur. Ancak alışkanlıklar farkında olma düzeyine gelmediği sürece erdem sayılamazlar. Onlar farkında olmadan yapılan tekrar ede ede öğrenilmiş olan iyi alışkanlıklardan başka bir şey değildir. Farabi de Aristoteles gibi

ölçülülüğe önem vermiştir. Erdemler ne aşırı ne noksan olmalıdır. Erdem orta noktada yer alan kavramdır. (Cevizci, 2017).

Erdemin karşıtı ise rezilettir. Rezilet erdemli olmayan, erdemin zıttı olan davranışlardır. İnsan erdemli olmayan davranışları daha kolay yapar, mertebesini aşağı çekmesi kolaydır. Zor olan insanın insan olduğu için erdemli olması gerektiğini kavrayıp buna uygun yaşayabilme becerisidir. İnsan ancak erdemli olursa asıl özgürlüğüne, amacına kavuşmuş olur. Farabi din ve erdem kavramlarının birbirleriyle iç içe olduklarını savunmuştur. O nefsten ötürü yapılan ve yapılmayan eylemler ile erdemli eylemleri birbirinden ayrı tutmuştur. Çünkü nefsini zapteden insan kötü şeyler yapmaya meyillidir, iyi insan olmayı zorunluluktan isteyebilir. Erdemli insan ise nefsini zaptetme ihtiyacı duymaz, seçtiği eylem zaten içinden gelen, içsel olarak arzuladığı eylemdir. (Cevizci, 2017).

Farabi hikmet kavramını “en üstün olan Tanrı’yı bilmek” anlamında kullanmıştır. Tanrı’yı bilmek ise “bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlamak, derinlemesine kavramak” manasına gelen “fıkıh” ile benzerdir (TDV İslam Ansiklopedisi, 1996). Bu bağlamda hikmet, fıkıh ve bilgelik kavramların iç içe geçtiğini söylemek mümkündür. Bir şeyi derinlemesine kavrayan, iyi bilen kişi ise erdemli olan kişidir. Farabi’nin erdem sınıflaması kendinden önceki filozoflara göre özgün olarak nitelendirilebilir. Özturan’ın kitabında yazdığı gibi son derece kapsamlı bir erdem anlayışı sunan Farabi, insanı sadece düşünce ve ahlaki eylem varlığı olarak değil, ameli sanatlar başlığı kapsamında iş yapan, üreten, yöneten bir varlık olarak da ele almıştır. (Özturan, 2020).

Yine önemli İslam alimlerinden İbni Sina, birçok ilimde önemli çalışmalar yapmış, felsefe ile ayrı olarak ilgilenmiştir. Felsefenin teorik ve pratik şekilde tekrar ve alıştırma sonucu öğrenileceğinin savunan İbni Sina, bu konuda Sokrates ve Aristoteles ile aynı görüştedir. Ahlak felsefesini “psikoloji” üzerine kuran İbni Sina, Platon gibi insan ruhunu üç seviyeye ayırmıştır. Bu bağlamda yine Platon gibi her seviyeye karşılık gelen bir erdem belirlemiştir. Bunlar; “bitkisel, hayvansal ve akılsal” ruhtur (Kuyel, 1997). Farabi erdemlerin iradeye dayalı, sonradan kazanılan nitelikler olduğunu vurgularken, İbni Sina erdemlerin insan doğasının bir gereği olduğunu vurgulamıştır. İnsan doğuştan birtakım erdemlere sahiptir ve bu erdemler eğitim yoluyla geliştirilirse iyi bir yaşama ulaşılır. Erdemlerin geliştirilme sürecinde sabır ve öz veriye vurgu yapan İbni Sina; insan mutluluğu, içsel huzur, kişisel gelişim ve kendini gerçekleştirme kavramlarına önem vermiştir. Teleolojik bir etik anlayışına

sahip olan İbni Sina, tümel bir sonuççuluk anlayışına sahiptir (Özturan, 2020). Onun için önemli olan erdemlerin getirdiği geçici mutluluklar değil, ebedi mutluluktur.

İbni Sina da Farabi gibi ebedi mutluluğa bu dünyada ulaşamayacağını ifade etmiştir. Bu dünya ebedi mutluluk için bir hazırlık veya giriş aşamasından ibarettir (Cevizci, 2017). Erdemler ise pratik aklın insanın duygu, düşünce ve eylemlerini kontrol etmesini sağlar. Orta nokta anlayışını benimseyen İbni Sina'ya göre, nefsin taleplerinde ölçülü ve dengeli olmak, erdemler sayesinde gerçekleşir. Etiği bilgelik ve erdemin genel bir çerçevesi kabul eden filozof, içini dolduran kavram olarak dini ele almıştır (Cevizci, 2017). Erdem sınıflamasında ise 4 temel erdemi ele almıştır. Bu erdemler; iffet, cesaret, hikmet ve adalettir. Hikmet temyiz gücünün, cesaret öfke gücünün ve iffet şehvet gücünün erdemidir. Adalet ise bu erdemlerin toplamıdır. Filozofun erdem sınıflamasında temel erdemlerin alt erdemleri de yer almaktadır. Erdem sınıflamasına İbni Miskeveyh bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacağından dolayı burada yer verilmeyecektir. Nitekim İslam filozoflarının temel erdemler ve alt erdemler sınıflamalarında büyük bir farklılık bulunmamaktadır.

2.1.2.1. İbni Miskeveyh'in Erdem Anlayışı

İbni Miskeveyh'in erdem anlayışı, Platon ve Aristoteles'in felsefelerinden farklılık gösterir ve kendine özgü bir yaklaşım sergiler. İbni Miskeveyh, Platon'un ruh metafiziği ve ruhsal yetiler aracılığıyla erdem kazanma anlayışını benimsemiş ve bunu Aristoteles'in "altın orta" erdem kuramıyla birleştirmiştir. Böylece, hem bireysel hem de toplumsal büyüklükleri içeren kapsamlı bir erdem öğretisi ortaya koymuştur (Özturan, 2020). İbni Miskeveyh, Yunan etik araştırmasının seküler karakteriyle İslam dininin ahlakın kaynağı olarak ilan ettiği ilahi vurgu arasındaki gerilimi çözmeye çalışmıştır, denilebilir. Platon ve Aristoteles'in Tanrı'nın varlığını ve birliğini onayladığını iddia etmesine rağmen, aslında bu filozoflar teolojik düşünürler değildir ve ahlaki olabilme yeteneğinin insanların Tanrı ile olan ilişkisinden ziyade ekonomik kapasitelerinden kaynaklandığını savunmuşlardır (Turan, 2015).

İbni Miskeveyh'in erdem anlayışıyla ilgili olarak belirtilen bu öğreti, karakter oluşumu ve ahlaki değerlerin kazanımsal yönleri ile yakından ilişkilidir. Karakter oluşumu, bir kişinin doğal mizacına ek olarak alışkanlık ve öz-eğitim yoluyla gerçekleşmektedir. İbni Miskeveyh'in etik kuramında erdemli olmak, kişinin insan olma yolundaki iyi ve mutlu olmaya yönelik erdemlerle donanmış bir karaktere sahip

olması anlamını taşımaktadır (Yıldız, 2020). Erdem, tekrar eden belirli türdeki eylemler sonucunda etkisi artan ve sonunda kişinin düşünmeye gerek duymadan gerçekleştirdiği bir davranış haline gelen bir niteliktir. Karakter oluşumu sürecinde, insanın ontolojik yapısıyla ilgili içsel bir enerjiyle başlar ve insan varlık yapısında, beden ve ruh (nefs) olmak üzere birbirine karşıt iki unsurdan oluşur. Erdemler, ahlaki değerler ve erdemli davranışlarla ilişkilendirilmiştir. İbni Miskeveyh'in öğretisinde, erdemlerin kazanımsal yönü vurgulanmış ve ahlaki değerlerin başlangıçta düşünce ve ayırt etme gücüyle oluştuğu, daha sonra alışkanlık ve karakter haline geldiği ifade edilmiştir.

“Öyleyse, diğer varlıklar arasında insanın kendisine has ve başkasıyla paylaşmadığı bir fiili vardır. O da insanın ayırt etme ve düşünme gücünden ortaya çıkan bir fiildir. Kimin ayırt etmesi daha sağlam, düşüncesi daha üstün ve seçimi daha doğru ise; onun insanlığı o ölçüde mükemmeldir.” (Miskeveyh, 2022: 29)

İbni Miskeveyh'in öğretisinde, erdemlerin kazanılması ve geliştirilmesi için alışkanlık ve öz-eğitim önemli bir rol oynamaktadır. Erdemler başlangıçta düşünce ve ayırt etme gücüyle ortaya çıkar, ancak zamanla tekrar eden belirli türdeki eylemler sonucunda güçlenerek karakterin bir parçası haline gelir. İnsanın doğal mizacına ek olarak, karakter oluşumu da erdemlerin gelişiminde etkili olmaktadır. Erdemlerin kaynağı doğal potansiyelde değildir, kazanılarak geliştirilebilir (Beheşti, 2014). İbni Miskeveyh'in erdem anlayışı, insanın karakterini ve davranışlarını şekillendiren erdemleri tanımlamış ve insanın iç dünyasında ve toplumda gelişimini, uyumunu desteklemeyi amaçlamıştır. Erdemler, insanın ahlaki değerlerine uygun yaşamasını, doğru kararlar vermesini ve toplumda olumlu bir etki yaratmasını sağlamaktadır. İbni Miskeveyh, cesaret, adalet, ölçülülük, cömertlik, dürüstlük gibi erdemlerin insanın ahlaki gelişimi için önemli olduğunu belirtmiştir. Bu erdemler, insanın davranışlarını düzenler, toplumsal dayanışmayı sağlar ve insanın karakterini şekillendirir (Cevizci, 2017).

Ruhsal yetiler de İbni Miskeveyh'in etik kuramında önemli bir yer tutmaktadır (Yıldız, 2020). Akıl, irade, şuur, vicdan, merhamet, sabır, şükran gibi yetiler, insanın içsel dünyasında bulunan ve onun yetkinleşmesine yardımcı olan özellikleri ifade eden ruhsal yetilerin, doğru bir şekilde kullanıldığında insanın ruhsal yapısına katkıda bulunacağını vurgulamıştır. İbni Miskeveyh'in erdem öğretisinde, erdemler ve ruhsal yetiler birbirini tamamlayan unsurlardır. Erdemler, insanın ahlaki değerlerini ifade ederken, ruhsal yetiler insanın içsel dünyasını ve potansiyelini geliştirmesine yardımcı olmaktadır (Cevizci, 2002). İnsanın doğru erdemleri kazanması ve ruhsal yetilerini

doğru bir şekilde kullanması, ahlaki olgunluğa ulaşmasına ve iyi bir yaşam sürdürmesine yardımcı olur.

İbni Miskeveyh'in erdem öğretisinde ruhsal yetilerin önemini vurguladığı gibi, insanın içsel dünyasını yönlendiren üç nefis gücünün doğru bir şekilde kullanılması da ahlaki olgunluğa ulaşmasına ve iyi bir yaşam sürdürmesine yardımcı olmaktadır. Bu güçler akıl yürütme, öfke ve arzu olarak adlandırılmaktadır. Akıl yürütme gücü; düşünme, ayırt etme ve olayların gerçek doğası hakkında mantıksal akıl yürütme yeteneğini temsil etme anlamına gelen güçtür. İnsanın düşünce süreçlerini kullanarak gerçeği anlaması ve doğru kararlar vermesi bu güç sayesinde gerçekleşmektedir. Öfke gücü, tehlikelerle karşılaşıldığında cesaret, atılganlık, üstünlük ve her türlü itibarı kazanma isteğiyle bağlantılıdır. Bu güç, bireye kendini koruma, başkalarına karşı egemen olma ve toplum içinde yükselme arzusu vermektedir. Öfke gücü, insanın kendini savunma ve güvende hissetme ihtiyacını karşılamaya yönelik bir güç olarak ortaya çıkmaktadır. Arzu gücü ise bedensel isteklerin gerçekleşmesini, beslenme, yiyecek, içecek, cinsel ilişki ve basit zevkler gibi maddi dünyaya ait arzuları içerir. İnsanın bedensel tatminini sağlama ve haz alma arzusu bu güç tarafından yönlendirilmektedir (Turan, 2015).

Arzu gücü, kişinin maddi dünyadaki zevklere yönelik isteklerini ve ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini ifade eden güçtür. İbni Miskeveyh'e göre bu üç güç, insanın iç dünyasında etkili olan ve birbirleriyle etkileşim halinde olan unsurlardır. Akıl yürütme gücü, doğru düşünce ve mantık kullanımıyla diğer iki güçü dengeleyerek sağlıklı kararlar almayı ve kontrol altında tutmayı sağlamaktadır. Öfke ve arzu güçleri ise insanın dünya ile etkileşimini sağlar ve hayatta kalma, başarı ve mutluluk arayışında belirleyici bir rol oynar. Üç gücün, insanın içsel dengeyi sağlama ve ruhsal gelişimini tamamlaması için birlikte çalışması gerekmektedir (Miskeveyh, 2022).

İbni Miskeveyh, nefsin üç gücünün erdemlerin temelini oluşturduğunu kabul etmiştir. Düşünme gücü, doğru bilgilere yöneldiğinde ve zanlardan kaçındığında hikmet erdemini ortaya çıkarmaktadır. Bu erdem, gerçek bilgiye dayalı düşünceyle donanmış olmayı ve bilgeliği ifade eder. Arzu gücü, düşünme gücüne boyun eğildiğinde ve birey kendi arzularına tutsak olmadığında iffet erdemini elde etmektedir. İffet, arzuların kontrol altında tutulması, ölçülülük ve ahlaki saflıkla ilişkilidir. Öfke gücü, düşünen nefse boyun eğildiğinde ve aşırı öfkelenme durumlarından kaçınıldığında yiğitlik erdemini ortaya çıkarır. Yiğitlik, cesaret,

kararlılık ve özkontrol yeteneğini ifade etmektedir. İbni Miskeveyh ayrıca, ölçülülük, ılımlılık ve dengeli ilişkilerin sonucunda adalet erdemini sağlayan mükemmellik ve bütünlük kavramlarını da önem vermiştir. Adalet erdemi, doğru ve adil davranma, hakça kararlar alma ve insanlar arasında eşitlik sağlama yeteneğini ifade eder. İbni Miskeveyh erdemlerin, nefsin güçlerinin doğru yönetimi ve dengelemesi sonucunda ortaya çıkacağını ifade etmiştir. Her bir gücün kontrol altında tutulması ve doğru yönlendirilmesi, insanın içsel mükemmelliğe ve erdeme ulaşmasını sağlayacaktır (Miskeveyh, 2022).

İbni Miskeveyh'in orta yolcu erdem anlayışı, erdemin aşırılıklar arasında bir denge sağlaması gerektiğini vurgulamaktadır. İnsanlar, aşırılıklardan kaçınarak doğru bir şekilde davranmayı hedeflemelidir. Orta yolcu erdem anlayışı, insanların hayatında denge ve uyum sağlayarak iç huzuru korumasına ve olumlu ilişkiler geliştirmesine yardımcı olan bir anlayıştır (Miskeveyh, 2022). İbni Miskeveyh, erdemlerin orta yolun birleşimi olduğunu ve her erdemin bir karşıtı olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle bir erdemi anlamak, onun karşıtını da anlamayı gerektirmektedir. Erdem, iki aşırılık arasındaki denge noktasını temsil eder ve kötülükler, bu erdemler sayesinde fark edilir. İbni Miskeveyh'i göre, erdemlerin sürdürülmesi ve korunması sürekli bir çaba gerektirmektedir. İnsanın kendini kontrol etmesi ve dengeyi koruması, erdemleri sürdürmek için önem taşımaktadır. Bu durum insanın bedensel arzulara karşı mücadele etmesini ve içsel güçlerini kullanmasını gerektirmektedir (Miskeveyh, 2022).

Hikmet

İbni Miskeveyh, hikmet erdeminin düşünen ve ayırt eden nefsten meydana geldiğine ve bu erdemin evrendeki her şeyin varlığıyla ilgili bilgi sahibi olmayı ifade etmiştir. Hikmet erdemi; varlığın özünü, cevherini ve asıl sebeplerini bilmeyi hedefler. Bu erdem, ilahî ve insanî olayları anlamayı ve bu anlayış sayesinde insanın neyi yapması veya yapmaması gerektiğini öğrenmesini sağlamaktadır. Hikmet erdemi, insanın nefesine bir farkındalık kazandırma amacını taşır. İbni Miskeveyh'e göre, hikmet erdemi sayesinde insan, ilahi ve insanî gerçekleri anlamaya ve anlamlandırmaya yönelik bir bilgiye sahip olacaktır. İslam filozofları da benzer bir düşünceyi paylaşmış; akıl gücünden kaynaklanan hikmet erdeminin, insanın gerçek anlamda hikmete ulaşmasını sağladığını ileri sürmüşlerdir. Hikmet erdemi, insanın evrensel gerçekleri anlama ve bu anlayışı kullanma yeteneğini kapsamaktadır (Miskeveyh, 2022). İbni Miskeveyh ve diğer İslam filozoflarına göre, hikmet erdemi,

insanın bilgelik yolunda ilerlemesini ve içsel gelişimini sağlamasında yol göstericidir (Özturan, 2020).

İbni Miskeveyh, erdemlerin mahiyetini açıklarken onların alt erdemlerini de açıklamıştır. Ona göre hikmet erdeminin alt erdemleri; zekâ, hatırlama, akletme, çabuk anlama, anlama gücü, zihin açıklığı, kolay öğrenme ve akıl gözüdür (Miskeveyh, 2022).

- Zeka: İbni Miskeveyh'e göre zekâ, olumsuz sonuçların hızlı ve kolaylıkla ortaya çıkmasını ifade eden bir alt erdemdir. Ancak orta nokta anlayışına sahip filozof zekânın bir erdem olması nedeniyle, aşırılık ve eksiklik arasında bir dengeye sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Sinsilik, kurnazlık ve kötü hileler zekânın aşırılığını açıklarken; aptallık, budalalık ve acizlik ise zekânın noksanlıklarını açıklamaktadır.
- Hatırlama: Zekânın, önemli şeyleri kavraması ve gereksiz şeylere odaklanmaması arasında bir denge kuran alt erdemdir.
- Akletme: Bir şeyi gerçek durumundan daha fazla veya eksik olarak düşünme arasında orta bir yol olan alt erdemdir.
- Çabuk Anlama: Bir şeyin hayalini hızlıca kavramak ile gerçek anlamını tam olarak anlamak arasında bir denge kuran alt erdemdir.
- Anlama gücü: Bilinen bir şeyden zorunlu olarak çıkan sonuçları düşünme becerisi olan alt erdemdir. İbni Miskeveyh anlama gücünün aşırı düşünme ile yetersiz düşünme arasında orta bir yolda olduğunu ifade etmiştir.
- Zihin açıklığı: İstenilen sonuçlara ulaşma yeteneğidir. İbni Miskeveyh aşırı düşünme veya yetersiz düşünme durumlarda hedefe ulaşmanın zor olduğunu ifade etmiştir.
- Kolay öğrenme: Keskin bir anlayışa sahip olma yeteneğidir. İlim konularında hızlı bir şekilde kavrama ile zor ve imkansızlık arasında denge kuran alt erdemdir.
- Akıl gözü (Aynu'r-re's): İnsanın mutluluğunu hedefleyen bir yeteneğidir. İbni Miskeveyh Gözlem yeteneğinin, dikkatli bakma, egzersiz yapma, idrak hızının artması ve zihin keskinliğinin artmasıyla geliştiğini belirtmiştir.

İbni Miskeveyh'e göre, hikmet erdemi sefihlik ile aptallık arasında bir orta yoldur. Sefihlik, düşünme gücünün gereksiz yerlerde kullanılması ve halk tarafından cerbeze olarak adlandırılan bir durumu ifade etmektedir. Aptallık ise düşünme gücünün hiç kullanılmamasını ifade eder. Aptallık, insanın bilerek veya isteyerek düşünme gücünü kullanmamasından kaynaklanmaktadır. Bilgisizlik ise insanın bilerek ve isteyerek bilgiden uzak durması, düşünme gücünü geliştirmemesiyle ortaya çıkmaktadır. İbni Miskeveyh'e göre, nefis eğitimden ve düşünmeden uzak kaldıkça Allah'tan da uzaklaşır ve mutsuzluğa doğru ilerlemesi kaçınılmaz hale gelir. Nefis; araştırma ve inceleme yapmadığında, düşünme gücünden uzaklaştığında tembelleşir, aptallaşır ve her türlü iyilikten uzaklaşır. Tembelliğe alışan nefis helakete doğru yaklaşır, bu şekilde ahlaki bir çöküş kaçınılmaz hale gelecektir (Miskeveyh, 2022).

İbni Miskeveyh, bilgisizliğin tedavisinin bilgi olduğunu savunmuştur. Hikmetin nefsi acılardan ve bilgisizlikten kurtaracak tek şey olduğunu ifade etmiştir. İyi şeylere ulaşmanın Allah'ın yardımıyla mümkün olabileceğini belirtmiş, bilgiyi ve onun oluşturduğu hikmeti iyilik olarak nitelendirmiştir. İlim ve bilgiyle donanmış bir insan kendisine güvenecek ve mutluluğa giden yolda ilerleyecektir. Bilgisizliğe yönelen nefis ise ilimden ve hikmetten uzak kalacaktır. Çünkü nefis için en yüce mutluluk hikmettir. Nefis bu mutluluğa ulaşamadığı sürece hikmetten ve ilahi olanın yolundan ayrı düşecektir (Miskeveyh, 2022).

İffet

İbni Miskeveyh'e göre, iffet erdemi nefsin şehvet gücünden doğar ve aklın yönetimi altında gerçekleşir. İffet erdemi, insanın şehvet gücünü akıl ile uyumlu bir şekilde kontrol etmesiyle elde edilmektedir. İnsanın akli ne kadar etkin olursa, şehvet duygularına o derece kapılmadan bu duyguların kölesi olmayacaktır. İffet erdemi, açgözlülük ve gevşeklik arasında bir orta yoldur. Açgözlülük, hazların peşinden gitmeyi ve gereksiz isteklerin peşinde koşmayı ifade ederken, gevşeklik ise güzel zevklere karşı isteksizlik veya duyarsızlık durumunu ifade etmektedir. İbni Miskeveyh'e göre, iffet erdemi bu iki aşırılık arasında orta bir yol olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda, İbni Miskeveyh iffet erdeminin insanın şehvet gücünü akla uygun yönetmesiyle elde edildiğini, aklın rehberliğinde insanın şehvet duygularının kontrol altına alabileceğini ve bu sayede insanın açgözlülükten veya gevşeklikten uzaklaşabileceğini ifade etmiştir (Miskeveyh, 2022).

- Utanma: İbni Miskeveyh'e göre, utanma alt erdemi nefsin kötülükleri yapma korkusu ve açıkça kınanıp sövülmekten sakınmasıdır. Utanma erdemi, hayasızlık ve bönlük gibi iki aşırılık arasında bulunan orta yoldur.
- Sükûnet: Şehvetin hareketlendiği durumlarda nefsin sakin olmasıdır.
- Sabır: Nefsin bedeni arzularına dayanıklı olması ve kötü zevklere kapılmamasıdır.
- Cömertlik: Verme eyleminde orta yolu korumaktır.
- Hür olma: Nefsin bir erdemidir ve doğru yolda usulüne uygun olarak mal kazanmayı hedeflemektir.
- Kanaat: Yiyecek, içecek ve süslenme gibi konularda aşırılığa kaçmamaktır.
- Yumuşak huyluluk: Nefsin iyi şeylere boyun eğmesi ve güzel olanı arzulamasıdır.
- Düzenlilik: Nefsin olayları iyi değerlendirmesi ve işleri düzenli bir şekilde yönlendirmesidir.
- İyi hal: Nefsi güzel niteliklerle mükemmelleştirme sevgisidir.
- Barışseverlik: Nefsin zorla değil, kendi isteğiyle anlaşma halinde olmasıdır.
- Ağırbaşlılık: Nefsin istekleriyle ilgili hareketler sırasında sakin ve dayanıklı olmasıdır.
- Kötülüklerden sakınma: Nefsin mükemmelliğini sağlayan güzel işlere yönelme halidir.

Cömertlik

İbni Miskeveyh, mutluluğun kazanılmasında önemli bir erdem olarak cömertlik erdeminden dört erdemin arasında olmasa da ayrı olarak bahsetmiştir. Cömertlik, insanın hayata üretken ve etkin bir şekilde katılarak kendisini ifade etmesini sağlamaktadır. Kişinin değerli bir şey üretmesi ve bunu çevresiyle paylaşması, onun önemini artırır. Cömert insanlar, ürettiklerini paylaştıklarında mutluluğa erişebilirler.

Mal biriktirme arzusu yerine, cömert insanlar servetlerini ve ihtiyaçlarına göre harcama yapmayı seçerler. Cömertlikte önemli olan, iyi olanı paylaşmak ve bunu isteyerek yapmaktır. Cömert insanlar başka insanlarla paylaşım yapmak için değil,

paylaşma, üretme ve bir şey verme eylemi için hareket ederler. Bu eylem, cömertliğin kendisi ve erdemin yüceliği tarafından yönlendirilir (Miskeveyh, 2022).

Cömertlik, savurganlık ve israf ile cimrilik ve kıskançlık arasında bir orta yoldur. Savurganlık hakkı olmayan biri için aşırı harcama yapmakken, cimrilik ise verilmeye layık olan kişiye hiçbir şey vermemektir. İnsan bu aşırılıklara düşmemek için aklın kontrolünde hareket etmelidir. İbni Miskeveyh'e göre, bazı insanlar cömert olmadıkları halde kendilerini cömert gibi davranırlar. Bu kişiler, gösteriş yapmak veya mevki sahibi insanlara yakın olmak için mal varlıklarını tehlikeye atan, ailelerine zarar gelmesini engellemek için mallarını kötü insanlar için harcayan veya daha fazla para kazanmak amacıyla kullanan kişilerdir. Bu kişiler gerçek anlamda cömert değillerdir. Bazıları açgözlülüklerinden dolayı, bazıları da malın değerini bilmemelerinden dolayı ellerindekini savururlar (Miskeveyh, 2022).

- Eli bol olmak: İnsanın gönüllü olarak elindeki malı yararlı işlerde kullanmasıdır
- Başkalarına ikramda bulunmak: Kişinin kendi ihtiyaçlarının yanı sıra bir kısmını ihtiyacı olan birine vermesidir.
- Sevinç duymak: Nefsin büyük işler yaparak ve verdiği şeylerden ötürü sevinç duymasısıdır.
- Yardımseverlik: Dostlarla ve ihtiyaç sahipleriyle mal ve yiyecekleri paylaşmaktır.
- İyilikte bulunmak: Gerekli olmadığı durumlarda bile bazı şeyleri başkalarına vermek veya yardımcı olmaktır.
- Hoşgörü: İnsanın hakkı olduğunu düşündüğü bazı şeylerden vazgeçmesidir. Cömert insanlar, kendilerine ait olanı bile başkalarıyla paylaşmaktan çekinmeyen kişilerdir.

Cesaret (Yiğitlik)

İbni Miskeveyh'e göre, yiğitlik erdemi, gazabî gücün düşünen ve ayırt eden nefse boyun eğmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu erdem, tehlikeli işlerde akıl doğrultusunda hareket etmeyi ve yapılması övgüye değer olanı sabırla gerçekleştirmeyi ifade etmektedir (Miskeveyh, 2022).

- Nefis büyüklüğü : Basit şeyleri küçümseme ve onur kırıcı durumlara katlanma yeteneğidir.

- Gözü peklik: Nefsin korkulu anlarda kendine güvenmesi ve üzüntüye kapılmadan dayanıklılığını korumasıdır.
- Büyük himmet sahibi olmak: nefis bu erdem sayesinde zor durumlara, hatta ölüm anındaki sıkıntılara bile katlanabildiği alt erdemdir.
- Sebat: Nefsin acılara dayanabilme ve özellikle korkulu durumlarda onlara karşı direnç gösterebilme yeteneğidir.
- Yumuşaklık: Nefsi sakin tutabilme, aceleci davranmaktan kaçınma ve hemen öfkelenmemeyi sağlama erdemidir.
- Sükûnet: Tartışma sırasında özellikle kutsal şeyleri ve dini kuralları savunurken ortaya çıkan alt erdemdir. Taşkınlık etmemeyi hedefler ve nefsin hareketlerini sınırlar.
- Yürekliik: İyi bir ün kazanmak için büyük işlere karşı gösterilen hırsır.
- Sıkıntıya katlanma: Nefsin maddi şeyler alanında bedeninin organlarını kullanma gücüdür.

Yiğitlik erdemi, korkaklık ve aşırı saldırganlık arasında yer alan orta noktadır. Korkulması gerekmeyen şeylerden korkmak ve üstlenilmesi gerekmeyen şeylerde atılganlık göstermek, bu erdemi oluşturmaktadır (Miskeveyh, 2022).

İbni Miskeveyh'e göre, tehlikeye atılan her kişi cesur olmakla birlikte, kötülükten korkmayan her kişi de yiğit olmayacaktır. Yiğit kişi, iyi işlerdeki zorluklara önem vermeyen, kötü işlere sabreden ve halkın büyüüttüğü işleri küçümseyen kişidir. Yiğit kişi, yaptığı eylemlerde ölümü bile göze alabilen, elde edemediği şeylere üzülmemeyen kişidir. Musibetlerle karşılaştığında sarsılmaz ve öfkelerini gerektiği yerde kullanır (Miskeveyh, 2022).

Adalet

İbni Miskeveyh'e göre adalet erdemi, nefsin diğer üç erdeminin doğru bir denge içinde olması ve onların mükemmelleşerek tamamlanmasıyla ortaya çıkacaktır (Miskeveyh, 2022). Adalet erdemi diğer erdemlerle uyum içinde olmalı ve ayırt etme yetkisine boyun eğmelidir. Bu erdem; insanın önce kendi nefsiyle adil olmasını, sonra da başkalarına adil davranmasıyla ondan adil davranılmasını beklemesini sağlamaktadır (Miskeveyh, 2022). Diğer İslam filozofları gibi, İbni Miskeveyh de adalet erdemini geniş bir çerçevede ele alarak bireysel ve siyasi açıdan ayırım

yapmıştır. Bu adaletin hem bireyler arasındaki ilişkilerde hem de toplumun yönetiminde önemli olduğunu göstermektedir.

Üç erdemin birleşimiyle oluşan adalet erdemi, İbni Miskeveyh'e göre doğru bir itidalin sonucudur. Bu itidal dünyadaki düzenin ve varoluşun en yüksek ilkesi olan birlikle ilişkilendirilir ve birliğin gölgesi şeklinde yorumlanır. İbni Miskeveyh adalet erdeminin diğer erdemlerle uyumlu olmasının ve ayırım yeteneğine boyun eğmesinin önemini vurgulamıştır. Adalet, bireyin önce kendi nefsiyle adil olmayı öğrenmesi ve daha sonra başkalarına adaletle yaklaşmasıyla gerçekleşen erdemdir. İbni Miskeveyh adalet erdeminin geniş bir çerçevede ele alırken bireysel ve toplumsal adalet arasında ayırım yapmıştır.

İbni Miskeveyh adalet erdeminin haksızlık yapma ve haksızlığa uğrama arasında bir orta yol olarak tanımlamıştır. Haksızlık yapmak uygunsuz yollarla mal elde etmeyi ifade ederken, haksızlığa uğramak ise gereksiz boyun eğerek mal kazanmaktır. Haksız yollarla elde edilen malların fazla olması bu kişilerin adaletsiz ve uygun olmayan yöntemlere başvurmalarından kaynaklanmaktadır. Zulme uğrayanların ise mallarının az olması bu tür haksız eylemlere bulaşmamalarından kaynaklanmaktadır. Esasen adaletli biri hakkını alırken adil davranan ve haksız olan şeyden vazgeçen kişidir. Adalet erdemi, hem kişinin kendisine hem de başkalarına adaletli bir şekilde davranmasıyla ortaya çıkacaktır (Miskeveyh, 2022).

- Dostluk: Gerçek sevgiyi ifade eder ve dost için mümkün olan bütün iyilikler seçilmesidir.
- Ülfet: Görüşlerin ve inançların ortak olması, yardımlaşmayı kolaylaştıracaktır.
- Yakınlarla ilişkileri sürdürmek: Kan bağı olanlarla dünyadaki iyilikleri paylaşmaktır.
- Ödüllendirme: İyiliklere aynı şekilde veya daha fazlasıyla karşılık vermektir.
- İyi muamele: Karşılıklı ilişkilerde herkes için uygun bir şekilde alışveriş yapmaktır.
- Bir şeyi güzelce yerine getirme: Adaletli olarak, pişmanlık duymadan ve minnet altına bırakmadan karşılık vermektir.

- Sevgi: Eşit ya da üstün kişileri iyi karşılamak ve onların sevgisini kazanmak için dostça işler yapmaktır.
- Dindarlık: Allah'ı yüceltmek, O'na boyun eğmek, O'nun dostlarına saygı göstermek ve şeriatın emirlerine uymaktır. Allah korkusu, erdemleri tamamlayan ve mükemmelleştirendir.
- Kin gütmemek
- Kötülüğe iyilikle karşılık vermek
- Lütufkâr olmak
- Doğru olmayan kişilerin sözlerini aktarmamak
- Müslüman için yararlı olmayan her sözü terk etmek
- Helal kazanç için açgözlü olmamak
- Kötü yollara başvurarak kazanç elde etmemek
- Dilencilik yapan insanların sözlerine itibar etmemek
- Her sözde ve hatırdan geçende Allah'a yönelmek
- Verilen söze bağlı kalmak ve Allah'ın isim ve sıfatlarıyla yemin etmemek
- Eşe ve aileye iyi davranmak
- Mal hırsına kapılmamak ve buna göre hareket etmemek.

Bu alt erdemler, adalet erdeminin tamamlanmasına ve insanın kendisine ve diğerlerine adaletli bir şekilde davranmasına katkıda bulunur (İbni Miskeveyh, 2022).

2.2. İlgili Araştırmalar

Abdullah, Salleh, Mahmud ve Ghani (2010) tarafından geliştirilen Ahlaki Değer Ölçeği, 48 maddeden oluşan ve 5'li Likert tipi ("1" Asla-"5" Her zaman) bir ölçektir. Bu ölçeğin Türkçe uyarlaması Sarıçam, Çelik ve Güven (2013) tarafından yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucu 48 madde tek boyutta toplanmıştır. Çalışma ahlaki değer ile insani değerler arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bulgular, ölçeğin ahlaki değerleri ölçmek için güvenilir ve geçerli olduğunu göstermiştir. Araştırmacılar tarafından sonuçlara dayanarak Ahlaki Değer Ölçeğinin eğitim, psikoloji ve din alanında kullanılabilecek, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenmiştir.

Karakter Gelişim İndeksi (Character Growth Index (CGI)), Liston (2014) tarafından geliştirilmiştir ve ergenlerin karakter gelişim özelliklerini geçerli ve güvenilir bir şekilde değerlendirmeyi hedeflemektedir. Ölçme aracı, toplam 11 alt

boyuttan oluşmaktadır ve bunlar kararlılık, alçakgönüllülük, iyimserlik, nezaket, yakınlık, sakinlik, cesaret, bilgelik, maneviyat, affedicilik ve dürüstlük olarak adlandırılmıştır. Sonuçlar, CGI'nin karakter gelişim özelliklerini ölçmek için güvenilir ve geçerli bir araç olduğunu göstermiştir.

Demirci ve Ekşi (2018) tarafından geliştirilen Kişisel Erdemler Ölçeği (KEÖ), 18 yaş genç yetişkinlik döneminden 60 yaş ve üzeri ileri yetişkinlik dönemine kadar olan bireylerin kişisel erdemlerini ölçmek amacıyla tasarlanmıştır. Ölçeğin amacı, katılımcıların kişisel erdemlerini değerlendirmektir. Ölçek, başlangıçta 52 maddeden oluşan bir taslak form olarak belirlenmiş ve 8 uzmanın görüşleri, önerileri ve katılımcılardan alınan verilerin analiziyle yeniden düzenlenmiştir. Analizler sonucunda, ölçeğin üç boyutlu bir yapıya sahip olduğu ve toplam varyansın %54.670'sini açıklayan 15 maddeden oluştuğu belirlenmiştir. Ölçeğin son hali, 5'li likert tipinde 15 maddeden oluşmaktadır ve üç alt boyuta sahiptir: sorumluluk, amaçlılık ve değerlilik. Ölçek, katılımcıların kişisel erdemlerini bu boyutlar aracılığıyla ölçmeyi amaçlamaktadır.

Peterson and Seligman (2004) tarafından geliştirilen VIA Karakter Güçleri Ölçeği, katılımcıların karakter güçlerini belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Karakter Güçleri Ölçeği, başlangıçta 240 maddeye sahip olan VIA-IS isimli bir ölçek olarak geliştirilmiştir. Sonrasında ölçek, temel 24 karakter gücünü ölçen 120 soru haline getirilmiştir. 24 karakter gücü altı erdemden oluşmaktadır. Bilgelik, cesaret, insanlık, adalet, ölçülülük ve aşkınlık altı temel erdemdir. Ölçek, katılımcıların yanıtlarını 5'li Likert tipinde kullanarak değerlendirmektedir. Karakter güçleri, katılımcıların aldıkları puanlara göre sıralanmakta ve en üst sıralarda yer alanlar, kişinin en belirgin karakter güçleri olarak nitelendirilmektedir. Bu ölçek, karakter güçlerini kapsamlı bir şekilde değerlendirmek için kullanılmaktadır.

Cawley, Martin ve Johnson (2000) tarafından gerçekleştirilen çalışma, Erdemler Ölçeği'nin geliştirilmesi ve doğrulanması yoluyla erdem kavramını modern psikolojiye yeniden entegre edilmesini amaçlamıştır. Bu çalışmada, erdem dışı kişilik ve ahlaki gelişim ölçütleriyle karşılaştırılan Erdemler Ölçeği'nin faktör analizi ve ilişkisel verileri kullanılmıştır. Çalışmada, 390 katılımcının yanıtlarının faktör analizi yapılmış ve dört erdem faktörü belirlenmiştir: Empati, Düzen, Beceriklilik ve Huzur. Bu faktörler, Erdemler Ölçeği'nin psikolojik bir kavram olarak erdem kavramını keşfetmek için kullanılabileceğini göstermiştir. Ayrıca, Erdemler Ölçeği kişilik ve

ahlaki gelişim ölçümleriyle güvenilirlik ve ilişkisel korelasyonlar açısından değerlendirilmiştir. Bulgular, ölçeğin güvenilir olduğunu ve erdem, kişilik ve ahlaki gelişim arasındaki ilişkileri araştırmak için kullanılabileceğini desteklemiştir. Çalışma, psikolojik erdem kavramının kişilik teorisiyle uyumlu olduğunu, ancak geleneksel kişilik özelliklerinden farklı olarak kişiliğin değerlendirici bir boyutunu yansıttığını öne sürmüştür.

Mu ve Gu (2001) tarafından yapılan bu çalışmada erdemleri tanımlayan 109 madde psikoleksik yaklaşımla seçilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi ile 19 madde silinmiş; kalan 90 madde varyansa yüzde 46,37'lik bir katkı ile 5 büyük ölçek ve 14 alt ölçek tarafından açıklanmıştır. Sonuç olarak, ölçeğin yakınsak geçerlilik, ayırıcı geçerlilik ve kriterle ilgili geçerlilik açısından yüksek geçerliliğe sahip olduğunu ve doğrulayıcı faktör analizinin üç sınıflı modeli doğruladığına ulaşılmıştır.

Shanahan ve Hyman (2003) tarafından yapılan bu çalışmada Murphy (1999) ve Solomon'un (1999) kavramsal çalışmalarından yararlanarak bir erdem etiği ölçeğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Yapılan geçerlik ve güvenilirlik analizleri sonucunda ölçeğin uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmacılara göre bu ölçek, insanları iş adamlarının erdemli nitelikleri hakkındaki inançlarına göre sınıflandırmak için kullanılabilecek erdem etiği ölçeğidir.

Ruch, Martínez-Martí, Proyer ve Harzer (2014) tarafından yapılan bu çalışmada, Peterson ve Seligman (2004) tarafından geliştirilen karakter güçleri sınıflandırmasının 211 Almanca konuşan yetişkinin verileri kullanılarak Karakter Güçleri Değerlendirme Formu (CSRF) adlı bir ölçek olarak geliştirilmesini amaçlanmıştır. Ölçek 24 maddeden oluşmaktadır. CSRF'nin tanımlayıcı istatistikleri ve sosyo-demografik değişkenlerle ilişkisi, Peterson ve Seligman'ın VIA-IS (Değerlerin Eylem İçinde Envanteri) ölçeğiyle uyumlu olmuştur. CSRF'nin ortalamaları .91, standart sapmaları ise .80 olarak korelasyon göstermiştir. CSRF ve VIA-IS arasındaki korelasyonların .41 ile .77 arasında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, CSRF'nin karakter güçlerinin değerlendirilmesinde geçerli bir araç olduğunu göstermektedir. Araştırmacılar tarafından CSRF, yaşam memnuniyeti ile de ilişkilendirilmiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, Erdemli İnsan Algısı Ölçeği'nin geliştirilmesi amacıyla nicel tarama modeli kullanılmıştır. Bu model, olgu ve olayları nesnelleştirerek gözlemlenebilir, ölçülebilir ve sayısal olarak ifade edilebilir bir şekilde ortaya koyan bir araştırma türüdür (Karasar, 2012). Tarama modelinde, araştırmacı tarafından belirlenen cevap seçenekleri kullanılarak geniş bir kitleden bilgi toplanır. Tarama modelinde genellikle araştırmacılar, görüşlerin ve özelliklerin neden kaynaklandığından ziyade örneklemdeki bireyler açısından nasıl dağıldığıyla ilgilenirler (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2006). Örneklem üzerinden erdeme ilişkin algıları belirlemek için bu araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Bu sayede yapı geçerliği ve güvenirlik çalışmaları yapılarak ölçeğin özellikleri test edilmiştir.

Araştırmaya başlarken ilgili dokümanlar incelenip madde havuzu oluşturulmuştur. Bu aşamada doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi yazılı materyallerin sistemli bir şekilde incelenerek, kavramların anlaşılmasını sağlar (Johnson, Onwuegbuzie ve Turner, 2007). Daha sonra, taslak ölçeğin kapsam ve görünüş geçerliğini test etmek amacıyla 2 eğitim bilimleri ve 2 de felsefe alanında uzman olan kişilerin görüşleri alınmıştır.

3.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın geçerlik ve güvenirlik çalışmaları iki aşama, üç kısımda gerçekleştirilmiştir. Ön uygulama için ölçek sayısının en az 5 katı kriteri göz önüne alınarak (Büyüköztürk, 2015); ilk aşama için 314 katılımcı, ikinci aşamanın ilk kısmında 238 ,ikinci kısmında ise 330 katılımcıdan veriler toplanmıştır. Katılımcılar kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi, ulaşması hızlı ve kolay olan bir örnekleme yöntemidir. Bu yöntem, genel olarak tercih edilen yöntemlerdendir (Karasar, 2012). Katılımcılar Samsun ilinde yaşayan yetişkin bireylerden oluşmaktadır. Katılımcılara ait verilere aşağıda yer alan tabloda yer verilmiştir.

Tablo 3.1. Katılımcılara Ait Veriler

Cinsiyet		Yaş				Toplam
Kadın	Erkek	0-20	21-28	29-43	44-58	59+

Birinci Aşama	100	114	54	80	100	42	8	314
İkinci Aşama								
1. Kısım	94	144	8	42	124	58	6	238
İkinci Aşama								
2. Kısım	224	106	163	12	111	42	2	330

3.3. Yapının tanımlanması kapsamın belirlenmesi

Aristoteles ve İbni Miskeveyh'in anlayışlarından hareketle erdemli insan; aşırılıklardan kaçınan orta yol anlayışına sahip, erdemli eylemleri bilinçli olarak ve sürekli yaparak alışkanlık haline getiren, erdemli olabilmek adına çaba sarf eden, denge ve uyum içerisinde olan insandır. Erdemli insan algısı ise, Aristoteles ve İbni Miskeveyh'in erdem anlayışlarını temel alan bir teorik çerçeve üzerine inşa edilmiştir. Buradan hareketle erdemli insan algısı, toplumda bir kişinin neyin erdemli olduğu hakkındaki genel görüş ve değerlendirmeleri ifade etmektedir. Toplumun kültürel, sosyal ve ahlaki bağlamına göre, erdemli insan algısı değişebilmektedir. Ayrıca erdemli insan iki filozofa göre de; hikmet, cesaret, cömertlik, adalet ve iffet erdemlerine sahip olmalıdır. Ölçeğin yapısında bu temel ve alt boyutlar yer almıştır. Alanyazın incelemesinin ardından genel olarak Aristoteles ve İbni Miskeveyh'in erdem sınıflamalarının kabul gördüğü, diğer sınıflamalara göre daha kapsayıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda genel kabul gören beş faktör (hikmet, iffet, cesaret, cömertlik, adalet) ve alt maddeleri ölçek yapısının boyutları olacak şekilde hazırlanmıştır.

3.3.1. Kapsam Geçerliliği

Kapsam geçerliliği, bir ölçeğin içeriğinin değerlendirme konusundaki yeterliliğini ifade etmektedir ve Hinkin (1995) tarafından tanımlanmıştır. Ölçeğin içeriğinin istenilen düzeyde yeterli örneklerle uyumlu olup olmadığı, kapsam geçerliliğini oluşturmaktadır (Yurdugül, 2005). Kapsam geçerliliği, ölçek geliştirme sürecinde oldukça önemli bir adımdır ve bu süreçte kapsam geçerliliği çalışmalarının yapılması gerekmektedir, aksi halde elde edilen verilerin yorumlanması anlamsız olabilir (Grant ve Davis, 1997). Bu nedenle titizlikle gerçekleştirilmesi gereken bir aşamadır. Ölçme aracını kapsamını belirlerken sadece ölçme aracını geliştiren kişinin belirlemesi

yanıltıcı olabilir. Bu nedenle kapsam geçerliliği belirlenirken, konu alanı uzmanlarıyla iş birliği içinde yapılmalıdır (Grant ve Davis, 1997). Uzmanların görüşleri, ölçme aracında bulunması gereken maddelerin belirlenmesi ve düzeltme yapılması gereken maddelerin revize edilmesi için kullanılmaktadır (DeVellis, 2017).

Bu çalışma Erdemli İnsan Algısı Ölçeği İbni Miskeveyh ve Aristoteles'in erdem anlayışlarındaki temel erdemleri (cesaret, adalet, ölçülülük, bilgelik) ve bu erdemlerle ilişkili alt boyutları kapsamaktadır. Hazırlanan taslak ölçeğin bu kapsamı sağlayıp sağlamadığını belirlemek için 2 felsefe alanında uzman ve 2 eğitim bilimleri alanında uzman olmak üzere toplam 4 kişiden kişiden kapsam geçerliği konusunda görüş alınmıştır.

Bu doğrultuda kapsam geçerliğinin belirlenmesi için 121 maddeden oluşan taslak ölçek formu uzman görüşüne sunulmuştur. Uzmanların önerileri doğrultusunda maddelerde gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Maddelerin seçilmesinde, seçilen maddenin açık, anlaşılır ve yapıyı tam olarak yansıtmaya dikkat edilmiştir.

Analizler neticesinde 18 madde 5 faktörlü bir yapıdan oluşan ölçek, ölçülmek istenen yapıyı ölçmede uzmanlar tarafından yetersiz görülmüştür. Bu nedenle yeni bir veri seti ile ölçeğin ikinci aşamasının yapılmasına karar verilmiştir. İkinci aşama için oluşturulan 18 maddelik ölçek formunun 32 maddeye çıkartılma sürecinde tekrar uzman görüşü alınarak yeniden madde, güvenirlik ve geçerlik analizleri gerçekleştirilmiştir.

3.4. Veri Toplama Araçlarının Geliştirilme Süreci ve Verilerin Analizi

3.4.1. Taslak formun oluşturulması

Verilerin toplanmasının ve uzman görüşüne sunulmasının sonucunda maddelerin ve ölçeğin yapısı göz önünde bulundurularak 5li likert dereceleme şeklinde (1 kesinlikle katılmıyorum, 2=katılmıyorum....) 50 maddeden oluşan taslak form oluşturulmuştur.

3.4.2. Verilerin analizi

Verilerin analizinde öncelikle kayıp veriler ve uç değerler kontrol edilmiştir. Ön uygulamada, AFA ve DFA'da sonuçları etkileyen bir uç değere rastlanmamıştır. Gerçekleştirilen analizler neticesinde, 314 katılımcıya uygulanan ve 50 madde olan AFA ile 18 maddeye düşen taslak forma, uzman görüşleri alınarak 16 madde

eklenmiştir. 32 maddeye çıkartılan ikinci taslak form 238 katılımcıya uygulanmış, AFA ile 21 maddeye düşürülmüştür. İkinci taslak form üzerinde 330 katılımcı ile gerçekleştirilen DFA sonucu ölçeğin, 21 madde ve 5li faktör yapısının korunduğuna ulaşılmıştır. AFA ve DFA'nın yanı sıra üç aşamada da (ön uygulama, AFA, DFA) ölçeğin madde ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

Ölçek geliştirme sürecinde aşağıda yer alan adımlar takip edilmiştir: (Erkuş, 2012; Hinkin, 1995)

3.5. Madde Havuzunun Oluşturulması

Madde havuzunun oluşturulmasında öncelikle yapı tanımlanmıştır. Sonraki aşamada ise konuyla ilgili alanyazın taraması yapılmıştır. Madde havuzu oluşturulurken maddelerin araştırılan kavramı doğru bir şekilde yansıtmaları önemlidir. Her madde, örtük değişkenin yapısına uygun olmalı ve kavramsal çerçevenin sınırları içinde kalmalıdır (DeVellis, 2017). Bu nedenle ölçek maddeleri alan uzmanlarından yardım alınarak titizlikle hazırlanmıştır.

Madde sayısını önceden kesin olarak belirlemek mümkün olmasa da, olabildiğince çok sayıda madde hazırlamak tavsiye edilmektedir (Baykul, 2010; Tezbaşaran, 2008). Bu doğrultuda ölçek hazırlanırken belirlenen teorik çerçeveye uygun olarak 121 madde hazırlanmış, bu maddelerin Aristoteles ve İbni Miskeveyh'in anlayışlarını yansıtmalarına dikkat edilmiştir. Ayrıca, her bir bileşen veya tutum (davranış) maddesinin kendi içinde birbirleriyle ilişkili olması gerekmektedir ($.10 \leq r \leq .90$). Bu araştırmada maddelerin birbirleriyle olan ilişkisine bakmak için korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Madde havuzu oluşturulduktan sonra maddeler, biçimsel ve dilbilgisi açısından kontrol edilmelidir (Erkuş, 2012).

Araştırmada yapılan alanyazın taraması sonucundan yapının tanımlanmasıyla genel olarak erdemli olmanın hikmet, adalet, cesaret, cömertlik ve iffet boyutlarından bahsedildiği ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada maddeler oluşturulurken kapsam olarak 5 temel erdem ve bu erdemlerin toplamda 55 tane olan alt erdemleri temel alınmıştır. Alt erdemlerin sayısı iki filozofun ortak anlayışlarından kaynaklı olarak, bazı maddelerin aynı olduğu görülmüştür. Bu nedenden dolayı ortak olan maddelerin birleştirilmesiyle yeni maddeler elde edilmiştir. Madde sayısı ise kapsama uygun olacak şekilde 121 maddelik haliyle hazırlanmıştır. Her bir maddenin ilişkili olduğu yapı ve boyutu yansıtacak şekilde olmasına dikkat edilerek, gerekli kontroller yapılmış, maddeler

uzman görüşüne ve ölçek bütününe hazır hale getirilmiştir. Uzman görüşü neticesinde madde sayısı 50'ye düşürülmüştür. Açımlayıcı faktör analizi güvenilirlik ve madde analizleri neticesinde 18 madde 5 faktörlü bir yapıdan oluşan ölçek, formu elde edilmiştir. Tekrar uzman görüşü alınmış, formun bu halinin uzmanlar tarafından ölçülmek istenen yapıyı ölçmede yetersiz görüldüğünden, madde sayısı 32'ye çıkarılmıştır. 32 maddelik ikinci taslak form yeniden uzman görüşüne sunularak analize hazır hale getirilmiştir. Birinci ve ikinci madde havuzundan oluşan taslak ölçek formları Ek1 ve Ek2'de sunulmuştur.

3.6. Ölçek Formunun Hazırlanması

Katılımcıların her bir maddenin ifade ettiği duruma olan katılımlarını belirtmelerini sağlamak (DeVellis, 2017) için ölçek, 5'li Likert ölçeği şeklinde hazırlanmıştır. Ölçekteki cevap seçenekleri, Tamamen Katılıyorum (5), Çoğunlukla Katılıyorum (4), Orta Düzeyde Katılıyorum (3), Az Katılıyorum (2) ve Hiç Katılmıyorum (1) şeklindedir. Ölçek yüz yüze ve online olarak iki şekilde toplanmıştır.

3.7. Verilerin Toplanması ve Analizi

Uygulama 2 aşama 3 kısımda gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada 238 katılımcıdan toplanan veriler ile 50 maddelik taslak form üzerinde madde, güvenilirlik ve geçerlik analizleri neticesinde 18 madde 5 faktörden oluşan bir yapı haline getirilmiştir. İkinci aşamada ise 18 maddeye 14 maddenin eklenmesiyle 32 maddelik ikinci taslak form hazırlanmıştır. İkinci taslak form üzerinde öncelikle 317 katılımcıdan toplanan veriler ile AFA gerçekleştirilmiştir. Daha sonra ise ikinci aşamanın ikinci kısmında ikinci taslak form ile 330 katılımcıdan veriler toplanmış ve DFA gerçekleştirilmiştir. Her kısım için ayrıca madde ve güvenilirlik analizleri hesaplanmıştır. Aşağıda yer alan tabloda yapılan işlemlere yer verilmiştir.

Tablo 3.2. Ölçeğe İlişkin Uygulama Basamaklar

Gerçekleştirilen Analiz İşlemleri	Birinci Aşama	İkinci Aşama	
		Birinci Kısım	İkinci Kısım
AFA	✓	✓	✓
DFA			✓
Güvenilirlik	✓	✓	✓
Madde Analizi	✓	✓	✓

3.8. Madde Analizleri

Madde havuzunun oluşturulmasının ardından değerlendirme aşaması, ölçek geliştirme çalışmalarının en önemli adımlarından biridir. DeVellis'in (2017) belirttiği gibi, bu aşamada dahil edilen maddeler arasında yüksek düzeyde ilişkilerin bulunmasını beklemektedir. İlk olarak, korelasyon matrisi dikkatlice incelenmeli ve düşük korelasyon değerlerine sahip maddeler titizlikle gözden geçirilmelidir. Bu çalışmada korelasyon matrisi incelenmiş, .30 değerinden küçük maddeler gözden geçirilmiştir (Büyüköztürk, 2005). Olumsuz anlam içeren maddeler ters puanlanmıştır.

Bu şekilde, yüksek ilişkili maddeleri tanımlamak ve olumsuz anlam içeren maddeleri belirlemek için bu aşamaya özen göstermek, ölçek geliştirme çalışmalarının doğruluğunu ve geçerliliğini artıracaktır. Madde analizlerinde kullanılan başka bir yöntem ise madde-toplam korelasyonlarıdır. Her bir maddenin, kalan maddelerle veya ölçeğin toplam puanıyla yüksek düzeyde ilişkili olması beklenir. Madde-toplam korelasyonunda, her bir madde, kendisi dışındaki maddelerin toplam puanlarıyla korelasyonu incelenir. Madde-toplam korelasyonunda ise her bir madde, o madde dahil tüm ölçek puanlarıyla ilişki katsayısını verir. Hangi yöntemin tercih edileceği, araştırmanın amacına bağlıdır. Bu çalışmada, madde-toplam Pearson korelasyon katsayıları hesaplanmış ve bu katsayıların en az .20 (veya .25) düzeyinde olması dikkate alınmıştır (DeVellis, 2017). Bu katsayılar, maddelerin ölçülen özelliklerle ilişkisini gösterir ve genellikle ölçeğin geçerliliğini yansıtır. Yani, maddelerin ölçülen özelliklerle uyumlu bir şekilde değişmesi beklenir. Madde varyansları, ortalamaları ve madde-toplam korelasyonları dikkate alarak ölçeğin bütünlüğü değerlendirilir. Bu değerlendirme süreci, ölçek geliştirmede önemli bir adımdır ve doğru bir şekilde yapılması, ölçeğin güvenilirliği ve geçerliliği açısından kritik öneme sahiptir (Clark ve Watson, 2016). Bu bağlamda çalışmada maddelerin amaca hizmet etme düzeyinin belirlenmesi amacıyla madde-toplam korelasyon analizi yapılmıştır.

3.9. Yapı Geçerliliği

Yapı geçerliliği, belirlenen yapıyı ve çalışılmak istenen ilkeleri ne ölçüde başarılı bir şekilde ölçtüğünü gösteren bir kavramdır (DeVellis, 2017). Bir testin yapı geçerliliğini, testin ölçmek istediği teorik yapı veya özelliği ne derece doğru ölçtüğü olarak tanımlanmıştır. Yapı geçerliliği, ölçeğin ölçülen değişkenin doğasıyla ilgili teorik olarak üretilen hipotezlerle test edilmesini kapsamaktadır.

Bu bağlamda, yapı geçerliği, ölçeğin ölçmek istediği teorik yapıya uygun bir şekilde çalışıp çalışmadığını değerlendirir. Ölçeğin diğer değişkenlerle olan ilişkileri incelenerek, ölçeğin beklenen ilişkileri yansıtıp yansıtmadığı belirlenir. Aynı zamanda, ölçek farklı yapılar arasında ayırt edici olup olmadığını da değerlendirilmektedir (Clark ve Watson, 2016). Bu çalışmada geliştirilen ölçeğin yapı geçerliliğinin test edilmesinde faktör analizi teknikleri (AFA ve DFA) kullanılmıştır. DFA'dan elde edilen sonuçlar ile ölçeğin yakınsak, ıraksak ve nomolojik geçerliği incelenmiştir.

3.9.1. Faktör Analizi

Faktör analizi, büyük bir veri setini daha küçük faktörler veya bileşenler seti kullanarak verileri azaltma veya özetleme amacı güden bir "veri azaltma" tekniğidir. Faktör analizi, ölçümler arasındaki varyasyonu ve değişimi istatistiksel olarak açıklayan faktörleri tanımlamak için kullanılan bir yöntemdir. Aynı zamanda, ölçüme dahil edilmesi veya ölçekten çıkarılması gereken faktörleri belirlemek için de kullanılmaktadır (Valsecchi ve Matteo, 2013). Faktör analizinin amacı, çok sayıda değişken arasında mevcut ilişkilerden yararlanarak ortak boyutları belirleyerek daha az sayıda yeni değişken faktör elde etmektir. Faktör analizi, bir veri kümesini ilişkili değişkenler grubundan daha küçük faktörler kümesine indirgeyerek, korelasyon matrisindeki maksimum ortak varyans miktarını açıklamayı hedefler (Field, 2009).

Faktör analizi, temel bileşen analizi ve ortak faktör analizi gibi yöntemleri içerir ve çok sayıda değişken arasındaki ilişkileri analiz etmek ve bu değişkenleri ortak temel boyutları (faktörleri) açısından açıklamak için kullanılabilir (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2013). Bu çalışmada yöntem olarak, her bir bileşen için maksimum varyansı ortaya çıkarabilmesi nedeniyle temel bileşen analizi tercih edilmiştir. Açımlayıcı ve doğrulayıcı olmak üzere iki farklı faktör analizi seçeneği bulunmaktadır (Büyüköztürk, 2011). Bu araştırmada, yapı geçerliğinin test edilmesi için hem AFA hem de DFA yapılmıştır. Faktör analizi için veri setinin analiz edilebilecek nitelikte olup olmadığını belirlemek için bazı ön kontroller yapılmalıdır (Tekin, 1977). Örneklem yeterliliğini değerlendirmek için Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) ve ilişkilerin anlamlılığını belirlemek için Bartlett's Sferisite Testi (BTS) değerlerinin hesaplanmıştır. Veri seti faktör analizi için uygun kabul edilmesi için KMO değerinin, .50'den büyük olması ve BTS'nin anlamlılık değeri .05'ten küçük olması gerekmektedir.

(Field, 2009). Çalışmada bu doğrultuda faktör analizleri gerçekleştirilmeden önce veri setlerinin faktör analizi için uygunluğu incelenmiştir.

3.9.2. Faktör Analizi İçin Veri Setinin Uygunluğu

Faktör analizi için veri setinin uygunluğunu değerlendirmek adına belirli kriterler kullanılmaktadır. Bu kriterler arasında; uç ve kayıp değerlerden arınma, veri setinin normal dağılımı, örneklem büyüklüğü ve örnekleme yeterliliği ve değişkenler arası korelasyon (Büyüköztürk, 2011; Tabachnick ve Fidell, 2007) yer almaktadır. Bu araştırmada, öncelikle veri setinde uç değerlerin olup olmadığı incelenmiştir. Tek değişkenli uç değerlerin belirlenmesi için puanlar z standart puanlarına dönüştürülmüş ve ± 3.29 ($p < .001$) aralığı dışında yer alan z puanları tek değişkenli uç değer olarak kabul edilmiştir (Field, 2009; Tabachnick ve Fidell, 2007). Ardından, maddelerin normal dağılıma uygunluğu, basıklık ve çarpıklık değerleri incelenmiştir. Değerler -1 ile +1 aralığında olduğunda dağılımın normal dağılıma yakın olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Hair ve diğerleri, 2013). Analizler, faktör analizi için veri setinin uygunluğunu değerlendirmek için kullanılan temel adımlardır ve analizin güvenilir sonuçlar üretebilmesi için önem taşımaktadır.

Faktör analizi için örneklem yeterliliğini belirlemek adına farklı görüşler ve yöntemler mevcuttur. Literatürde farklı araştırmacılar ve kaynaklar, örneklem büyüklüğü için farklı önerilerde bulunmuşlardır. Kline (2011) örneklem büyüklüğünün 200 olmasının yeterli olacağını ifade ederken, Comrey ve Lee (1992) ise faktör analizi için 100 = zayıf, 200 = makul, 300 = iyi, 500 = çok iyi, 1000 ve üzeri = mükemmel şeklinde bir değerlendirme sunmuşlardır. Tabachnick ve Fidell (2007) ise en az 300 örneklemin yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Alanyazında yer alan görüşler neticesinde açıklayıcı faktör analizi ilk aşama için 314 katılımcı ve ikinci aşama için 238 katılımcıyla gerçekleştirilmesi, doğrulayıcı faktör analizinin ise 330 katılımcıdan toplanan verilerle gerçekleştirilmesi faktör analizi için kabul edilebilir ve yeterli düzeyde bir örnekleme olduğunu göstermektedir.

Örneklem büyüklüğünün yanı sıra Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri de örneklem yeterliliğini değerlendirmede kullanılan bir kriterdir. Field (2009) KMO değerinde .50 değerinin alt sınır olması gerektiğini ifade ederken, Büyüköztürk'e (2002) göre ise KMO değerinin .60 üzerinde olması yeterlidir. Ayrıca, değişkenler arasında çoklu bağlantı ve teklik probleminin olup olmadığı da test edilmelidir.

Değişkenler arasındaki ilişki katsayısının .30'dan büyük olması teklik problemine, .90'dan küçük olması ise çoklu bağlantı problemine işaret eder. Bartlett küresellik testi ise veriler arasında ilişkinin olduğunu ve veri setinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Anlamlı bir sonuç ($p < .05$) küresellik testinde verilerin faktör analizi için uygun olduğunu gösterir (Büyüköztürk, 2002; Özdamar, 2013).. Çalışmada veri setinin faktör analizi için uygunluğu değerlendirildikten sonra faktör analizleri gerçekleştirilmiştir

3.9.3. Açımlayıcı Faktör Analizi

Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA), belirli bir yapıyı veya niteliği ölçen maddelerin gruplandırılması ve az sayıda anlamlı faktörle açıklanması amacıyla kullanılan bir analiz tekniğidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu analiz, ölçülebilen ve görülebilen birçok özelliğin altında yatan gizil boyutları ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. AFA'da en yaygın kullanılan yöntemlerden biri Temel Bileşenler Analizi'dir. Temel Bileşenler Analizi, veri setindeki maddelerin kaç faktör altında gruplandırılacağına karar vermeyi sağlamaktadır (Büyüköztürk, 2011). Bu analiz yöntemi, verileri gruplara ayırarak en az sayıda ölçümle en fazla doğru bilgi elde etmeyi ve değişken sayısını azaltmayı amaçlar. Ayrıca Temel Bileşenler Analizi, veri setini daha küçük bir sete indirgeyerek verilerin özetlenmesini sağlar. Bu şekilde, veri setindeki karmaşıklık azalır ve verilerin anlaşılmasını kolaylaştırır. Bu nedenlerden ötürü araştırmada temel bileşen analizi tercih edilmiştir.

Faktör analizi, karmaşık ilişkilerin daha az sayıda faktör altında açıklanmasını hedefleyen bir istatistiksel yöntemdir. Bu yöntemde, orijinal değişkenlerin varyansının büyük bir kısmını açıklayabilen ve birbirleriyle ilişkili olan değişkenlerin bir araya gelmesiyle oluşan faktörler bulunmaktadır. Ancak faktörlerin açıklanabilirlikleri ve yorumlanabilirlikleri bazen karmaşık olabilmektedir. Bu durumda, Varimax rotasyonu gibi yöntemler devreye girmektedir. Varimax rotasyonu, faktör yüklerini daha anlamlı hale getiren bir rotasyon yöntemidir. Bu yöntem, faktör yüklerini her bir faktör üzerindeki değişkenlere daha fazla odaklanacak şekilde yeniden düzenler. Varimax rotasyonu, faktör yüklerinin bir faktörle ilişkili olduğu değişkenler arasında yüksek değerlere sahip olmasını ve diğer faktörlerle ilişkili değişkenler arasında düşük değerlere sahip olmasını hedeflemektedir. Böylece, faktörler arasında daha net ve anlamlı bir ayırım sağlanır. Varimax yöntemi, faktör analizi sonuçlarının daha kolay yorumlanabilir hale gelmesini sağlar. Faktör yükleri daha belirgin hale gelir ve her

faktörle ilişkili değişkenler daha az sayıda faktörle açıklanır. Bu da faktörlerin daha iyi anlaşılmasını ve açıklanmasını sağlar, analiz sonuçlarının daha güvenilir ve tutarlı olmasına yardımcı olmaktadır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu bağlamda çalışmada, Varimax döndürme yöntemi tercih edilerek faktör analizi sonuçlarının daha iyi yorumlanmasının ve faktörler arasındaki ayrımın daha net olmasının sağlanması amaçlanmıştır.

Faktör analizi sırasında madde çıkarımı için karar verilirken bazı ölçütler göz önünde bulundurulmaktadır. Ölçeğin içerdiği maddeler arasında binişiklik olup olmadığına, bir maddenin yeterli düzeyde faktör yüküne sahip olup olmadığına ve ortak faktör varyansına bakılır. Bir madde birden fazla faktörde yüksek bir faktör yüküne sahipse, bu madde binişik madde olarak kabul edilir. Ayrıca, bir maddenin farklı faktörlerde aldığı faktör yükleri arasındaki farkın .10'dan küçük olması da bir maddeyi binişik madde olarak nitelendirir. Faktör yükü değerleri de dikkate alınmaktadır. Faktör yükü, bir maddenin belirli bir faktör tarafından açıklanan varyans miktarını ifade eder (Tabachnick ve Fidell, 2013). Hair ve diğerleri (2013), .50 veya daha büyük faktör yüklerinin pratikte anlamlı olarak kabul edildiğini belirtmiştir. Bir faktörün ya da yapıyı doğru bir şekilde ölçtüğünü belirlemek için, ilgili faktör yükünün .30 veya daha yüksek bir değere sahip olması gerekir. Faktör yükü .30 ila .60 arasında olan bir madde, yapıyı orta düzeyde ölçerken, .60 veya daha yüksek pozitif ya da negatif faktör yüküne sahip olan bir madde, yapıyı yüksek düzeyde ölçtüğünü gösterir. (Kline, 2011). Son olarak ortak faktör varyansı da dikkate alınır. Ortak faktör varyansı, bir maddenin faktörler arasındaki payını gösterir. DeVellis (2017), .50'nin altındaki ortak faktör varyansına sahip maddelerin diğer maddelerle uyumlu olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle, ortak faktör varyansı için genellikle .50 kesme noktası kullanılır. Bu ölçütler, maddelerin ölçekten çıkarılması için kullanılan kriterlerdir. Ancak, faktör analizi yapılırken bu kriterlerin tek başına kullanılması yerine, diğer istatistiksel ölçütler ve araştırma bağlamı da dikkate alınması gerekmektedir (Weaver ve Maxwell, 2014).

Faktör analizi sırasında Kaiser Ölçütü, Çizgi grafiği (Scree plot), açıklanan varyans oranı, bileşenler matrisi ve ortak faktör varyansı gibi kriterler de dikkate alınmıştır. Özdeğerlerin 1'den büyük olması ve açıklanan varyans oranının en az %60 olması Kaiser Ölçütü için kabul edilebilir kriterler arasındadır (Hair ve diğerleri, 2014). Faktör yükü kesme noktası olarak .50 belirlenmiş ve $\pm .50$ veya daha büyük

faktör yükleri pratikte anlamlı kabul edilmiştir. Maddelerin ortak faktör varyansı değerleri de .50'nin altında olmamalıdır. Birleştirilebilir madde olarak kabul edilmek için bir madde, birden fazla faktörde yüksek faktör yüklerine sahip olmalıdır ve farklı faktörlerdeki faktör yük değerleri arasındaki fark .10'dan küçük olmalıdır (Büyüköztürk, 2014). Ayrıca Anti imaj korelasyon değerleri hesaplanmalı ve değerlerin .50 üzerinde olması gerekmektedir (Field, 2009). Bu nedenle anti imaj değerlerinin .50'in altında olması, bu maddelerin ölçekten çıkartılması gerektiğini göstermektedir (Can, 2017).

3.9.4. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA), gizli değişkenler ile ilgili kuramların test edilmesine dayanan ve ileri düzey araştırmalarda kullanılan gelişmiş bir tekniktir (Tabachnick ve Fidell, 2007). DFA, belirli bir faktör yapısı hakkındaki hipotezleri test etme imkanı sunmaktadır (Schreiber, Nora, Stage, Barlow ve King, 2006). AFA, hangi değişken gruplarının hangi faktör ile yüksek düzeyde ilişkili olduğunu test etmek ve belirlenen kaç sayıda faktöre katkıda bulunan değişken gruplarının bu faktörlerle yeterince temsil edilip edilmediğinin belirlenmesi için DFA'dan faydalanır. DFA, araştırmacılara kuram ve hipotezleri test etme imkanı sağlar ve daha karmaşık ve gelişmiş bir analiz tekniğidir (Jöreskog ve Sörbom, 1978).

Bu çalışmada faktörlerin doğrulanması ve modelin uyumunun değerlendirilmesi amacıyla DFA gerçekleştirilmiştir. DFA kovaryans matrisi kullanılarak elde edilmiş, uyum iyiliği değerleri hesaplanarak modelin uyumunun doğrulanması gerçekleştirilmiştir. Ki-kare değeri modellerin genel uygunluğunu test etmek amacıyla kullanılan en temel ölçümdür. Bu değer örnek kovaryans matrisi ve model tarafından uyarlanmış olan (modellenen) kovaryans matrisi arasında fark olup olmadığını değerlendirmeyi sağlamaktadır. Doğrulayıcı faktör analizinde Ki-kare değeri ne kadar 0'a yaklaşırsa, uyum da o derecede yüksek olmaktadır. Değerin 3'ten küçük olması mükemmel uyumu, 5'ten küçük olması ise iyi bir uyumu göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2007). RMSEA değeri, popülasyon kovaryanslarını tahmin etmek için kullanılır ve bu değer .05'ten küçük veya eşit olması mükemmel uyumu, .08'den küçük olması ise iyi bir uyumu gösterir (Schermele-Engel ve Moosbrugger, 2003). Karşılaştırmalı uyum indeksi olarak bilinen CFI değerinin .90'dan küçük veya eşit olması iyi bir uyumu, .95'ten küçük veya eşit olması ise mükemmel bir uyumu gösterir (Hooper, Coughlan ve Mullen, 2008). Düzenlenmiş iyilik uyum endeksi için belirlenen

kritik değerler .85'ten kk veya eşit olduğunda iyi bir uyumla, .90'dan kk veya eşit olan değerler ise mkemmek bir uyumla ilişkilendirilir. NFI endeksinin .90'dan kk veya eşit olması iyi bir uyumu, .95'ten kk veya eşit olması ise mkemmek bir uyumu gsterir (Kline, 2015; Schermelleh-Engel ve Moosbrugger, 2003). Çalışmada kullanılan indekslerin ilgili değerleri gz önüne alınarak gerekli analizler yapılmıştır

3.10. Yakınsak, Iraksak ve Nomolojik Geçerliğin Test Edilmesi

Yakınsak geçerlik, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanılarak değerlendirilen ve ölçek boyutları arasındaki ilişkileri test etmek için istatistiksel bir araç olarak kullanılan geçerlik türüdür (Hair ve diğerleri, 2014; Kline, 2011). Yakınsak geçerliği sağlamak için faktör yüklerinin .50 veya daha yüksek, ideal olarak .70 olması, açıklanan ortalama varyans (Average Variance Extracted -AVE) değerlerinin .50 veya daha yüksek olması, bileşik güvenirlik (BG) katsayısının .70 veya daha yüksek olması ve BG değerinin AVE değerinden büyük olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981; Hair ve diğerleri, 2014).

Iraksak geçerlik ise lme aracındaki faktörlerin birbirlerinden farklılık derecesini ifade etmektedir (Hair ve diğerleri, 2014). Yapı korelasyonları bu değerlendirmede önemli bir rol oynar ve faktörler arasındaki ilişkilerin farklılık düzeylerini gösterir (Hair ve diğerleri, 2014). Bundan dolayı bu çalışmada AVE değerinin karekökü alınarak faktörler arasındaki korelasyon değerleriyle karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda, lğin farklı yapılar arasındaki çapraz yapı ilişkilerinin yüksek ve tutarlı olması, yakınsak geçerlik ve iraksak geçerlik arasındaki dengeyi sağlamaktadır. Her bir boyuta ait maddelerin kendi boyutlarıyla gl bir ilişki içinde olması, yakınsak geçerliği desteklerken, bu maddelerin diğer boyutlarla daha zayıf ilişkilere sahip olması, iraksak geçerliği desteklemektedir (Hair ve diğerleri, 2014). Bu nedenle, iraksak ve yakınsak geçerlik kavramları, lme aracının boyutları arasındaki ilişkilerin doğru bir şekilde değerlendirilmesini sağlayarak, ölçeklerin geçerliliği ve güvenirliği hakkında önemli bilgiler elde edilmesine yardımcı olmaktadır.

Nomolojik geçerlik, ölçüm teorisindeki yapılar arasındaki korelasyonların pozitif ve anlamlı olup olmadığını inceleyen bir geçerlilik türüdür. Bir lğin teorik

olarak önerildiği şekilde işleyip işlemediğini tahmin etmeyi amaçlamaktadır (Hair ve diğerleri, 2014).

3.11. Güvenilirlik Analizi

Ölçme araçlarının güvenilirliği, test puanlarının ölçüm hatalarından ne derece uzak olduğunu belirtmektedir (Karasar, 2012). Güvenirlik, ölçme aracına ve aracın sonuçlarına ilişkin bir özelliktir (Cronbach, 1951). Ölçme aracının güvenilirliğini maksimum düzeye çıkarmak için güvenilirlik yöntemleriyle araştırılması gerekmektedir (Büyüköztürk, 2011). Güvenirliği değerlendirmek için çeşitli yöntemler mevcuttur. Bunlardan biri, tek bir ölçümle ölçme aracının iç tutarlılığını belirleyen Cronbach alpha güvenilirlik katsayısıdır (Can, 2016). Cronbach alpha, ölçeği oluşturan maddelerin iç tutarlılığını ölçen bir güvenilirlik ölçüsüdür (Croasmun ve Ostrom, 2011). Cronbach alpha değerinin .70'den büyük olması, güvenilir bir ölçme aracı için yeterli kabul edilir (Taber, 2018).

Doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen değerlerle hesaplanan bileşik güvenilirlik (BG) katsayısının .70'in üzerinde, Açıklanan Varyans Oranı (AVE) katsayısının ise .50'nin üzerinde olması da güvenilirliğin iyi düzeyde olduğunu göstermektedir (Churchill ve Peter, 1984).

3.12. Ölçekten Elde Edilen Puanların Yorumlanması

Geçerlik, güvenilirlik ve madde analizleri sonucunda oluşan ölçeğin özellikleri, ölçekten elde edilen verilerin puanlanması ve puanların nasıl yorumlanacağını açıklanmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Erdemli İnsan Algısı Ölçeği'nin Nicel Veri Analizine İlişkin Bulgular

Nicel veri analizine geçilmeden önce ölçeğin yapısına ilişkin bulgulara aşağıda yer alan tabloda yer verilmiştir.

Tablo 4. 1. Ölçek Yapısına İlişkin Bulgular

Erdemler	Aristoteles	İbni Miskeveyh
Hikmet	Hikmet, deneyim ve bilgiye dayanarak doğru kararlar verme yeteneğini ifade eder. İnsanın içgüdülerine ve akılcı düşünmeye dayalı olarak hareket etmesini savunur.	Hikmet, bilgeliği ve içgörüyü ifade eder. Araştırma ve öğrenme yoluyla elde edilen bilginin, insanın doğru kararlar almasına yardımcı olacağını savunur.
Cesaret	Cesaret, korkuya rağmen doğru ve erdemli davranışlarda bulunabilme yeteneğini ifade eder. Kişinin kararlılıkla zorluklarla başa çıkması ve fedakarlık yapması gerektiğini vurgular.	Cesaret, kişiye güç ve irade verir. Zorluklarla karşılaşıldığında cesur olmanın, insanın içsel gücünü ortaya çıkaracağını ve doğru yolu izlemesine yardımcı olacağını savunur.
Adalet	Adalet, toplumda herkesin eşit haklara sahip olmasını ve herkesin hakkına uygun davranılmasını ifade eder. Yasaların ve toplumsal düzenin korunması gerektiğini vurgular.	Adalet, hakların korunması ve hakkaniyetin sağlanması anlamına gelir. İnsanların haklarına saygı gösterilmesi ve toplumda denge ve denklik ilkesinin uygulanması gerektiğini savunur.
İffet	İffet, isteklerin kontrol edilmesi, ölçülü davranışlar sergileme ve ahlaki temizlik üzerine odaklanır. Kişinin arzularına hâkim olması ve erdemli bir yaşam sürdürmesi gerektiğini vurgular.	İffet, öz kontrol ve namusluluk anlamına gelir. Kişinin isteklerle mücadele etmesi ve ahlaki olarak temiz bir yaşam sürdürmesinin önemini savunur.
Cömertlik	Cömertlik, bolluk içindeki varlıkların ihtiyaç içindeki insanlara yardım etmeyi ve paylaşmayı ifade eder. Cömertliğin erdemli	Cömertlik, iyilikseverlik ve yardımseverlik anlamına gelir. İnsanların başkalarıyla paylaşmayı ve el açıklığını

bir davranış olduğunu ve toplumda dayanışmanın önemli olduğunu vurgular.

sürdürmeyi benimsemesi gerektiğini savunur.

Tablo 4.1'e uygun olarak ölçeğin teorik çerçevesi inşa edilmiştir. Bu doğrultuda faktör analizi için belirlenen 5 erdem 5 alt faktör olarak alınmıştır.

Tablo 4. 2. Erdemler ve Alt Erdemlere İlişkin Bulgular

Erdemler ve Alt Erdemleri				
Hikmet	Adalet	Cesaret	İffet	Cömertlik
Zeka	Dostluk	Nefis büyüklüğü	Utanma	Eli bol olmak
Akletme	Ülfet	Gözü peklik	Sükûnet	Başkalarına ikramda bulunmak
Hatırlama	Yakınlarla ilişkileri sürdürmek	Büyük himmet sahibi olmak	Sabır	Sevinç duymak
Çabuk anlama	Ödüllendirme	Sebat	Hür olma	Yardımseverlik
Anlama gücü	İyi muamele	Yumuşaklık	Kanaat	İyilikte bulunmak
Zihin açıklığı	Bir şeyi güzelce yerine getirme	Yüreklilik	Yumuşak huyluluk	Hoşgörü
Kolay öğrenme	Sevgi	Sıkıntıya katlanma	Düzenlilik	
Akıl gözü	Dindarlık	Sükûnet	İyi hal	
	Kin gütmemek		Barışseverlik	

Kötülüğe
iyilikle karşılık
vermek

Ağır başlılık

Lütufkâr olmak

Kötülüklerden
sakınma

Doğru olmayan
kişilerin
sözlerini
aktarmamak

Müslüman için
yararlı olmayan
her sözü terk
etmek

Helal kazanç
için açgözlü
olmamak

Kötü yollara
başvurarak
kazanç elde
etmemek

Dilencilik
yapan insanların
sözlerine itibar
etmemek

Her sözde ve
hatırdan
geçende Allah'a
yönelmek

Verilen söze
bağlı kalmak ve
Allah'ın isim ve
sıfatlarıyla
yemin etmemek

Eşe ve aileye iyi
davranmak

Mal hırsına
kapılmamak ve
buna göre
hareket
etmemek

Tablo 4.2’de oluşturulan yapıya uygun olarak madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzu oluşturulurken Aristoteles ve İbni Miskeveyh’in ortak aldıkları erdemler birleştirilerek tek bir madde haline getirilmiştir. Bu sayede yapının temsil edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

4.1.1. Kapsam Geçerliğine İlişkin Bulgular

121 maddeden oluşan taslak ölçeğin kapsam geçerliğinin belirlenmesi amacıyla uzman görüşü (2 eğitim bilimleri uzmanı, 2 alan uzmanı) alınmıştır. Alınan uzman görüşleri doğrultusunda öncelikle maddelerin açıklık, anlaşılabilirliğine ilişkin gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan düzenlemelerin ardından 121 maddeden oluşan taslak form, 50 maddeye indirilmiştir.

İlk aşamada analizler neticesinde 18 madde olarak belirlenen ölçek araştırmacılar tarafından yetersiz görülerek 32 maddeye çıkartılmıştır. İlk aşamada ölçek maddelerine yeni maddelerin eklenmesinden dolayı uzman görüşü tekrar alınmıştır. Alınan görüş neticesinde herhangi bir maddenin çıkartılmasına gerek duyulmadan ikinci aşama analizlerine geçiş yapılmıştır.

4.1.2. Verilerin Analizine İlişkin Bulgular

Ölçek nihai halini almadan önce gerekli düzenlemeleri yapmak için taslak ölçek formunun pilot uygulaması yapılmıştır. Pilot uygulama iki aşama üç kısımda gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada pilot uygulama için gereken analizlere başlamadan önce maddelerin ters kodlamaları, kayıp veri analizi yapılmış ve hatalı veri girişi frekans analiziyle kontrol edilmiştir. Sonrasında sapkın veri analizi yapılmış ve analiz neticesinde 12 veri silinmiştir (Z puanı -3.29 ve +3.29 ($p < .001$) aralığı dışında bulunan veriler olduğundan dolayı). 50 maddelik taslak ölçek formunda yer alan M5, M7, M8, M11, M12, M14, M18, M23, M25, M29, M30, M33, M45 ve M47

maddelerinin ters kodlamaları yapılmıştır. İlk aşama 314 katılımcıdan elde edilen veri seti üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin geçerlik, güvenilirlik ve madde analizlerine ilişkin bulgular aşağıda yer alan başlıklarda ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Ölçeğin ilk aşamasının sonunda gerekli işlemlerin ardından 50 maddelik taslak ölçek formu geçerlik, güvenilirlik ve madde analizlerin hesaplanmasıyla, faktör analizi aracılığıyla 18 maddeye indirilmiştir. 18 maddelik ölçek formunun ölçülmek istenen problemi ölçmesi yetersiz görüldüğünden uzman görüşleri de alınarak 32 maddelik ikinci taslak ölçek formu oluşturulmuştur. 32 maddelik ölçek ilk önce 238 katılımcıya uygulanarak madde, güvenilirlik ve açımlayıcı faktör analizleri yapılmış, daha sonra 330 katılımcıya uygulanarak madde, güvenilirlik ve doğrulayıcı faktör analizleri gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizlerin ardından 21 madde olarak ölçeğin nihai hali elde edilmiştir. Analiz süreçlerinde elde edilen bulgular aşağıda yer alan başlıklarda ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

4.1.3. Madde Analizine İlişkin Bulgular

4.1.3.1. Madde Toplam Korelasyonuna İlişkin Bulgular

Maddelerin amaca hizmet etme düzeyinin belirlenmesi amacıyla madde-toplam korelasyon analizi yapılmıştır. Madde toplam korelasyonu AFA verileri için iki aşama için de gerçekleştirilmiştir. Hesaplanan madde-toplam korelasyon değerleri Tablo 4.3 ve Tablo 4.4'te ayrı ayrı olarak verilmiştir.

Tablo 4. 3. Ölçeğin Birinci Aşama İçin Alt Faktörlerine İlişkin Madde Toplam Korelasyon Değerleri

Faktör	Madde No	R
Faktör 1	M50	.379
	M31	.529
	M44	.518
	M43	.465
	M19	.509
Faktör 2	M24	.462
	M25	.463
	M28	.505
Faktör 3	M11	.305

	M12	.379
	M13	.452
Faktör 4	M1	.257
	M5	.264
	M20	.441
	M21	.436
Faktör 5	M32	.098
	M36	.538
	M42	.244

Tablo 4.3'e bakıldığında madde toplam korelasyon katsayıları ilk faktör için .379 ile .529; ikinci faktör için .462 ile .505; üçüncü faktörün .305 ile .452; dördüncü faktörün .257 ile .441 ve son faktör için .098 ile .538 aralığında değer aldığı söylenebilmektedir. Ölçekte bulunan maddelerin tamamı pozitif yönlü bir ilişki içindedir. Alınan değerler incelendiğinde, maddelerin amaca hizmet etme düzeylerinin 32. Madde haricinde iyi olduğu söylenebilir. 32. Madde için madde çıkartılması yapılmamış ancak "Kınanmaktan korkarım." şeklinde düzenleme yapılmıştır. İkinci aşama birinci kısım için yapılan madde toplam korelasyon analizi aşağıda yer alan Tablo 4.4'te verilmiştir.

Tablo 4. 4. Ölçeğin İkinci Aşama İçin Alt Faktörlerine İlişkin Madde Toplam Korelasyon Değerleri

Faktör	Madde No	R
Faktör 1	M23	.534
	M22	.534
	M20	.533
	M21	.480
	M9	.472
	M19	.540
Faktör 2	M1	.131

	M2	.288
	M4	.368
	M6	.452
Faktör 3	M8	.344
	M11	.486
	M12	.632
	M13	.310
Faktör 4	M14	.330
	M16	.563
	M17	.474
	M18	.389
Faktör 5	M10	.430
	M30	.484
	M31	.504

Tablo 4.4'e bakıldığında madde toplam korelasyon katsayıları ilk faktör için .472 ile .540; ikinci faktör için .131 ile .452; üçüncü faktörün .310 ile .632; dördüncü faktörün .389 ile .563 ve son faktör için .430 ile .504 aralığında değer aldığı söylenebilmektedir. Ölçekte bulunan maddelerin tamamı pozitif yönlü bir ilişki içindedir. Alınan değerler incelendiğinde, maddelerin amaca hizmet etme düzeylerinin iyi olduğu söylenebilir ve .20 altında yalnızca M1 maddesi bulunmaktadır. Ancak sadece buraya bakarak birinci madde çıkarılmamıştır.

4.1.4. Yapı Geçerliğine İlişkin Bulgular

Aşağıda yer alan alt başlıklarda ölçeğin yapı geçerliğine ilişkin yapılmış olan Açıklayıcı ve Doğrulayıcı faktör analizlerine ilişkin bulgular ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

4.1.4.1. Açımlayıcı Faktör Analizi Çalışmasına İlişkin Bulgular

Açımlayıcı faktör analizi birinci ve ikinci aşama birinci kısım için ayrı olarak ele alınmıştır. Erdemli İnsan Algısı Ölçeği'nin yapı geçerliğinin belirlenmesi için öncelikle faktör yapısını ortaya çıkartmak amacıyla Açımlayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. İki aşama üç kısımdan oluşan ölçeğin ilk aşamasında 50 maddelik ölçek 314 katılımcıya uygulanmıştır. İkinci aşama ilk kısımda ise 238 katılımcı ile AFA yeniden yapılmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen analizlere aşağıda yer verilmiştir.

Birinci Aşama İçin Açımlayıcı Faktör Analizi Çalışmasına İlişkin Bulgular

Verilerin faktör analizine uygunluğunun gerçekleşmesi için maddelerin ters kodlanmaları (M5, M7, M8, M11, M12, M14, M18, M23, M25, M29, M30, M33, M45 ve M47) ve kayıp veri analizi yapılarak hatalı veri girişi frekans analiziyle kontrol edilmiştir. Sapkın veri analizi yapılmış, analiz neticesinde z puanı ± 3.29 ($p < .001$) aralığı dışında bulunan veriler olduğundan dolayı 12 veri, veri setinden silinmiştir. Maddelerin crobnach alfa değerlerine bakılmış, değerlerin tamamının .70 üzerinde yer aldığı tespit edilmiştir. Değerlere ilişkin tabloya Ek5'te yer verilmiştir.

Ardından maddelerin ayırt edicilik gücünün belirlenmesi için madde-toplam korelasyonu hesaplanmıştır. Madde toplam korelasyonundan alınan değerler EK 'da verilmiştir. Madde toplam korelasyon değerlerinin genel olarak orta-iyi düzeyde olduğu söylenebilir. Ancak M1, M3, M5, M8, M27, M29, M32 ve M42 maddelerinin değerlerinin istenen düzeyde olmadığı görülmektedir. Araştırmacılar alanyazın taramasına bağlı kalarak M3, M8, M27 ve M29 maddelerini veri seti dışına çıkarmışlardır. Çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiş, uyumu bozan M6, M15, M22, M31, M37 ve M38 maddeleri de veri seti dışına alınmıştır. Yapılan analizler sonucu çarpıklık ve basıklık değerleri uygun hale gelmiştir (Skewness -.041 Kurtosis -.003). Yapılan analizlerin ardından veri setinin faktör analizine uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla KMO ve BTS değerleri hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda veri setinin KMO değeri .77 olarak ve BTS değeri anlamlı ($p < .05$) olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar göz önüne alındığında, incelenen örneklem verilerinin faktör analizi için uygun olduğu kabul edilmiştir.

Verilerin faktör analizine uygunluğunun belirlenmesinin ardından Açımlayıcı Faktör Analizi işlemi başlatılmıştır. Açımlayıcı Faktör Analizine Temel Bileşenler Analizi yapılarak başlanmış ve döndürme yöntemi olarak Varimax dik döndürme

yöntemi kullanılmıştır. Faktör yapısı belirli olduğu için değer programa bırakılmamış, 5 (hikmet, adalet, cesaret, iffet, cömertlik) olarak girilmiştir. M2, M9, M7, M17, M18, M4, M10, M48, M35, M39, M30, M33, M47, M 23, M16, M14, M34, M41, M46 VE M49 maddeleri binişiklik ve faktörde yer almama nedenlerinden dolayı veri seti dışına alınmıştır. Yapılan analizlerin neticesinde maddelerin öz değer- varyans değerlerini Tablo 4.5’te verilmiştir.

Tablo 4. 5. Ölçeğin Alt Faktörlerine İlişkin Öz Değer ve Varyans Sonuçları

Faktörler	İlk öz değerler			Yüklerin Kareleri Toplamının Döndürülmüş Hali		
	Özdeğer	Varyans	Birikimli Varyans	Özdeğer	Varyans	Birikimli Varyans
1	4.084	22.688	22.688	4.084	22.688	22.688
2	1.948	10.821	33.508	1.948	10.821	33.508
3	1.722	9.569	43.077	1.722	9.569	43.077
4	1.365	7.581	50.658	1.365	7.581	50.658
5	1.173	6.518	57.176	1.173	6.518	57.176

Tablo 4.5’e bakıldığı zaman analizler neticesinde beş faktör içerisinde en fazla madde sayısı ve en yüksek varyans değerine sahip olan birinci faktörün, toplam varyansın %22.68’ ini açıkladığı tespit edilmiştir. İkinci faktör toplam varyansın %10.82’sini, üçüncü faktör %9.56’ sını, dördüncü faktörün ise toplam varyansın %7.58’ ini ve beşinci faktörün %6.51’ini açıkladığı tespit edilmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda bu boyutlar altında toplanan maddeler alanyazına uygun olacak şekilde isimlendirilmiştir. Birinci faktör 5 maddeden oluşmaktadır ve bu faktörde yer alan maddelerin içerikleri ve ölçtüğü davranış özellikleri adalet erdemi ile ilişkili olduğundan dolayı “Adalet” olarak isimlendirilmiştir, ikinci faktör 3 maddeden oluşmaktadır bu faktörde yer alan maddelerin içerikleri ve ölçtüğü davranış özellikleri cömertlik erdemi ile ilişkili olduğundan dolayı “Cömertlik” olarak isimlendirilmiştir, üçüncü faktör 3 maddeden oluşmaktadır ve bu faktörde yer alan maddelerin içerikleri ve ölçtüğü davranış özellikleri cesaret erdemi ile ilişkili olduğundan dolayı “Cesaret” olarak isimlendirilmiştir. Dördüncü faktör 4 maddeden oluşmaktadır bu faktörde yer alan maddelerin içerikleri ve ölçtüğü davranış özellikleri hikmet erdemi ile ilişkili olduğundan “Hikmet” olarak isimlendirilmiştir ve son olarak beşinci faktör 3

maddeden oluşmaktadır bu faktörde yer alan maddelerin içerikleri ve ölçtüğü davranış özellikleri iffet erdemi ile ilişkili olduğundan “İffet” olarak isimlendirilmiştir. Erdemli İnsan Algısı Ölçeği’nin faktör yükleri değerleri Tablo 4.6’da verilmiştir.

Tablo 4. 6. Ölçek Maddelerine İlişkin Faktör Yük Değerleri

Madde No	Maddeler	Adalet	Cömertlik	Cesaret	Hikmet	İffet
M50	Haksız kazançtan kaçınırım.	.766				
M31	Kötülük yapmaktan korkarım.	.748				
M43	Maneviyat –inanç benim için önemlidir.	.666				
M44	Yasalara uygun davranırım.	.615				
M19	Kusurlarımı düzeltmeye çalışırım.	.548				
M28	Malımı yararlı işlerde gönüllü olarak kullanırım.		.800			
M24	Malımın gerektiği kadarını diğer insanlara gönüllü olarak veririm.		.739			
M25	Çevremdeki insanlarla eşyalarımı paylaşmakta zorlanırım.		.599			
M11	Zor bir durum karşısında sakinliğimi korumakta zorlanırım.			.809		
M12	Yaşadığım rahatsız edici olaylar karşısında sabırlı davranmakta zorlanırım.			.774		
M13	Olaylar karşısında ani öfkeden kaçınırım.			.767		
M20	Öne atılmam gereken durumlarda cesaretli davranırım.				.671	
M21	Üretken aktif bir yaşantım vardır.				.668	
M5	Olayların/problemlerin çözümünde zorlanırım.				.654	
M1	Olaylar/problemler karşısında sonuca hızlı bir şekilde ulaşırım.				.635	
M32	Kınanmaktan korkarım.					.740
M36	Diğer insanlarla uyum içinde yaşarım.					.600
M42	İnsanların sevgisini kazanmak için iyi işler yaparım.					.516

Tablo 4.6 incelendiğinde faktör yük değerlerinden 8 maddenin mükemmel düzeyde ($>.71$), 8 maddenin çok iyi düzeyde ($>.63$), 2 maddenin iyi ($>.55$) düzeyde olduğu görülmektedir. Faktörler arası ilişki düzeyi Tablo 4.7’de verilmiştir.

Tablo 4. 7. Ölçeğin Alt Faktörleri Arasındaki Korelasyon Katsayıları

Faktörler	Adalet	Cömertlik	Cesaret	İffet	Hikmet
Adalet		.411**	.249**	.343**	.222**
Cömertlik			.125*	.191**	.281**
Cesaret				-.034	.164**
İffet					.052

Tablo 4.7 incelendiğinde adalet faktörünün, cömertlik, cesaret ve iffet faktörleriyle pozitif yönde orta düzeyde ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. En yüksek korelasyon, adalet ve cömertlik arasında gözlemlenmiştir ($r = .411$, $p < 0.01$). Cömertlik faktörü, adalet ve iffet faktörleriyle pozitif yönde düşük düzeyde, hikmet faktörüyle ise pozitif yönde orta düzeyde ilişki içindedir. Cesaret faktörü, adalet faktörüyle pozitif yönde düşük düzeyde, cömertlik faktörüyle düşük düzeyde ve hikmet faktörüyle ise negatif yönde düşük düzeyde ilişki içindeyken iffet faktörünün, adalet ve cömertlik faktörleriyle pozitif yönde orta düzeyde, cesaret faktörüyle düşük düzeyde ve hikmet faktörüyle ise çok düşük düzeyde ilişkide olduğu görülmektedir. Son olarak hikmet faktörü, adalet ve cömertlik faktörleriyle pozitif yönde düşük düzeyde, cesaret faktörüyle pozitif yönde düşük düzeyde ve iffet faktörüyle ise çok düşük düzeyde ilişki içindedir.

Yapılan AFA sonrasında 18 maddelik 5 faktörlü bir yapı oluşmuştur. Ancak alan uzmanları tarafından ölçülmek istenen amaca yetersiz geldiği düşünülmüş ve madde sayısı 32’ye çıkarılmıştır. 32 maddelik yeni ölçekte hikmet alt faktörüne 3 madde, cesaret alt faktörüne 2 madde, adalet alt faktörüne 3 madde, cömertlik alt faktörüne 2 madde ve iffet alt faktörüne 4 madde eklenmiştir. Uzman görüşüne sunulmuş ve tekrar onay alınmıştır ve ikinci taslak form oluşturulmuştur. Eklenen maddeler Tablo 4.8’de verilmiştir.

Tablo 4. 8. Ölçeğin Alt Faktörlerine Eklenen Yeni Maddeler

Faktörler	Yeni Eklenen Maddeler
	Öğrendiğim bir bilgiyi başka durumlarda rahatlıkla kullanırım.

Hikmet	Olaylar/problemler karşısında tarafsız bir bakış açısına sahibimdir. Yeni bir şey öğrenirken zorlanmam
Cesaret	Aileme saygısızlık yapmaktan çekinirim. İyimser bir yapım vardır.
Adalet	Ne yaşanırsa yaşansın insanca düşünmeyi bırakmam. Benimle aynı görüşte olan insanlarla, diğerlerine göre yardımlaşmam kolaydır. Yardım ederken karşılık beklemeden ederim.
Cömertlik	Para kazanmak için çok çaba sarf etmem Malımı paylaşıırken vazgeçerken herhangi bir üzüntüye kapılmam.
İffet	İnsanları kırmadan gerekli tepkileri veririm. Doğru yoldan hakkımla para kazanmak benim için önemlidir. Küs olmaktan kaçınırım. Hayatımın her alanında belirli bir düzen vardır.

İkinci Aşama İçin Açımlayıcı Faktör Analizi Çalışmasına İlişkin Bulgular

İkinci aşamanın analize başlamadan önce 238 yetişkin katılımcıdan elde edilen veri setinin faktör analizi için uygunluğu incelenmiştir. Daha sonra maddelerin (M5, M18 ve M32) ters kodlamaları yapılmıştır. Analizler neticesinde her bir madde için z değerleri ± 3.29 aralığında olduğuna ulaşılmıştır. Ölçek maddelerinin çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiş; uygun olmayan (M24, M25, M28) maddeler veri seti dışına çıkarılıp, değerler uygun hale getirilmiştir. Maddelerin betimsel istatistikleri ve madde toplam korelasyonundan alınan değerler Tablo 4.9'da gösterilmiştir.

Tablo 4. 9. Erdemli İnsan Algısı Ölçeği'nde Yer Alan Maddelerin Betimsel İstatistikleri

Maddeler	N	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Madde-Toplam Korelasyonu
M1	238	3.8613	.78602	.131
M2	238	3.8235	.90145	.288
M3	238	3.9286	.85631	.377
M4	238	4.2059	.78733	.368
M5	238	3.7353	.94651	.295

M6	238	3.8487	.99483	.452
M7	238	3.8950	1.01127	.475
M8	238	4.7563	.62933	.344
M9	238	3.8908	.84484	.472
M10	238	3.8403	.95009	.430
M11	238	4.1639	.73665	.486
M12	238	3.4916	1.11659	.632
M13	238	4.1681	.83509	.310
M14	238	4.1765	.64497	.330
M15	238	4.3277	.65744	.196
M16	238	3.9790	.92526	.563
M17	238	4.2017	.68226	.474
M18	238	4.5210	.75584	.389
M19	238	4.5126	.76158	.540
M20	238	4.6176	.55197	.533
M21	238	4.7605	.61400	.480
M22	238	4.2227	.80922	.534
M23	238	3.9622	.85353	.534
M24	238	3.4874	1.04228	.582
M25	238	3.7689	.86734	.571
M26	238	3.5840	.96744	.130
M27	238	2.7269	1.13860	.486
M28	238	4.4328	.78602	.398
M29	238	4.5546	.63906	.389
M30	238	3.8950	1.11827	.484
M31	238	4.4286	.94643	.504
M32	238	3.0378	1.01603	.128

Tablo 4.9 incelendiğinde madde toplam korelasyonu incelenerek değeri .30'un altında olan 6 madde (M1, M2, M5, M26, M32) tespit edilmiştir. Bu maddelerden M5,

M15, M26 ve M32 maddeleri çıkarılmış, M1 ve M2 maddeleri uzman görüşü alınarak veri setinde bırakılmıştır.

Faktör analizine geçilmeden önce verilerin faktör analizine uygunluğunu ve örneklem büyüklüğünü tespit etmek amacıyla KMO ve Barlett Küresellik Testi yapılmıştır. Analizler neticesinde; KMO örneklem uygunluk katsayısı .95 ve Bartlett Küresellik Testi sonucu anlamlı ($p<0.05$) olarak hesaplanmıştır.

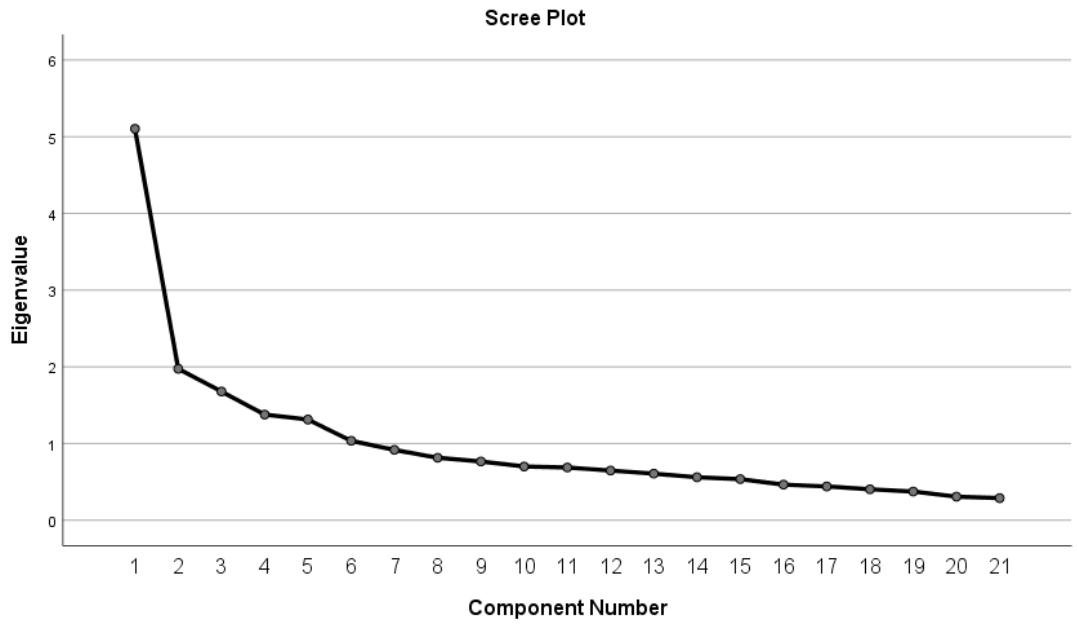
Verilerin faktör analizine uygunluğu test edildikten sonra Açıklayıcı Faktör Analizi işlemi başlatılmıştır. Açıklayıcı Faktör Analizine Temel Bileşenler Analizi yapılarak başlanmıştır ve döndürme yöntemi olarak Varimax dik döndürme yöntemi kullanılmıştır. Faktör yapısı belirli olduğu için değer programa bırakılmamış, 5 (hikmet, adalet, cesaret, cömertlik, iffet) olarak girilmiştir. Analizler neticesinde M3, M7, M27 ve M29 maddeleri hiçbir faktörde yer almadıklarından dolayı veri seti dışına çıkarılmıştır. Yapılan analizlerin neticesinde maddelerin öz değer- varyans değerlerini Tablo 4.10'da verilmiştir.

Tablo 4. 10. Ölçeğin Alt Faktörlerine İlişkin Öz Değer ve Varyans Sonuçları

İlk öz değerler				Yüklerin Kareleri Toplamının Döndürülmüş Hali		
Faktörler	Özdeğer	Varyans	Birikimli Varyans	Özdeğer	Varyans	Birikimli Varyans
1	5.10	24.30	24.30	5.10	24.30	24.30
2	1.97	9.40	33.70	1.97	9.40	33.70
3	1.67	7.99	41.69	1.67	7.99	41.69
4	1.37	6.56	48.25	1.37	6.56	48.25
5	1.31	6.25	54.50	1.31	6.25	54.50

Tablo 4.10'da yer alan 21 maddelik ölçekte öz değeri 1'in üzerinde olan beş faktörün açıkladıkları öz değer ve varyans oranları gösterilmiştir. Faktörlerin dik döndürmesi yapıldıktan sonraki öz değerlerinin 1.312 ile 5.104 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Öz değeri 1'den büyük beş faktörün açıkladıkları toplam varyans oranının ise %54,508 olduğu gözlemlenmiştir. Tablo incelendiğinde ilk faktör toplam varyansın %24.30'unu, ikinci faktör toplam varyansın %9,40'ını, üçüncü faktör %7,99'unu, dördüncü faktörün toplam varyansın %6,56'sını, beşinci faktörün ise %6,25'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda bu boyutlar

altında toplanan maddeler alanyazına uygun olacak şekilde isimlendirilmiştir. Birinci faktör 6 maddeden oluşmaktadır ve bu faktörde yer alan maddeler adalet erdemiyle ilgili olduğu için ilk faktör “Adalet” olarak isimlendirilmiştir, ikinci faktör 4 maddeden oluşmaktadır bu faktörde yer alan maddeler cömertlik erdemiyle ilgili olduğu için ikinci faktör “Cömertlik” olarak isimlendirilmiştir, üçüncü faktör 4 maddeden oluşmaktadır ve bu faktörde yer alan maddeler iffet erdemiyle ilgili olduğu için üçüncü faktör “İffet” olarak isimlendirilmiştir, dördüncü faktör 3 maddeden oluşmaktadır bu faktörde yer alan maddeler cesaret erdemiyle ilgili olduğu için dördüncü “Cesaret” olarak isimlendirilmiştir. Son olarak beşinci faktör 4 erdemden oluşmaktadır ve bu faktörde yer alan maddeler hikmet erdemiyle ilgili olduğu için bu faktör “Hikmet” olarak isimlendirilmiştir. Ölçeğin faktör yapısına ilişkin Yamaç Eğim Grafiği Şekil 4.1’de sunulmuştur.

Şekil 4.1. Erdemli İnsan Algısı Ölçeği Yamaç Eğim Grafiği

Şekil 4.1’de yer alan yamaç eğim grafiği incelendiğinde grafikte belirgin düşüşlerin ilk 5 faktörde olduğu, devamında grafiğin yatay eğime geçtiği görülmektedir. Kaiser ölçütüne göre öz-değerler (>1), açıklanan varyans oranı ve çizgi grafiği birlikte değerlendirildiğinde ölçeğin 5 faktörlü bir yapıya sahip olabileceği söylenebilir. Sonuç olarak 21 maddelik ölçek üzerinden toplanan maddelere ilişkin Temel Bileşenler Analizi sonuçları incelendiğinde, ölçeğin beş faktörlü bir yapıdan oluşmasına karar verilmiştir. Madde yük değeri .30’un altında olan maddelerin de

ölçekten çıkarılması uygun görülmektedir. Ölçekte böyle bir maddeye rastlanmamıştır. Yapılan istatistiksel işlemler sonucunda hesaplanan Anti-İmaj Korelasyon ve Ortak Varyans Değerleri aşağıda yer alan Tablo 4.11’de verilmiştir.

Tablo 4. 11. Ölçeğin Alt Faktörlerine İlişkin Anti-İmaj Korelasyon ve Ortak Varyans Sonuçları

Madde No	Anti İmaj Katsayısı	Ortak Varyans	Madde No	Anti İmaj Katsayısı	Ortak Varyans
M1	.65	.57	M16	.80	.62
M2	.67	.54	M17	.76	.73
M4	.69	.52	M18	.76	.65
M6	.74	.55	M19	.86	.46
M8	.71	.63	M20	.82	.57
M9	.84	.59	M21	.84	.51
M10	.85	.46	M22	.88	.54
M11	.79	.71	M23	.84	.58
M12	.87	.59	M30	.73	.70
M13	.73	.65	M31	.78	.63
M14	.76	.61			

Tablo 4.11 incelendiğinde en düşük anti-imag katsayısının .65 en yüksek anti-imag katsayısının .88 olduğu ve ayrıca en düşük ortak varyans değerinin .46, en yüksek ortak varyans değerinin .73 olduğu tespit edilmiştir. Yapılan istatistiksel analizler sonucunda elde edilen anti-imag değerlerin .50’den büyük olduğu ve ortak varyans değerlerinin .30’un üstünde olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin faktörleri ve faktör yükleri ile ilgili bilgiler Tablo 4.12’de verilmiştir.

Tablo 4. 12. Ölçek Maddelerine İlişkin Faktör Yük Değerleri

Madde No	Maddeler	Adalet	Cömertlik	İffet	Cesaret	Hikmet
M23	Haksız kazançtan kaçınırım.	.744				
M20	Kötülük yapmaktan korkarım.	.700				
M22	Yasalara uygun davranırım.	.669				

M21	Maneviyat-inanç benim için önemlidir.	.622	
M9	Doğru yoldan hakkımla para kazanmak benim için önemlidir.	.565	
M19	Kusurlarımı düzeltmeye çalışırım.	.453	
M14	Malımı paylaşıırken herhangi bir üzüntüye kapılmam.	.802	
M16	Sahip olduğum şeylerle gönüllü olarak faydalı işler yaparım.	.761	
M17	Malımı gerektiğinde diğer insanlarla paylaşıyorum.	.672	
M18	Sahip olduğum şeyleri paylaşıırken zorlanırım.	.489	
M8	Küs olmaktan kaçınırım.	.774	
M11	İnsanların sevgisini kazanmak benim için önemlidir.	.770	
M12	Diğer insanlarla uyum içinde yaşarım.	.612	
M13	Kınanmaktan korkarım.	.460	
M30	Olaylar karşısında ani öfkeden kaçınırım.	.815	
M31	Yaşadığım korkutucu ürkütücü olaylar karşısında sabrederim.	.765	
M10	İnsanları kırmadan gereken tepkileri veririm.	.606	
M2	Yeni bir şey öğrenirken zorlanmam.	.701	
M6	Üretken aktif bir yaşıntım vardır.	.693	
M4	Öğrendiğim bir bilgiyi başka durumlarda rahatlıkla kullanırım.	.651	
M1	Olaylar/problemler karşısında sonuca hızlı bir şekilde ulaşırım.	.632	

Tablo 4.12 incelendiğinde birinci faktörün “Adalet” olarak adlandırıldığı ve bu faktöre ilişkin faktör yük değerlerinin .744 ile .453 arasında değiştiği gözlemlenmektedir. “Cömertlik” olarak adlandırılan ikinci faktöre ilişkin faktör yük değerlerinin .802 ile .489 arasında değiştiği gözlemlenmektedir. Üçüncü faktörün ise “İffet” olarak isimlendirildiği ve bu faktöre ilişkin faktör yük değerlerinin .774 ile .460 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Dördüncü faktörün “Cesaret” olarak

isimlendirildiği ve bu faktöre ilişkin faktör yük değerlerinin .815 ile .606 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Son olarak beşinci faktöre ilişkin faktör yük değerlerinin ise .701 ile .632 arasında değiştiği gözlemlenmektedir ve bu faktör “Hikmet” olarak isimlendirilmiştir. Alt faktörler arası korelasyon ilişkisi aşağıda yer alan Tablo 4.13’te verilmiştir.

Tablo 4. 13. Ölçeğin Alt Faktörleri Arasındaki Korelasyon Katsayıları

Faktörler	Hikmet	Cömertlik	Cesaret	İffet
Adalet	.132	.483	.382	.416
Hikmet		.147	.105	.034
Cömertlik			.268	.263
Cesaret				.335

Tablo 4.13 incelendiğinde adalet ile diğer alt faktörler arasında düşük düzeyde pozitif korelasyon olduğu ve en yüksek korelasyonun cömertlik ile olduğu görülmektedir ($r = .483$, $p < 0.01$). Hikmet, diğer alt faktörlerle düşük düzeyde ilişkilidir. Cömertlik, cesaret ve iffet arasında orta düzeyde pozitif korelasyon vardır. En yüksek korelasyon cömertlik ve cesaret arasında görülmektedir ($r = .268$). Cesaret, adalet, cömertlik ve iffet ile orta düzeyde pozitif korelasyonlar sergilemiştir. İffet; adalet, cömertlik ve cesaret ile orta düzeyde pozitif korelasyonlar göstermiştir. Bu sonuçlara dayanarak, alt faktörler arasında pozitif ilişkiler olduğunu söylenebilir.

İkinci aşamanın sonunda yapılan AFA neticesinde 21 maddelik 5 faktörlü bir yapıda olan ölçek elde edilmiştir. Ölçeğe nihai halini vermeden önce 330 katılımcıdan toplanan verilerle doğrulayıcı faktör analizine ilişkin bulgulara aşağıda yer alan bölümde yer verilmiştir.

4.1.4.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Çalışmasına İlişkin Bulgular

Erdemli İnsan Algısı Ölçeği'nin yapı geçerliğini değerlendirmek amacıyla yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda, beş faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Bu bulguları test etmek için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yöntemine başvurulmuştur. DFA analizi için AMOS paket programı kullanılmıştır.

İkinci aşama birinci kısımda gerçekleştirilen AFA sonucunda elde edilen bulgular, Erdemli İnsan Algısı Ölçeği'nin beş faktörlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. AFA'dan sonra, ölçeğin beş faktörlü 21 maddelik yapısının başka bir

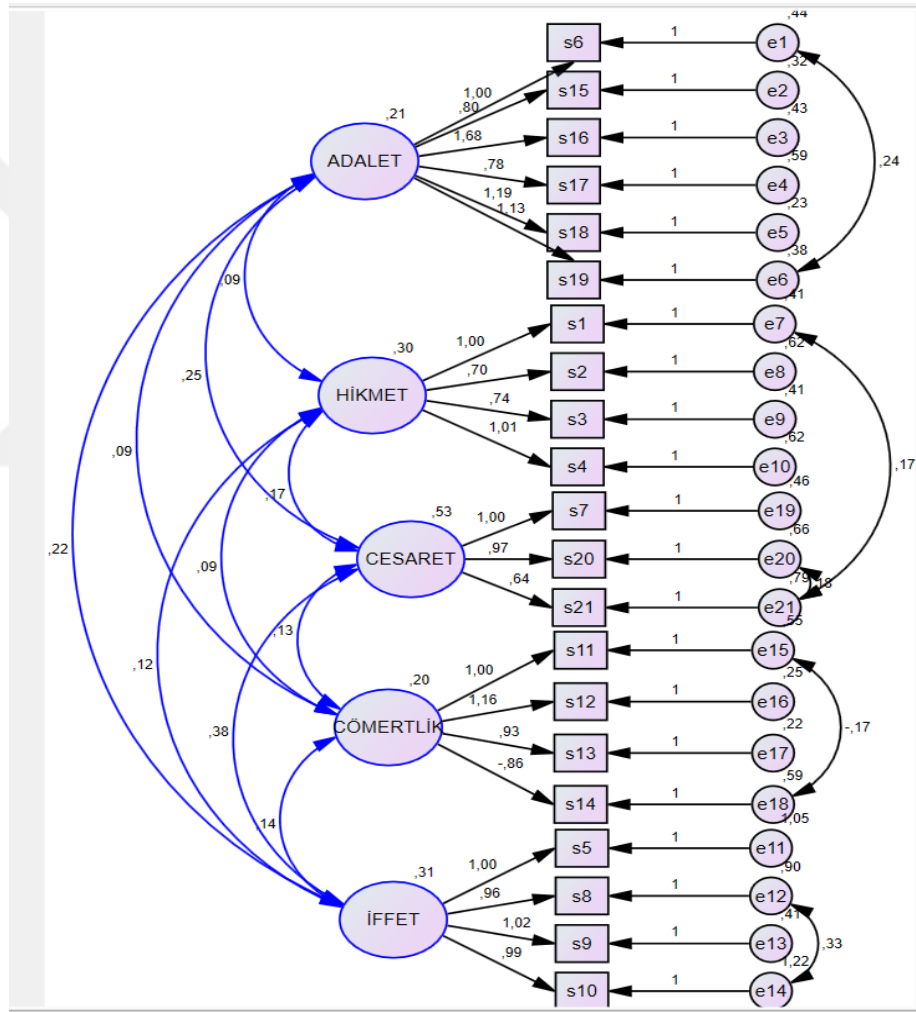
çalışma grubunda geçerliliğini test etmek amacıyla DFA analizi gerçekleştirilmiştir. 330 kişiden elde edilen veri setiyle DFA gerçekleştirilmeden önce, veri setinin faktör analizi için uygunluğu incelenmiştir. Her bir madde için z değerleri, -3.29 ile +3.29 aralığında hesaplanmıştır. Ölçek maddelerinin çarpıklık ve basıklık değerleri -.623 ve 1.207 değerlerini almıştır. Maddeler arasındaki korelasyon matrisinde ilişkilerin .25 ile .90 arasında değer almıştır. Bu bulgu, ölçek maddelerinin teklik ve çoklu bağıntı problemlerine sahip olmadığını göstermektedir. DFA analizi sırasında, öncelikle 330 kişilik veri seti AMOS programına yüklenmiş ve kovaryans matrisi oluşturulmuştur. Daha sonra beş faktörlü model için yol (path) diyagramı çizilerek uyum iyiliği değerleri hesaplanmıştır. Uyum iyiliği değerleri aşağıda yer alan Tablo 4.14'te verilmiştir.

Tablo 4. 14. Uyum İndeksleri, Uyum Kriterleri ve Araştırma Analiz Değerleri

İncelenen uyum indeksi	Uyum kriterleri	Alınan değerler
χ^2/sd	≤ 2.5 mükemmel uyum (küçük örneklem) ≤ 3 mükemmel uyum (büyük örneklem) ≤ 5 orta uyum	2.13
GFI	≥ 0.85 iyi $\geq .90$ mükemmel	.90
CFI	$\geq .90$ iyi $\geq .95$ mükemmel	.90
NFI	$\geq .90$ iyi $\geq .95$ mükemmel	.83
RMSEA	$\leq .05$ mükemmel $\leq .06-.08$ iyi $\leq .10$ zayıf uyum	.059

Tablo 4.14 incelendiğinde, χ^2/sd değeri 2.13 olarak değer aldığı görülmektedir. Değerin 3'ten küçük olması mükemmel uyumu, 5'ten küçük olması ise iyi bir uyumu

göstermektedir. Bu modelde RMSEA değeri .059 olarak hesaplanmıştır, bu da iyi bir uyum endeksi olduğunu göstermektedir Karşılaştırmalı uyum indeksi olarak bilinen CFI değeri .90 olarak bulunmuştur, bu da iyi bir uyumun olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada elde edilen GFI değeri .90'dır, bu da mükemmel bir uyumu göstermektedir ve NFI değeri .83 olarak bulunmuştur, bu da iyi bir uyumun olduğunu göstermektedir. DFA uyum iyilik değerlerinin sonuçlarına göre ve ilgili alanyazına uygunluk göz önüne alındığında 4 madde arasında modifikasyon yapılmasına karar verilmiştir. Aşağıda yer alan Şekil 4.2'de yapılan modifikasyon oluşturulan path diyagramı verilmiştir.

Şekil 4.2. Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Path Diyagramı

Doğrulayıcı Faktör Analizi sonuçlarına bütünlük içinde bakıldığında, ölçüm modeliyle ilgili uyum endekslerinin temel parametre öngörülerıyla kabul edilebilir bir

uyum içinde olduğu söylenebilir. Bu bulgular, ölçeğin faktör yapısını doğrulayacak parametrik özelliklere sahip olduğunu göstermektedir.

4.1.5. Yakınsak, İraksak, Nomolojik Geçerliğe İlişkin Bulgular

Erdemli İnsan Algısı Ölçeği'nin yakınsak, ıraksak ve nomolojik geçerliklerine ilişkin bulguların hesaplanmasında DFA için toplanan veri seti kullanılmıştır. Aşağıda yer alan Tablo 4.15 ve Tablo 4.16'da bulgulara ait sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 4. 15. DFA Sonucunda Elde Edilen Yakınsak Geçerlik Bulguları

Faktör	Madde No	Faktör Yükleri	AVE	CR>AVE
Adalet	M9	,785	.375	.696>.375
	M19	,695		
	M20	,451		
	M21	,566		
	M22	,573		
	M23	,671		
Hikmet	M1	,708	.423	.742>.423
	M2	,683		
	M4	,538		
	M6	,659		
Cömertlik	M14	,720	.452	.752>.452
	M16	,714		
	M17	,695		
	M18	,547		
Cesaret	M10	,655	.482	.714> .482
	M20	,790		
	M21	,628		
İffet	M8	,564	.375	.713>.375
	M11	,710		

M12	,591
M13	,573

Tablo 4.15 incelendiğinde faktör yüklerinin genel olarak .50'nin üzerinde veya yakın bir değer aldıkları görülmektedir. Faktörlere ilişkin AVE değerlerinin ise CR değerlerinden küçük olduğu görülmektedir. Buradan hareketle ölçeğin yakınsak geçerliğinin sağlandığını söylemek mümkündür. İraksak ve nomolojik geçerliğe ilişkin kanıtlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 4. 16. DFA Sonucundan Elde Edilen İraksak Geçerlik Bulguları

Faktör	Hikmet	Cömertlik	Cesaret	İffet	AVE	AVE Karekökü
Adalet	.28*	.31*	.49*	.51*	.375	.612
Hikmet		.24*	.33*	.17*	.423	.651
Cömertlik			.20*	.31*	.452	.672
Cesaret				.50*	.482	.694
İffet					.375	.612

*p<.05

Tablo 4.16 incelendiğinde faktörler arası korelasyonun .90'dan küçük olduğu ve AVE karakökü değerlerinin korelasyon katsayılarından büyük olduğu görülmektedir. Buradan hareketle ölçeğin ıraksak geçerliğinin sağlandığını söylemek mümkündür. Tabloda yer alan korelasyon değerlerinin pozitif ve anlamlı olması ise nomolojik geçerliğin sağlandığının göstergesidir.

4.1.6. Erdemli İnsan Algısı Ölçeği'nin Puanlamasına İlişkin Bulgular

Yapılan madde, geçerlik ve güvenirlik analizlerinden sonra ölçek 21 madde 5 faktör olarak nihai halini almıştır. Ölçekte yer alan maddeler ve faktörleri şu şekildedir:

- 1, 2, 3, 4 numaralı maddeler hikmet faktöründe
- 5, 8, 9, 10 numaralı maddeler iffet faktöründe
- 11, 12, 13, 14 numaralı maddeler cömertlik faktöründe
- 6, 15, 16, 17, 18, 19 numaralı maddeler adalet faktöründe
- 7, 20, 21 numaralı maddeler cesaret faktöründe yer almıştır.

Ölçek maddeleri, 5’li likert formda hazırlanmıştır. Her bir maddeye verilen puanlar 1-5 arasındadır. 1 puan “kesinlikle katılmıyorum”, 2 puan “katılmıyorum”, 3 puan “kararsızım”, 4 puan “katılıyorum” ve 5 puan “kesinlikle katılıyorum” anlamına gelmektedir. Katılımcılardan erdemli insan algısı nasıl olmalıdır şeklinde düşünerek puanlama yapmaları istenmiştir. Ölçekten alınacak puanlar ise hikmet faktörü için 8-20 puan, iffet faktörü için 4-20 puan, cömertlik faktörü için 11-20 puan, adalet faktörü için 8-30 puan, cesaret faktörü için 3-15 puan ve ölçeğin geneli için 38-105 puan arasında değişmektedir. Tüm faktörlere ve ölçeğin geneline ilişkin puanlar katılımcıların erdemli insan algılarının orta-yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Ölçek maddelerine dair ortalama, standart sapma, standart hata değerleri ile madde seçeneklerinin işaretlenme yüzdeleri Tablo 4.17’de verilmiştir.

Tablo 4. 17. Ölçek Maddelerinin Ortalama, Standart Sapma, Standart Hata Değerleri ve Madde Seçeneklerinin İşaretlenme Yüzdeleri

Maddeler	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	3.72	.845	.046	1.5	6.7	3.9	53.3	1.5
2	3.77	.874	.048	.9	8.8	20.0	52.4	17.9
3	4.08	.753	.041	.9	2.1	12.7	56.4	27.9
4	3.65	.958	.052	2.1	10.3	25.2	44.5	17.9
5	3.55	1.171	.064	6.1	15.8	17.0	39.1	22.1
6	4.61	.810	.044	2.4	.9	3.6	18.8	74.2
7	3.67	.993	.054	3.0	7.3	30.9	37.0	21.8
8	3.67	1.092	.060	4.5	13.9	12.1	48.5	20.9
9	3.94	.861	.047	2.7	3.0	14.5	56.7	23.0
10	3.42	1.238	.068	9.1	16.1	19.1	34.8	20.9
11	4.12	.872	.048	1.5	4.2	10.6	47.3	36.4

12	4.14	.723	.039	.6	1.5	11.8	55.2	30.9
13	4.35	.631	.034	.3	.6	4.8	52.1	42.1
14	4.18	.686	.037	0	.6	14.2	51.5	33.6
15	4.14	.675	.037	.9	1.2	7.6	63.3	27.0
16	4.16	1.014	.055	2.7	6.4	9.1	35.8	46.1
17	4.32	.847	.046	1.8	1.5	9.4	37.0	50.3
18	4.35	.726	.040	.9	.3	8.5	42.7	47.6
19	4.53	.810	.044	2.1	1.5	3.0	27.6	65.8
20	3.26	1.075	.059	6.4	16.7	33.0	31.8	12.1
21	3.60	1.005	.055	3.3	10.9	24.8	43.3	17.6

Tablo 4.17 incelendiğinde maddelerin ortalama değerlerinin 3.26 ile 4.61 arasında; standart sapmalarının, .631 ile 1.238 arasında; standart hata değerlerinin ise .034 ile .068 arasında değiştiği görülmektedir. En yüksek oranda erdemli insan algısını oluşturan maddeler M6, M17 ve M19 maddeleridir. En düşük oranda erdemli insan algısını oluşturan madde ise M1 maddesidir.

4.1.7. Güvenirlilik Analizine İlişkin Bulgular

Ölçeğin tesadüfi hatalardan arınık olduğunu gösteren güvenilirlik; ölçme araçlarından elde edilen ölçümlerin niteliği ile ilgilenir. Ölçeğin birinci aşama için AFA ve ikinci aşama için hem AFA hem de DFA güvenilirlik katsayısı ve AFA yapılan her bir alt boyuta ilişkin güvenilirlik katsayıları hesaplanarak aşağıda yer alan Tablo 4.18 ve 4.19’da gösterilmiştir

Tablo 4. 18. Birinci Aşama İçin Ölçme Aracının AFA İçin Güvenirlilik Katsayısı Ve AFA Yapılan Her Bir Alt Boyuta İlişkin Güvenirlilik Katsayıları

Faktörler	Madde Sayısı	AFA için cronbach alpha katsayısı
Adalet	5	.673
Cömertlik	3	.712
Cesaret	4	.700

Hikmet	3	.731
İffet	3	.735
Toplam	18	.740

Tablo 4.18’de alt faktörler ve genel toplamın Cronbach alpha katsayısı hesaplanmıştır. Alpha katsayısı 0 ve 1 arasında değer almaktadır. Katsayı değeri ne kadar yüksek olursa, ölçme aracının iç tutarlılığı o kadar yüksek olmaktadır. Ancak .95 üzeri katsayı değerleri, maddelerin birbirlerine çok benzediklerini gösterdiğinden ayırt ediciliği kötü etkiler. Tablo 23 incelendiğinde birinci aşama AFA için yapılan güvenirlik analizde adalet faktörünün alpha katsayısının .673, cömertlik faktörünün alpha katsayısının .712, cesaret faktörünün alpha katsayısının .698, hikmet faktörünün alpha katsayısının .731, iffet faktörünün alpha katsayısının .735 ve genel toplamın alpha katsayısının .740 olduğu görülmektedir. Alınan katsayı değerleri neticesinde ölçeğin ve alt faktörlerin güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 4. 19. İkinci Aşama İçin Ölçme Aracının AFA ve DFA İçin Güvenirlik Katsayıları ve AFA Yapılan Her Bir Alt Boyuta İlişkin Güvenirlik Katsayıları

Faktörler	Madde Sayısı	AFA için cronbach alpha katsayısı	DFA için cronbach alpha katsayısı
Adalet	6	.536	.700
Hikmet	4	.700	.742
Cömertlik	4	.600	.752
Cesaret	3	.604	.714
İffet	4	.612	.713
Toplam	21	.805	.839

Tablo 4.19’da AFA ve DFA için alt faktörler ve genel toplamın cronbach alpha katsayısı hesaplanmıştır. Tablo incelendiğinde ikinci aşama AFA için yapılan güvenirlik analizde adalet faktörünün alpha katsayısının .536, hikmet faktörünün alpha katsayısının .700, cömertlik faktörünün alpha katsayısının .591, cesaret faktörünün alpha katsayısının .604, iffet faktörünün alpha katsayısının .612 ve genel toplamın alpha katsayısının .805 olduğu görülmektedir. İkinci aşama DFA için yapılan güvenirlik analizinde adalet faktörünün alpha katsayısının .696, hikmet faktörünün alpha katsayısının .742, cömertlik faktörünün alpha katsayısının .752, cesaret faktörünün alpha katsayısının .714, iffet faktörünün alpha katsayısının .713 ve genel

toplaman alpha katsayısının .839 olduğu gör÷lmektedir. Alınan katsayı değeri neticesinde ölçeğin ve alt faktörlerin genel anlamda güvenilir olduğu söylenebilir.

5. TARTIŞMA SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1 Tartışma

Gerçekleştirilen araştırmada, Erdemli İnsan Algısı Ölçeği'nin geliştirilmesi ve doğrulanması amaçlanmıştır. Benzer konularda yapılmış bazı çalışmalar, literatürdeki diğer ölçeklerin yapı ve boyutları hakkında farklı bilgiler sunmaktadır. Örneğin Sarıçam, Çelik ve Güven (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Ahlaki Değer Ölçeği, 48 madde tek boyutlu bir yapıya sahipken, Demirci ve Ekşi (2018) tarafından geliştirilen Kişisel Erdemler Ölçeği, 15 madde ve üç alt boyuttan oluşan bir yapıya sahiptir. Bu çalışmada geliştirilen Erdemli İnsan Algısı Ölçeği, 21 madde ve 5 boyutlu bir yapıdan oluşmaktadır ve hikmet, adalet, iffet, cömertlik ve cesaret alt boyutlarından oluşmaktadır. Ölçeğin yapılan geçerlik ve güvenirlik analizleri sonucunda uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, Shanahan ve Hyman (2003) tarafından geliştirilen erdem etiği ölçeği de insanların iş adamlarının erdemli nitelikleri hakkındaki inançlarını sınıflandırmak için kullanılabilen bir araç olarak tanımlanmıştır.

Sonuçlar Erdemli İnsan Algısı Ölçeği'nin diğer literatürdeki ölçeklerle karşılaştırılabilirliğini göstermektedir. Farklı boyutlardaki erdemleri ölçmek için kullanılan bu ölçeklerin, farklı kültürel ve sosyal bağlamlarda değerlendirilen erdem kavramının anlaşılması ve incelenmesine önemli katkılar sağladığı düşünülmektedir. Gelecekte, bu ölçeklerin birlikte kullanımı ve diğer ölçütlerle ilişkilerinin daha detaylı bir şekilde incelenmesi, erdem kavramının daha derinlemesine anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Alt boyutlar arası gerçekleştirilen korelasyon analizi neticesinde adalet alt boyutunun diğer boyutlarla daha yüksek ilişki içerisinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun incelenen kuramsal çerçeve neticesinde adalet alt boyutunun Aristoteles ve İbni Miskeveyh dahil olmak üzere bir çok filozofa göre diğer alt boyutları (hikmet, cesaret, cömertlik, iffet) kapsadığını kabul etmelerinden kaynaklı olduğu söylenebilir.

5.2. Sonuç

Araştırmanın sonuçları, Erdemli İnsan Algısı Ölçeği'nin geçerli, güvenilir ve kullanışlı bir ölçme aracı olduğunu ortaya çıkartmıştır. Ölçeğin geçerliliği, iç tutarlılığı ve faktör yapısı üzerinde yapılan analizler, ölçeğin amacına uygun olarak geliştirildiğini ve erdemli insan algısının belirlenmesinde etkili bir araç olduğunu

doğrulamaktadır. Bu nedenle, bu ölçeğin akademik araştırmalarda ve uygulamalarda kullanılmasının yanı sıra, ilgili alanlarda farklı çalışmalar için de bir temel teşkil edeceği dūřınılmektedir.

5.3. Öneriler

Çalışmanın sınırlamaları ve gelecekteki yönlendirmeler, ölçeğin daha da geliştirilmesi ve farklı kùltürlerde kullanılması açısından önemlidir. Ölçeęin belirli özelliklere odaklanarak farklı örneklem gruplarıyla test edilmesi ve uluslararası alanda karşılaştırılmalı çalışmaların yapılması, alanın genişletilmesine ve ölçeğin etkinliğinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda araştırmanın farklı bölgelerde, farklı yař gruplarıyla, farklı sosyoekonomik düzeye sahip bireylerle ve farklı eğitim durumunda olan bireyler arasında genişletilmesinin literatüre katkı sağlayacağı dūřınılmektedir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles, M. (1997). *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ankara.
- Arslan, A. (2010). *Felsefeye giriş*, (15. Baskı). Adres Yayınları.
- Athanassoulis, N. (2000). A Response to Harman: Virtue Ethics and Character Traits. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 100, 215-221. <http://www.jstor.org/stable/4545326>
- Aydın, İ. (2017). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Pegem Akademi.
- Beheşti, M. (2014). İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri. *Misbah İslami Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 3(9), 131-157.
- Brickley, J. A., Smith Jr, C. W., & Zimmerman, J. L. (2002). Business Ethics and Organizational Architecture. *Journal of Banking & Finance*, 26(9), 1821-1835. [https://doi.org/10.1016/S0378-4266\(02\)00193-0](https://doi.org/10.1016/S0378-4266(02)00193-0)
- Büyüközkara, E. (2020). *İslam düşüncesinde erdem sınıflandırmaları ve temel erdemler*. Erdem Üzerine Tartışmalar, Doğu Kütüphanesi.
- Borghini, A. (2021). *Ethics*. ThoughtCo. [thoughtco.com/ethics-2670484](https://www.thoughtco.com/ethics-2670484).
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri (12. baskı)*. Pegem Akademi.
- Can, A. (2017). *Spss ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Pegem Akademi.
- Cawley III, M. J., Martin, J. E., & Johnson, J. A. (2000). A virtues approach to personality. *Personality and Individual Differences*, 28(5), 997-1013.
- Cevizci, A. (2002). *Etiğe giriş*. Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe tarihi (cilt 5)*. Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2017). *Felsefe tarihi*. Say Yayınları, 7. Baskı.
- Churchill Jr, G. A., & Peter, J. P. (1984). Research design effects on the reliability of rating scales: A meta-analysis. *Journal of Marketing Research*, 21(4), 360-375. <https://doi.org/10.1177/002224378402100402>
- Clark, L. A., & Watson, D. (2016). *Constructing Validity: Basic Issues in Objective Scale Development*. <https://doi.org/10.1037/14805-012>
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Sage Publications.
- Croasmun, J. T., & Ostrom, L. (2011). Using Likert-type scales in the social sciences. *Journal of Adult Education*, 40(1), 19-22.
- Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16(3), 297-334. <https://doi.org/10.1007/BF02310555>
- Çakmak, M. (2021). Erdem ahlâkı, mutluluk ve egoizm ithamı. *Hitit İlahiyat Dergisi*, 20(1), 1-28. <https://doi.org/10.14395/hid.873241>
- Çoştu, F. C. (2019). *İnsan üzerine felsefe*. N. Durak (Ed.), Felsefe Tarihi. Lisans Yayıncılık.
- Demirci, İ., & Ekşi, H. (2018). Keep calm and be happy: A mixed method study from character strengths to well-being. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 18(29), 303-354. <http://dx.doi.org/10.12738/estp.2018.2.0799>
- DeVellis, R. F. (2017). *Scale Development: Theory and Applications (4th ed.)*. Sage Publications.

- Doğan, Ö. (2004). *Etik. İnkılap Yayınları*.
- Erkuş, A. (2012). *Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme*. Pegem Akademi.
- Evcı, N., & Aylar, F. (2017). Derleme: Ölçek geliştirme çalışmalarında doğrulayıcı faktör analizinin kullanımı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 389-412. <http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.33867>
- Fetters, M. D., & Molina-Azorin, J. F. (2017). The Journal of Mixed Methods Research starts a new decade: The mixed methods research integration trilogy and its dimensions. *Journal of Mixed Methods Research*, 11(3), 291-307. <https://doi.org/10.1177/1558689817714066>
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage.
- Fraenkel, J., Wallen, N., & Hyun, H. (2006). Descriptive statistics. *How to design and evaluate research in education*, 188-218.
- Graham, J. N. (2019). *Ancient Greek philosophy*. Internet Encyclopedia of Philosophy.
- Grant, J. S., & Davis, L. L. (1997). Selection and use of content experts for instrument development. *Research in Nursing & Health*, 20(3), 269-274.
- Gündoğan, A. O. (2013). *Değer sorunu ve erdem*.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2013). *Multivariate Data Analysis: Pearson New International Edition*. Pearson Higher Ed.
- Hançerlioğlu, O. (1978). *Felsefe ansiklopedisi kavramlar-akımlar (ı-vii)*. Remzi Kitabevi.
- Hare, J. (2000). Christine Korsgaard, Creating The Kingdom Of Ends. *Faith and Philosophy: Journal of the Society of Christian Philosophers*, 17(3), 371-383. <https://doi.org/10.5840/faithphil200017325>
- Hinkin, T. R. (1995). A review of scale development practices in the study of organizations. *Journal of Management*, 21(5), 967-988. <https://doi.org/10.1177/014920639502100509>
- Hooper, D., Coughlan, J., & Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60. https://doi.org/10.1057/978-1-137-41024-5_4
- İsmet Zeki, E. (1988). *Türk dilinin etimoloji sözlüğü*. Sosyal Yayınlar.
- İşler, M. (2017). *Felsefe tarihi*. Pegem Akademi.
- Johnson, R. B., Onwuegbuzie, A. J., & Turner, L. A. (2007). Toward a definition of mixed methods research. *Journal of mixed methods research*, 1(2), 112-133.
- Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (1978). *LISREL IV: A general computer program for estimation of linear structural equation systems by maximum likelihood methods*. University of Uppsala, Department of Statistics [Uppsala univ., Statistiska inst.].
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi (23. baskı)*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Kılavuz, R. (2002). Yönetmelik etik ve halkın yönetmelik etik oluşumuna etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 255-266.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. Guilford publications.
- Kline, R. B. (2015). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. Guilford publications.

- Liston, M. (2014). Conceptualizing and validating the Character Virtues Index (CVI). (Doctoral dissertation). Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses database (AAT 3633828).
- Malik, K. M., Taylor, P. A., Szeto, K., & Khan, A. H. (2013). Characteristics of central southwest Asian water budgets and their impacts on regional climate. <https://doi.org/10.4236/acs.2013.32027>
- Mu, S., & Gu, H. (2001). Development of the Virtue Adjectives Rating Scale and research on its reliability and validity. *Chinese Journal of Clinical Psychology*, (3).
- Ocak, H. (2011). Bir Ahlak Felsefesi Problemi Olarak Erdem Kavramına Yüklene Anlamın İlkçağ'dan Ortaçağ'a Evrimi. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (11), 79-101.
- Özçelik, D. A. (1992). *Eğitim programları ve öğretim* (3. baskı). ÖSYM Yayınları.
- Özturan, H. (2013). *Aristoteles ve Fârâbî'de Ahlâkın Kaynağı Problemi*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Özturan, H. (2020). *Êthostan ahlaka antik yunan ahlak literatürünün islam dünyasına intikali ve alımlanışı*. Klasik Yayınları.
- Peters, F. E. (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (H. Hünler, Çev.). 1. Baskı. Paradigma Yayıncılık.
- Peterson, C., & Seligman, M. E. (2004). *Character strengths and virtues: a handbook and classification* (vol. 1). Oxford University Press.
- Ruch, W., Martínez-Martí, M. L., Proyer, R. T., & Harzer, C. (2014). The Character Strengths Rating Form (CSRF): Development and initial assessment of a 24-item rating scale to assess character strengths. *Personality and Individual Differences*, 68, 53-58. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.03.042>
- Sachs, J. (Ed.). (2011). *Nicomachean ethics*. Hackett Publishing.
- Sarıçam, H., Çelik, İ., & Güven, M. (2013). Ahlaki Değer Ölçeğinin Türkçe uyarlanması ve psikometrik özellikleri. *Kafkasya Üniversiteler Birliği Uluslararası Ağrı Sosyal Bilimler Kongresi*, 25, 27.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research*, 8(2), 23–74.
- Schreiber, J. B., Nora, A., Stage, F. K., Barlow, E. A., & King, J. (2006). Reporting structural equation modeling and confirmatory factor analysis results: A review. *The Journal of educational research*, 99(6), 323-338. <https://doi.org/10.3200/JOER.99.6.323-338>
- Serdar, F. (2022). *Erdem etiği bağlamında iyi-oluş kavramının felsefi danışmanlıktaki yeri / The concept of well-being in philosophical counselling in the context of virtue ethics*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Shanahan, K. J., & Hyman, M. R. (2003). The development of a virtue ethics scale. *Journal of Business Ethics*, 42, 197-208. <https://doi.org/10.1023/A:1021914218659>
- Taber, K. S. (2018). The use of Cronbach's alpha when developing and reporting research instruments in science education. *Research in science education*, 48, 1273-1296. <https://doi.org/10.1007/s11165-016-9602-2>
- Tekin H. (1977). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Mars Matbaası
- TDV İslâm Ansiklopedisi. (1996). *Fıkıh*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt: 13, Sayfa: 1-14.
- Türk Dil Kurumu. (2021). *Türkçe Sözlük*. Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2023, <http://sozluk.gov.tr/>

- Turan, R. (2015). İbn Miskeveyh'de Erdem Kavramı ve Temel Erdemler. *Namik Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 7-35.
- Türker-Küyel, M. (1997). İbn Sînâ'nın Felsefesi ve Ahlak Anlayışı. *Erdem*, 9(27), 1279-1287.
- Valsecchi, M., Künstler, V., Saage, S., White, B. J., Mukherjee, J., & Gegenfurtner, K. R. (2013). Advantage in reading lexical bundles is reduced in non-native speakers. *Journal of Eye Movement Research*, 6(5). <https://doi.org/10.16910/jemr.6.5.2>
- Weaver, B., & Maxwell, H. (2014). Exploratory factor analysis and reliability analysis with missing data: A simple method for SPSS users. *The Quantitative Methods for Psychology*, 10(2), 143-152. <https://doi.org/10.20982/tqmp.10.2.p143>
- Westacott, E. (2010). Does Surveillance Make Us Morally Better?. *Philosophy Now*, 79, 69.
- Yaran, C. S. (2008). Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugati't-Türk'ünde Erdem ve Bilgelik. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, (18), 23-48.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, N. (2012). Etik İle Ahlak Ayırımı. *Felsefe Arkivi*, (35), 23-36.
- Yıldız, M. (2020). İbn Miskeveyh in Erdem Öğretisi. Erdem Tartışmaları.
- Yurdugül, H. (2005). Ölçek geliştirme çalışmalarında kapsam geçerliği için kapsam geçerlik indeksleri'nin kullanılması. XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongre Kitabı, Denizli, 1-6.

EKLER

EK1 Birinci Aşama Taslak Formu

1. Olaylar/problemler karşısında sonuca hızlı bir şekilde ulaşırım.	HİKMET
2. Öğrenmem gereken bilgilerde seçici davranırım.	
3. Olayları anlamaya çalışırken yorum yapmaktan kaçınırım.	
4. Bir şeyi/bilgiyi tam olarak öğrenmeden doğru kabul etmem.	
5. Olayların/problemlerin çözümünde zorlanırım.	
6. Önceden öğrendiğim bilgileri yeni durumlarda kolaylıkla kullanırım.	
7. Teorik konuları kavramakta zorlanırım.	CESARET
8. Bir şeyi/bilgiyi öğrenirken çok zaman harcarım.	
9. Bir işi yaparken ortaya çıkan zorluklar karşısında pes etmem.	
10. Zor durumlar karşısında umudumu kaybetmem.	
11. Zor bir durum karşısında sakinliğimi korumakta zorlanırım.	
12. Yaşadığım rahatsız edici olaylar karşısında sabırlı davranmakta zorlanırım.	
13. Olaylar karşısında ani öfkeden kaçınırım.	
14. Olaylar karşısında aceleci davranırım.	
15. Yaşanan bir olayı mantığımı kullanarak anlamaya çalışırım.	
16. Mutluluğa ulaşmak için sabır gösteririm.	
17. Kendimi tanımak için çaba sarf ederim.	CÖMERTLİK
18. Kendimle yüzleşmekte zorlanırım.	
19. Kusurlarımı düzeltmeye çalışırım.	
20. Öne atılmam gereken durumlarda cesaretle davranırım.	
21. Üretken aktif bir yaşantım vardır.	
22. Ürettiklerimi başkalarıyla paylaşmaktan mutluluk duyarım.	
23. Sorumluluklarımı hakkıyla yerine getirmekte zorlanırım.	
24. Malımın gerektiği kadarını diğer insanlara gönüllü olarak veririm.	
25. Çevremdeki insanlarla eşyalarımı paylaşmakta zorlanırım.	
26. Çevremdeki insanlarla yiyeceklerimi paylaşıyorum.	
27. Hak etmeme rağmen bazı şeylerden diğer insanlar için vazgeçebilirim.	İFFET /ÖLÇÜLÜLÜK
28. Malımı yararlı işlerde gönüllü olarak kullanırım.	
29. Hayatı uç noktalarda yaşarım.	
30. Arzularımı kontrol altında tutmakta zorlanırım.	
31. Kötülük yapmaktan korkarım.	
32. Kınanmaktan korkarım.	
33. Zararlı olan şeyleri bırakmakta zorlanırım.	
34. Yeme içmede aşırıya kaçmam.	
35. Kılık kıyafet almada aşırıya kaçmam.	
36. Diğer insanlarla uyum içinde yaşarım.	
37. Diğer insanlarla vakit geçirmek beni mutlu eder.	ADALET
38. Dostlarıma değer veririm.	
39. Yardımlaşma ve paylaşma benim için önemlidir.	
40. Akrabalarımın görüşmeyi ihmal etmem.	
41. Bana yapılan iyiliğe aynı şekilde veya daha fazla iyilikle karşılık veririm.	
42. İnsanların sevgisini kazanmak için iyi işler yaparım.	
43. Maneviyat –inanç benim için önemlidir.	

44. Yasalara uygun davranırım.	
45. Bir işi yaparken tam olarak yerine getirmekte zorlanırım.	
46. Bana yapılan kötülüklere iyilikle karşılık veririm.	
47. Sahip olduklarıma şükretmekte zorlanırım.	
48. Karşılaştığım sorunlarda tavrımı net olarak ortaya koyarım.	
49. Diğer insanlarla düşman olmaktan kaçınırım.	
50. Haksız kazançtan kaçınırım.	

EK2 İkinci Aşama Taslak Formu

Değerli katılımcımız; Bu çalışma sizler aracılığıyla Erdemli İnsan Algısını ortaya koyabilmek adına yapılmıştır. Vereceğiniz cevaplar sadece bilimsel amaçla kullanılacak ve araştırmacılar dışında kimseyle paylaşılmayacaktır. Araştırmaya katkılarınız için şimdiden teşekkür ederiz.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1. Olaylar/problemler karşısında sonuca hızlı bir şekilde ulaşırım.					
2. Yeni bir şey öğrenirken zorlanmam.					
3. Olaylar/problemler karşısında tarafsız bir bakış açısına sahibimdir.					
4. Öğrendiğim bir bilgiyi başka durumlarda rahatlıkla kullanırım.					
5. Olayların/problemlerin çözümünde zorlanırım.					
6. Üretken aktif bir yaşıyorum.					
7. Hayatımın her alanında belirli bir düzen vardır.					
8. Küs olmaktan kaçınırım.					
9. Doğru yoldan hakkımla para kazanmak benim için önemlidir.					
10. İnsanları kırmadan gereken tepkileri veririm.					
11. İnsanların sevgisini kazanmak benim için önemlidir.					
12. Diğer insanlarla uyum içinde yaşarım.					
13. Kınanmaktan korkarım.					
14. Malımı paylaşıırken herhangi bir üzüntüye kapılmam.					
15. Para kazanmak için çok çaba sarf etmem.					
16. Sahip olduğum şeylerle gönüllü olarak faydalı işler yaparım.					
17. Malımı gerektiğinde diğer insanlarla paylaşıyorum.					
18. Sahip olduğum şeyleri paylaşıırken zorlanırım.					
19. Kusurlarımı düzeltmeye çalışırım.					
20. Kötülük yapmaktan korkarım.					
21. Maneviyat-inanç benim için önemlidir.					
22. Yasalara uygun davranırım.					
23. Haksız kazançtan kaçınırım.					
24. Ne yaşanırsa yaşansın insanca düşünmeyi bırakmam.					
25. Yardım ederken karşılık beklemeden ederim.					

26. Aynı görüşte olduğum insanlarla yardımlaşmam kolaydır.					
27. İyimser bir yapım vardır.					
28. Aileme saygısızlık yapmamayı tercih ederim.					
29. Öne atılmam gereken durumlarda cesur davranırım.					
30. Olaylar karşısında ani öfkeden kaçınırım.					
31. Yaşadığım korkutucu ürkütücü olaylar karşısında sabrederim.					
32. Zor bir durum karşısında sakinliğimi korumakta zorlanırım.					

EK3 Erdemli İnsan Algısı Ölçeği Nihai Hali

Değerli katılımcımız; Bu çalışma sizler aracılığıyla Erdemli İnsan Algısını ortaya koyabilmek adına yapılmıştır. Vereceğiniz cevaplar sadece bilimsel amaçla kullanılacak ve araştırmacılar dışında kimseyle paylaşılmayacaktır. Araştırmaya katkılarınız için şimdiden teşekkür ederiz.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1. Olaylar/problemler karşısında sonuca hızlı bir şekilde ulaşırım.					
2. Yeni bir şey öğrenirken zorlanmam.					
3. Öğrendiğim bir bilgiyi başka durumlarda rahatlıkla kullanırım.					
4. Üretken aktif bir yaşıyorum.					
5. Küs olmaktan kaçınırım.					
6. Doğru yoldan hakkımla para kazanmak benim için önemlidir.					
7. İnsanları kırmadan gereken tepkileri veririm.					
8. İnsanların sevgisini kazanmak benim için önemlidir.					
9. Diğer insanlarla uyum içinde yaşarım					
10. Kınanmaktan korkarım.					
11. Malımı paylaşıırken herhangi bir üzüntüye kapılmam.					
12. Sahip olduğum şeylerle gönüllü olarak faydalı işler yaparım.					
13. Malımı gerektiğinde diğer insanlarla paylaşıyorum.					
14. Sahip olduğum şeyleri paylaşıırken zorlanırım.					
15. Kusurlarımı düzeltmeye çalışırım.					
16. Kötülük yapmaktan korkarım.					
17. Maneviyat-inanç benim için önemlidir.					
18. Yasalara uygun davranırım.					
19. Haksız kazançtan kaçınırım.					
20. Olaylar karşısında ani öfkeden kaçınırım.					
21. Yaşadığım korkutucu ürkütücü olaylar karşısında sabrederim.					

EK4 Etik Kurul Kararı

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI ETİK KURUL KARARLARI

KARAR TARİHİ	TOPLANTI SAYISI	KARAR SAYISI
25.11.2022	10	2022-938

KARAR NO: Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü öğrencisi Ayşe Nur YİĞİTÇE'nin 2022-938 Doç. Dr. Şener ŞENTÜRK danışmanlığında "Erdemli İnsan Algısı Ölçeği, Geçerlik Güvenirlik Çalışması" isimli yüksek lisans tezine ilişkin yeni bir ölçek geliştirme çalışmasını içeren 90506 sayılı dilekçesi okunarak görüşüldü.

Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü öğrencisi Ayşe Nur YİĞİTÇE'nin Doç. Dr. Şener ŞENTÜRK danışmanlığında "Erdemli İnsan Algısı Ölçeği, Geçerlik Güvenirlik Çalışması" isimli yüksek lisans tezine ilişkin yeni bir ölçek geliştirme çalışmasının kabulüne oy birliği ile karar verildi.

EK5 Ölçek Maddelerine İlişkin C.Alpha if Item Deleted Değerleri

Madde Numarası	Cronbach's Alpha if Item Deleted değerleri	Madde Numarası	Cronbach's Alpha if Item Deleted değerleri
M1	.725	M26	.724
M2	.724	M27	.726
M3	.725	M28	.723
M4	.724	M29	.731
M5	.725	M30	.722
M6	.723	M31	.722
M7	.723	M32	.728
M8	.731	M33	.722
M9	.721	M34	.724
M10	.721	M35	.723
M11	.724	M36	.723
M12	.722	M37	.723
M13	.721	M38	.724
M14	.724	M39	.723
M15	.724	M40	.722
M16	.721	M41	.723
M17	.723	M42	.725
M18	.721	M43	.722
M19	.722	M44	.723
M20	.722	M45	.722
M21	.722	M46	.724
M22	.722	M47	.721
M23	.720	M48	.723
M24	.722	M49	.724
M25	.721	M50	.724

EK6 Ölçek Maddelerine İlişkin Madde-toplam Korelasyon Değerleri

Madde Numarası	Madde toplam korelasyonu değerleri	Madde Numarası	Madde toplam korelasyonu değerleri
M1	.257	M26	.410
M2	.314	M27	.204
M3	.229	M28	.505
M4	.357	M29	.051
M5	.264	M30	.330
M6	.421	M31	.529
M7	.358	M32	.098
M8	.125	M33	.390
M9	.547	M34	.312
M10	.518	M35	.355
M11	.305	M36	.538
M12	.379	M37	.467
M13	.452	M38	.487
M14	.291	M39	.568
M15	.389	M40	.417
M16	.582	M41	.512
M17	.416	M42	.244
M18	.449	M43	.465
M19	.509	M44	.518
M20	.441	M45	.457
M21	.436	M46	.303
M22	.497	M47	.482
M23	.522	M48	.414
M24	.462	M49	.331
M25	.463	M50	.379

ÖZ GEÇMİŞ

Ayşe Nur Yiğitce, Meram Anadolu Meslek, Konya Lisesi’ni bitirdikten sonra 2013 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, BÖTE bölümünden 28.06.2017 tarihinde mezun oldu. 2021 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Programları ve Öğretimi Ana Bilim Dalında yüksek lisans programına başladı.

İletişim Bilgileri

ORCID ID : 0009-0001-7710-4487

Yayın Bilgileri

1. Ayşe Nur Yiğitce, Şener Şentürk, “Yetişkinlerin Dijital Ortamda Ahlaki Değerlere Dönük Algıları Ölçeği: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması”, IX. TURKCESS Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi